

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайридин Султонов
Энахон Сиддиқова	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Меҳрибон Абдурахмонова
Абдувахоб Нурматов	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Шухрат Маткаримов
Нурбой Жабборов	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурад
Навр бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурад
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжаев

УШБУ СОНДА:

Иқбол МИРЗО

ДРАМАТИРУГИЯ

САМАРҚАНД САЙҚАЛИ

(Бир парда, саккиз кўринишли драма)

Навоий:

*Унутиб бўлурми устозлар меҳрин –
Улугбек Мирзонинг юлдузларини?
Устоз Самарқандни, дўст Самарқандни,
Унутиб бўлурми ёр Самарқандни?!*

Хуснинисо АҲМЕДОВА

НАСР

УЧ ДОНА ОЛМА

Ҳикоя

Икромалининг юраги сиқилди. Арзга борганига минг пушаймон қилди. “Шу уч дона олма одамдан азиз бўптими? Олса бегона эмас, ўзимнинг қариндошим олган экан. Менгаям феъли торлик касали юқаяптими, нима бало?” – деди ўзича.

Мукаррама МУРОДОВА

ҲАҲУМАС МЕНИ БОҒИМ

ЎДИНИДАМИШ МЕНИНГ СУРАТИМ

Шеърлар

*Ва уйғониб гафлатдан, бирдан
Таниб қолди юракни юрак.
Бу кунларга бўлиб ёдгорлик
Эртанги ҳур кунлар қолажак.*

НАСР

Тўлқин ҲАЙИТ

ЎҒУЗХОННИНГ СЎНИГИ ҚУРҒАТЛОНИ

Қисса

...Ўғузхон қаддини ростлади-да:

– Қурултой олдидан ҳар бирингиз сўзимни яхшилаб уқиб олинг, – деди. – Кўзингиз ҳамиша тўқ бўлсин, элингизнинг тинчлиги, фаровон яшаши учун, керак бўлса, жонингизни ҳам аяманг: ғанимларга тишингизнинг оқини кўрсатманг, дўст билан душманни ажрата билинг. Ҳамиша донолар билан бамаслаҳат иш кўринг, охириги сўз ва хулоса сизники бўлсин!

НАЗМ

Жамолиддин МУСЛИМ

СОҒИНЧЛАРИМ ДУНЁНИ ПИШЛАР

Шеърлар

*Илҳом билан қолиб ёлғиз хонада,
Ширин хаёлларда, ширин конада,
Ҳароратли сўзлар ёнди хонада,
Дил изҳор этдингиз, эй, Мирзо Бобур!*

ҚАТЛИМҒ САНА

Ҳаким САТТОРИЙ

*ОЛТИН СИМСИЛАҒА ПИЗИМАН
ҚОИДАЛАР*

Машойихлар таъбири билан айтганда, “доимо бузилишга маҳкум, вайрона кулба” ҳисобланган дунёнинг давомийлигини таъминлаш, унинг шикастланган томини таъмирлаш учун Яратган инсониятга бунёдкор шахсларни ато этиб турар экан. Турон замин халоскори, Темурийлар давлати асосчиси, дунё тамаддунининг буюк меъморларидан бири Соҳибқирон Амир Темур ана шундай порлоқ толе эгаси бўлган.

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Шарифа САЛИМОВА. Шарқдан чиқаверар офтоб ҳамиша.....5

НАЗМ

Абдулла ОРИПОВ. Элу юрт кўксига юлдуз бўлиб кўн.....9

Ойгул СУЮНДИҚОВА. Чексиз коинотнинг заррин лаҳзаси..48

Жамолиддин МУСЛИМ. Соғинчларим дунёни тутар.....53

Зикрилла НЕЪМАТ. Шабнам ялтирайди бамисли ёқут.....93

Икромжон АСЛИЙ. Гул баргидан тонглар очар фол.98

НАСР

Тўлқин ХАЙИТ. Ўғузхоннинг сўнгги қурултойи. Қисса....15

Ғафур ШЕРМУҲАММАД. Қўшалок даҳмаза. Ҳикоялар...85

Гулчеҳра АСРОНОВА. Кўзгу. Ҳикоялар.....102

Ҳуснинисо АҲМЕДОВА. Уч дона олма. Ҳикоялар.....110

ДРАМАТУРГИЯ

Иқбол МИРЗО. Самарқанд сайқали. Драма.....57

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Мохинур ҚОДИРОВА. Нигоҳимда кўним топган нигоҳингиз..107

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ. Бу саодат манзари
маҳфузи жондан бошланур.....121

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Қаҳҳоржон ЙЎЛЧИЕВ. Кечинманинг бадиий ифодаси...125

Нусратулло ЖУМАХЎЖА. Машҳур ғазал таҳлиллари
тадкиқи130

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Кавсар ТУРДИЕВА. Билим сенга бўлсин ёр.....135

МУЛОҚОТ

Нодир НОРМАТОВ, Лазизжон БАХРАНОВ. Уммон
юзидоғи мавжлар.....139

ҚУТЛУҒ САНА

Ҳаким САТТОРИЙ. Олтин силсилага тизилган қоидалар...143

МУНОСАБАТ

Нафас ШОДМОН. Викор ва ҳилм тажассуми.....150

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Мукаррама МУРОДОВА. Ёдингдамиш менинг суратим...154

ТАҲЛИЛ

Маҳкам МАҲМУДОВ, Алишер МАҲМУДОВ. Лессинг
ва Ҳердер.....158

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Афанасий ФЕТ. Олис юлдузлардан узолмадим кўз.....165

МАДАНИЙ МЕРОС

Неъматулло НАСРУЛЛАЕВ. Элинг турк, айлағил туркий...170

Адабий ҳаёт.....175

Шарқ юлдузи

2016

3-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқлиниши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
29.03.2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16,
Офсет босма усулида офсет
коғозда босилди.
Босма тобоғи 11,0.

Шартли босма тобоғи 15,4.
Наشريёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 2300 нусха.
Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562–рақам
билан рўйхатга олинган.
Ғафур Ғулوم номидаги НМИУ
босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтоҳур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © "Шарқ юлдузи"

Шарифа САЛИМОВА

1951 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Ҳаёт завқи”, “Менинг баҳорим”, “Тонгга қасам”, “Хизр булоғи”, “Ватан суврати”, “Олимлик ва одамийлик”, “Гиёҳлар билан тиллашган инсон” каби китоблари чоп этилган.

ШАРҚДАН ЧИҚАВЕРАР ОҒТОБ ҲАМИША

Ниҳоят... Қишнинг зах кунжакларини, рутубатли кунларини ортга суриб баҳор келди. Оламнинг баҳори, юртнинг баҳори, миллатнинг баҳори, қалбнинг баҳори ва яна... Аёлнинг баҳори. Дунё бир энтикди, кўксини тўлдириб нафас олди. Февралнинг бошлариданоқ оппоқ қор исидан баҳорни туйган бодом гуллари чамандек гуллаб юборди.

Инсон нега мудом баҳорга интизор? Аҳли олам нега уни ота-онасини, ёрини, фарзандини, дўстини кутаётгандек кутади. Нега бир нафас самода чарх ураётган қорақош қалдирғочларга, бўтана сувларга айлангиси, куртаклар каби бўртгиси келади. Баҳорнинг сохир қўллари тегиб кетган қалб мудом шу кўйга тушади. Баҳорга бағрини очган Аёл эса тилсимга айланади. Бироқ ҳар қайси замон ва маконда ҳам шундай бўлганми? Унда Увайсий нега:

*Бу на гумбаздир, эшиги, туйнугидан йўқ нишон,
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдир макон.
Туйнугин очиб аларнинг ҳолидин олсам хабар
Юзларида парда тортиглиқ турарлар бағри қон,*

деб ёзди. Нега шоира бу ташбеҳлар учун мевалар орасидан анорни танла-

ди. Асли чархи даввор эмасми, бу анор деганлари. Унда ўтмишнинг баҳори қани? Оламнинг, юртнинг, миллатнинг, Аёлнинг баҳори қани? Нега улар асрлар оша бағри қон, юзларига парда тортиб турдилар? Хаёлда такрор ва такрор ўтмишга қайтаман: шоираларимиз Нодирабегим ва Увайсийлар ортга қарай-қарай абадийликка бағри қон бўлиб кетиб борадилар.

Буюк аждодларимиз Тўмарис, Сароймулкхоним, Гулбаданбегим, Зебуни-собегим, Нодирабегим, Увайсий, Қурбонжон додхолар ва қатор бошқа улуғ аёллар шахси мисолида қадимий Шарқ аёл зақосига ҳамиша тан берганини, уни улуғлаб, эҳтиром кўрсатганининг гувоҳи бўлсак-да, аммо ўша замоннинг ижтимоий макондаги ўрни ва қисмати Аёл учун осон кечмаган...

Бироқ, бу кўхна дунё аёл ва унинг баҳорисиз ҳеч қачон мунаввар бўлмаган. Аёл ҳабиба, рафиқа, она бўлиб дунёнинг бошини силаган, сийлаган. Шоир Бобур ёзади:

*Жаҳондин менга ғам бўлса, улусдин гар алам бўлса,
Не ғам юз мунча ҳам бўлса, сенингдек ғамгузорим бор.*

Дунё Аёлни ўзининг ғамгузори деб билмоқда. Улуғ Алишер Навоий, Захириддин Муҳаммад Бобур, буюк Соҳибқирон Амир Темур ва барча даҳоларни дунёга келтирган оналар асли муаззам Шарқ офтоби эмасми? Чиндан улар рўйи заминни ёритиб турувчи, дил кўзгусида нурлар замзамасини жилвалантирган илму маърифат, адолат, жасорат, матонат, камолот офтобларидир. Улар гўдак бешиги узра алла бўлиб мавжланадилар, саратон селида ўзлари жизғанак бўлса-да, Дунёга соябон бўладилар. Қадок кўлларига томирлар ер вужудидаги томирлар билан уйкашиб кетади, тунни юлдуздек кўзлари билан чароғон айлаган Аёл субҳи содиқдан сирпаниб чиқиб, яна уфқ узра меҳр куёши бўлиб балқийверади. Зеро, шоир инимиз ёзганидек:

*Шарқдан чиқаверар офтоб ҳамиша,
Агар Шарқ Аёли бўлса сиздайин.*

Бу хуршид каби мунаввар чехрали ўзбек Аёлига берилган таъриф...
Баҳор беланчагида дунёга келган ўзбек халқининг ардоқли шоираси Зулфия шундай лутф қилади:

*Аёл бахти... мендек аёл бахтига
Тақдир маликани кўрганми лойиқ.
Халқ меҳрида, ёрман эл шухратида,
Бахтли аёл деса ҳақли халойиқ.*

Агар Зулфия Увайсий замонасида дунёга келса, шундай деб ёза оларми-ди? Йўқ, албатта. Ҳар бир ниҳолнинг, муаттар бўй таратувчи гулларнинг ўсиши учун қулай замин керак. Бугунги ўзбек адабиёти кўксига бир туп

яшноқ атиргуллар каби порлаб турган шоираларимиз, адибаларимизнинг она заминдан тобора қувват олиб бораётган истеъдодлари орқага қарай-қарай абадиятга кетаётган момоларимиз армонларининг рўёби эмасми? Зулфия ёзади:

*Хуррият, келдингми, наҳотки келдинг?
Келар йўлларингда тинҳона толдим.
Менинг ота-онам, жон Ватанимда
Элим тақдирида абадий қолдинг.*

Зулфия таваллудининг 100 йиллиги давлат миқёсида нишонланиши ўзбек шоиралари истеъдодининг ёрқин намоёишидир.

Не-не тазйиқларни бошидан кечириб, устоз Саид Аҳмадга етиб бормаган хатлар битган нозик жуссали, метин иродали ҳассос шоира Саида Зуннунованинг бошини кўрпага буркаб, юм-юм йиғлаганида кўрпа қавиқларига сингган ҳасратларини Истиклол баҳори йўқликка учирди.

Мана бугун бу икки буюк ижодкор улуғлар сирасида ёнма-ён суҳбат қуриб ўтиришибди. Уларнинг пойига ўзбек халқи меҳр гулдасталарини кўяди. Ўзбек аёлининг, ўзбек шоирасининг матонатига таҳсинлар ўқийди.

Жамият ҳаётида аёллар ва ёшларнинг ўрни ва мавқеини янада юксалтириш ўта муҳим масала эканлиги муҳтарам Юртбошимиз томонидан Истиклолнинг илк кунлариданоқ давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Мамлакат ҳаётида Инсон омили етакчи ўринга чиқди. 130 йиллик истибоддан сўнг бу Ўзбекистон кўксидаги чинакам хурлик баҳори эди.

*Шукрим, элга умидлар,
Тилу тариху шон қайтди.
Қафасда қонга бўялган
Эркнинг қуши омон қайтди.
Зулм занжирлари кул-кул,
Қарогимда кўз очди гул,
Яна Ҳақни таниди дил,
Дилу дину имон қайтди.*

Муҳтарам Аёлнинг юзи-кўзларини сийпалаётган, кўксидаги яшил умидларни яшил уммонга айлантираётган бу йилги баҳор Истиклолимизнинг йигирма бешинчи баҳоридир. Муҳтарам Президентимиз Ислоҳ Каримов мамлакатимиз ҳаётида куч-ғайратлари, ноёб истеъдодлари рўёби билан ҳар жабҳада ўзини намоён этаётган аёлларимизга: “Аёлларни қанча улуғласак, ҳаётимизнинг чироғи, умримизнинг гули деб эъозласак, демакки, оиламизни, Ватанимизни эъозлаган бўламиз”, деб таъриф беради.

Президентимизнинг 1995 йил 2 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат ва ижтимоий қурилишида хотин-қизларнинг ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги тарихий Фармони мамлакатимиз аёл-

ларига бўлган юксак ишончининг ажойиб намунаси бўлди. Ушбу Фармонга мувофиқ республика хотин-қизлар қўмитаси раисига Бош вазир ўринбосари, Қорақалпоғистон Республикаси хотин-қизлар қўмитаси раисига Вазирлар Кенгаши раиси ўринбосари, вилоят, шаҳар, туман хотин-қизлар қўмиталари раисларига эса ҳоким ўринбосарлари мақоми берилди. Республика аҳолисининг 51 фоизини ташкил қилувчи хотин-қизларимиз учун берилаётган бу имкониятлар дилбар Ватанимиз бекаларига бўлган самимий эътирофдир.

1999 йилнинг “Аёллар йили” деб эълон этилиши ва шу муносабат билан Давлат дастурининг қабул қилиниши, ҳар бир йил ўз табиатидан чиқиб келиб номланиши, яна шу йили Зулфия номидаги Давлат мукофотининг таъсис этилиши ўсиб келаётган навраста қизларимиз орасидан истеъдодни танлаб олиб, унинг камол топиши йўлидаги муҳим қадам бўлди. Республика бўйлаб бу гўзал чечакларнинг ўктам овози жаранглар экан, гўё уларни шеъримиз маликаси Зулфия кузатиб шундай деяётгандек бўлаверади:

*Ҳикматлар бағрида дур, марваридим
Аждодларим менга ифтихор, зурур.
Шу мавжлардан томган нуқра умидим
Шоира қизларим баҳи этган сурур.*

Бугунги кунда Зулфия қизларининг сони икки юздан ошиб кетди, уларнинг салмоқли қисмини адабиёт йўналиши ғолибалари ташкил этади.

Шарқнинг буюк фозила аёллари... Жаҳон минбарларидан туриб ўз сўзини, ўзбек сўзини айтган соҳиралар! Баҳорни ҳайратга солиб, миллионлаб кўнгилларга баҳорларни олиб кириб, нозиккина табассум қилиб турган маъсумалар! Сел бўлиб алла айтиб дунёни сел қилган оналар! Тонг куйчиси бўлиб, қуёшни қаршилаган офтобойимлар! То сизлар бор экансиз, қуёш Шарқдан чиқаверади. Устозлар таъкидлаганидек: “Шеър шаклидаги нафосат маликаси” сизлар. Устоз шоир ёзганидек:

*Келажак тойчоғу тойингиздадир,
Жаннат ҳам, албатта, пойингиздадир,
Ватан-ку, сиз турган жойингиздадир,
Пайт келди айтмоққа гапнинг хонаси,
Эй, ўзбек онаси, ўзбек онаси.*

Абдулла ОРИПОВ

Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири. 1941 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. “Митти юлдуз”, “Кўзларим йўлингда”, “Юртим шамоли”, “Юзма-юз”, “Ҳайрат”, “Нажот қалъаси”, “Йиллар армони”, “Ҳаж дафтари”, “Муножот” каби шеърий китоблари нашр этилган. “Жаннатга йўл”, “Ҳаким ва ажсал” достонлари, “Соҳибқирон” шеърий драмаси муаллифи.

Элу юрт кўксига юлдуз бўлиб қўн

Туйғу

Ҳайратланур кўзлар,
Ҳайратланур қалб,
Ўзи шундоқ бўлар ёшлик маҳали.
Лекин ҳайратингни қўймагин сарфлаб,
Улуғ мўъжизалар олдинда ҳали.

Ҳаётда дуч келар турфа вазият,
Кўзларинг ногаҳон ёшга тўлажак.
Уни ҳам, майли, сен бир нафас тўхтат,
Хурсанд чоғларингда керак бўлажак.

Бошқа бир туйғу ҳам мавжуддир бироқ,
У кетсин дил деган тоза гулшандан.
Азизим, ғазабдан фориг бўл тезроқ,
Руҳингни халос эт фақат ўшандан.

Ватан севгиси

Ватанни сев, севгин борини,
Тоғларининг қоригача сев.
Ҳукм деб бил ихтиёрини,
Чексиз, тубсиз ғоригача сев.

Ватан меҳри бўлинмас, асло,
У ҳаммага баробар нурдай.
Ватандошман, деганнинг, аммо,
Севиб бўлмас барчасин бирдай.

Абадий садо

Менинг бир одамим, яъни, соям бор,
Юради эргашиб, мудом изма-из.
Кўриниши оддий, ҳатто хокисор,
Лекин гапирмайди, айтмас бирор сўз.

Қачон бирор жойга борсам мабодо,
Буни дафтарида қайд қилиб қўяр.
Тўю ҳашамда ҳам эргашар ҳатто,
Пастда қолиб кетса, қовоғин уяр.

Менинг бир одамим, яъни, соям бор,
Унинг кимлигини асло билмасман.
Балки бекорчидир, балки ҳаваскор,
Лекин кузатади, шубҳа қилмасман.

Бир китоб ўқидим – ажиб ва ажаб,
Номи ҳам қадимий: “Зиндон ва Соқчи”.
Қайсидир замонда барчани алдаб,
Қочиб кетган экан битта айғоқчи.

Калламга чакмоқдек ўй келди, ҳайҳот,
Ўзимнинг дилимни ёритди ғоям!
Ўрта асрлардан қочиб келган зот –
Наҳот ўша одам? Наҳотки соям?!

Баёт

Кўлинг очик кетма дунёдан, жўра,
Бир ўтов, тўрт эчки майли бисотинг.
Ҳар кимга мингашиб юргандан кўра,
Қирчанғи эса-да бўлсин ўз отинг.

Балки тортинчоқдир фарзанд – аржуманд,
Дўстлар ҳам кўкдаги қушларга монанд,
Бири новвот бўлса, бировичи қанд,
Улар бор – шириндир тахир ҳаётинг.

Олис сафарларда ёлғиз қолсанг ҳам,
Умидсиз ўйларни дилга солсанг ҳам,
Мадорсиз йиқилиб, буткул толсанг ҳам,
Элу юрт бўлгайдир синмас қанотинг.

Ўкинма, лафзи йўқ номардни кўриб,
Мутгасил алдайди ёнингда туриб,
Нодонлар юрсалар давронин суриб,
Чидайсан барига, бордир саботинг.

Сенинг бошқалардан фарқинг йўқ, асло,
Сен ҳам бандадирсан бандалар аро,
Бир кун орзуларинг чорласа аммо,
Бошлаб борғусидир шеъринг – баётинг.

Ёмғир

Ёмғир ёғса шоирлар
Эрк берарлар мияга,
Тайёр мавзу топилди,
Тизарлар қофияга.

Ёмғир ёғса қушлар-чи,
Таҳликага тушади
Ва, лекин, севишганлар
Зонтикка ёпишади.

Ёмғир ёғса бемаҳал
Куяр ўзбек деҳқони:
– Ҳосилни поймол қилди,
Етди қанча зиёни.

Женевалик қувонар
Ёмғир ёғмасин қачон:
– Ҳаво анча тозариб,
Яшнайдди яна газон.

Оллоҳ барака сочар
Қай фасл, қай палладир,
Ким қандай қабул қилар?
Бу бошқа масаладир.

Нетгайсан

Нодўст кимсаларга кучоғинг очиб,
Бегона юртларда тўйлаб нетгайсан.
Тиконли ерларга қадаминг босиб,
Чаманзор экан деб, қуйлаб нетгайсан?

Тенгсиз бойлик эрур Ватаннинг бори,
Дарёси ҳаётдир, қумлиги дори,
Агар қиз кўринса қўшнининг ёри,
Девордан беҳуда бўйлаб нетгайсан?

Ростгўйни изладим шавқларга тўлиб,
Топганда қувондим, топмасам сўлиб,
Тўғрилиқ турганда, шармисор бўлиб –
Ёлғон-яшиқларни сўйлаб нетгайсан?

Сенга таништирай дунёни бирров,
Ҳали из тушмаган у тонгги қиров,
Агар сен ўтмасанг, ўтади биров,
Пасту баландини ўйлаб нетгайсан?

Туш

Олидасан заминдан – ердан,
Етолмайди бирорта чақин.
Яқин бўлиб қоласан бирдан,
Миллиметр. Ундан ҳам яқин.

Олам бунча муаттардир, оҳ,
Бўйларингдан бўламан сархуш!
Кўз очаман уйқудан, ногоҳ,
Кўтарилар орамиздан туш.

Баҳо

Биров сени мақтаса агар
Эркаланиб, ҳаддингдан ошма.
Кимдир танбеҳ берса ҳам магар,
Ғазабланиб дарёдай тошма.

Бу дунёда кўп эрур ҳакам,
Лўттибоздир ва ёки оқил.
Баҳо берган сенга қай одам,
Энг аввало, ўшани топгил.

Бойқаро

Кошонанинг кўркам боғида
Савлат тўкиб, амирлар аро,
Чоғир хўплаб гоҳи-гоҳида,
Ош ер эди султон Бойқаро.

Бирданига қисилди кўкрак,
Бирданига йўқолди ором.
Бир лукма ош – ичида сўнгак,
Томоғига тикилди тамом.

Аҳли табиб шу заҳот боқиб,
Афсунгарлар бўлдилар гирён.
Кўзидан ёш дарёдек оқиб,
Аранг нафас оларди Султон.

Ою йиллар ўтдилар секин,
Юрт ҳам бунга кўникди ҳатто.
Баъзи дард бор, ўлдирмас, лекин
Ҳамроҳ бўлар маҳшаргача то.

Эшитган дўст, албат, қон ютган,
На ғанимлар бундан ризодир.
Бу – Султоннинг ўзи қатл этган
Набираси Мўмин Мирзодир.

Сўнги макон

Қайга бориб кўнар учаётган сор,
Қайси жойда тўхтар югурик оху?
Жавоб бериб бўлмас бу гапга зинҳор,
Бу жиҳат ёпиқ деб, айтилган, ёху!

Узоқ йиллар яшаш ҳар кимга армон,
Гарчи дунё ўзи фоний, муваққат.
Филда ҳам бор эмиш энг сўнги макон,
Инсонга буюрсин Ватани фақат.

Камолот

Сен эслай олмассан,
Хаёлан, аммо,
Бешикда ётган у чоғларингга қайт!
Ким сени овутди сахаргача то,
Ким сени оёққа турғизганди, айт?

Қайси зот тил бериб, чиқарди йўлга,
Шеър айта бошладинг бирдан чулдираб?
Инсонлик юқмаса агар кўнгилга,
Юрардинг Маугли каби ғўлдираб.

Кекса гўдак бўлиб, силаб соқолинг,
Давранинг тўрида ўлтирмоқлик ор.
Сен ҳам тушун энди бошқалар ҳолин,
Ахир, шуъла кутган гўшалар бисёр.

Агар бир мўйсафид сўраса мадад,
Йўлдан ўтказиб қўй, ҳеч бўлмаганда.
Шаклга солинган эт эдинг фақат,
Улғайиб, толеинг гар кулмаганда.

Шукр қил, камолот келса ярақлаб,
Ярашгай тулпору камар билан тўн.
Бир лаҳза бўлса-да, порлаб, чарақлаб,
Элу юрт кўксига юлдуз бўлиб кўн!

ҲУҚМАТ

**Одам эрсанг маъни бил дона-дона.
Ватан эрур сенга иккинчи она.**

Анбар ОТИН

Тўлқин ҲАЙИТ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1957 йилда туғилган. Республика Рус тили ва адабиёти институтининг (ҳозирги Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети) миллий факультетини битирган. “Одамнинг яхшиси”, “Амир Темура ҳақида ҳикоялар”, “Амир Темура хазинаси”, “Сиздан бошқа кимим бор” каби китоблари чоп этилган. “Вафо маликаси”, “Қора шаҳзода”, “Баҳоуддин Нақибанд ёхуд Буруқ водийси қиссаси”, “Томоша” романлари муаллифи.

ЎҒУЗХОННИНГ СЎНГГИ ҚУРУЛТОЙИ

Қисса

1

Тонг юзида бокира қиз жилмайиши, майсада ҳавас, зилол сувнинг кумуш жамалакларидида иддао. Нега? Нега Кун нуридан Бош Қўрғонга камалак ёғду тушди? Нега бизга эмас?! Дарахт шохлари ҳасадни супуриб ташлаб, нозик қўлчаларини ҳавасга узатди. “Бизга ҳам ўша ёғдудан бир қатим насиб этсин”.

Кенг, қалин, сербутоқ, сердарахт бепоён ўрмоннинг нафаси хушбўй; унинг ўзига келганига анча йиллар бўлди, атиргулларнинг солланишини қаранг, гапимни тасдиқлашяпти; Ўрмон, ҳаҳ, Ўрмонжон-а, уфқларга туташ мовий уммон каби тинч шовуллаб, майин эпкинларинг билан оламнинг юзини хушнуд сийпалаётганинг қандай яхши; бир пайтлар унинг бағридаги жамики жонзотларга таҳлика ва кўрқув солган Каркидоннинг суяклари ҳам қолмаган энди: ана, кўринг, бир қаранг-а: турли-туман қушлар эркин учиб-қўниб юрибди, булбуллар ажиб-ажиб хоши қилмоқда, ҳатто Кобралар подшоҳи ҳам Она Бургутга кўз олайтир-

май кўйган, кўк ёлли бўрилар сарғиш кийикларни қувгани-қувган, Она айиқ уларга қараб: “Бўлди-да энди!” – деб ўкирганда ҳам аччиқлари чикмайди, фақат сардор Бўри: “Кўрмаяпсанми, соғликларинг учун жон куйдириб юрибмиз!” – дея норози тўнғиллайди, холос. Айиқ-да, айиқ, гоҳо кўрслигига боради. Тик ўсган қарағай шохида уларни кузатиб турган қари Қарға: “Ўл-а, аҳмоқ, ҳеч эсинг кирмади, кирмади-да”, – дея уни масхара қилди. Тулки кикирлаб кулди, тимсоҳ сувдан чиқиб, оғзини очиб тамшанди, Она Маймун бошини қашиганча тиржайиб кўйди. Лекин уларнинг биронтаси ҳам бир-бирларига тиш қайрамадилар, ҳатто Қуёш ҳам қоп-қора булутлардан хафа эмас.

Ўғузхоннинг уч баҳодир фарзанди – Кун ботир, Ой ботир ва Юлдуз ботир Тонг сари кетган, Кўк ботир, Тоғ ботир, Тенгиз ботир Тун сари йўл олган.

Жигар! Пушти камарингдан бўлган жигар учун куяр экансан, ҳар бирининг соғ-саломат келишини ҳар дақиқа кутади, эрта кутади, кеч кутади, кўзлари толиқиб кетди ўзиям!

Аждодлар сабоғи – авлодлар мулки

Тарихий жанрдаги бадиий асарлар гўё қояларга ўйилган ёки музейлардан ўрин олган санъат асарлари сингари инсон хотирасини янгилаб боради. Айни пайтда, санъат асарлари билан тарихий жанрдаги қисса ва романларни бир-бирига яқинлаштирадиган омил бор. Бу ижодий қувватни тежаши қонуниятидир. Мана шу жиҳатдан ҳар иккала жанрнинг мақсади ва вазифаси бир-бирига яқиндир. Ижодий қувватни тежаши деган туншунча, эҳтимол, айрим ижодкорларга эриши туюлиши мумкин. Тежаши дегани диққатни ортиқча тафсилотларга, ўринсиз воқеаларга жалб қилишдан сақлаши деганидир. Бу қонуният азал-азалдан ҳар қандай жанрга мансуб бадиий адабиётнинг, қолаверса, тарихий асарларнинг ҳам жони ва қони бўлиб келган.

Қаҳрамонлар фаолиятининг ҳамма қирралари, уларга боғлиқ барча воқеалар тарихий асарларда иқир-чиқир, тафсилотлари билан баён қилиниши шарт эмас. Аммо ўша қаҳрамонларнинг баъзи қирралари диққатни жалб этгани боис улар ҳақидаги ривоятларнинг турли-туман кўринишлари пайдо бўлган. Тарихий қаҳрамонларни идеаллаштириши, уларга афсонавий руҳ бағишлаши айни шу нуқтада – уларнинг ҳаёти ва фаолиятидаги айрим қирраларга урғу бериши натижасида юзага келади. Қаҳрамонларни идеаллаштириши натижаси ўлароқ юзага келган бу ривоятлар Шарқ тарихи ва адабиётига неча асрлардан буён замин яратиб, ижодкорларга ишончли далил, илҳом манбаи сифатида хизмат қилиб келмоқда. Ўғузхон (ёки Ўғуз хоқон) абадийликка хизмат қилиб келаётган ана шундай образлардан бири, қаҳрамонликнинг гўзал тимсоли бўлиб, бир тарихий асардан иккинчисига ўтиб келаверган. Тарихий воқеалар ёки қаҳрамонлар образи такрорланар экан, бу бежиз эмас, ҳамма даврларда ҳам одамлар тарихдан сабоқ чиқариб олсинлар деган мақсад бош ўринда турган.

Ўғузхон шахси билан боғлиқ “Ўғуз хоқон ҳақида достон” ёки “Ўғузнома” номли ёзма ёдгорлик XV асрда эски туркий-уйғур ёзувида китоб ҳолига келтирилган. Шу боис бу ёдгорлик туркий халқлар китобий эпосининг намунаси сифатида ҳам қадрланади. Бу эпос анча йиллар илгари ҳозирги ўзбек тилига биз томонимиздан табдил қилиниб, чоп этилган (“Шарқ юлдузи” журнали, 1988, 4-сон). Бу эпос қадимги сюжет қурилишини, ўз давридаги удумларни, қадимги туркий тил хусусиятларини бизга тўлиқ етказиб бергани билан диққатга сазовор.

Ўғузхонни тарихий шахс сифатида талқин қилган олимлар милоддан олдинги Хи-

Бу оқшом, ох, бу оқшом Тун яна қовоғини уйиб кириб келди, қаттиқ-қаттиқ шамол эсиб, ниҳолларнинг илдизларига кўркув солиб, нимжон қулоқларидан чўзиб-чўзиб тортди. Айиқ инига шошилди, тулки эса аллақачон уяси тубига тушиб олган эди. Бир зумда ўрмонда ваҳима қўпиб, чор-атрофга ўлик сукунат чўкди.

Бўрининг ўлиги – тулкига кулги. Одамлар орасидаги олчокларга кулги бўлишдан ёмони йўқ.

– Ҳеҳ-хеҳ-хе, ваҳ-хаҳ-ха!

– Ким бу беадабларча кулаётган? Эй, шайтонмисан? Ё Ўғузхоннинг душманмисан?!

– Билганинг!

– Маҳмадоналик қилма!

– Хоқонга қара, хоқонга! Бутун дунё хоқонига! Елкасидан нафаси чиқиб кетмасин тагин!

Қора булутларнинг совуқ томчилари бокира Оқшомнинг бинафша юзини қаттиқ-қаттиқ чертди: тирс, тирс! Ох, бу бало қаёқдан кела қолди,

той йилномаларида сақланган Марказий Осиё туркий қавмлари тарихи ҳақидаги маълумотларга таянадилар. Ўғузхоннинг марказлашган давлат тузиши йўлидаги афсонавий қахрамонликлари ва жонбозликларини ҳатто туркий қавмларга душман бўлган хитой солномачилари ҳам эътироф этганлар. Хан сулоласи ҳукмдори У-ди Ўғузнинг (хитой йилномаларида Модэ, яъни Ботир) афсонавий отини сўраб келганда берди, қўшиндан аясам, яхши эмас, деган андишага борди. Аммо Ўғузнинг қўл остидаги Хан сулоласига чегарадош бир парча ташландиқ ерини сўраб элчи юборган У-дининг талабидан шунчалик газабландики, Ўғузхон лашкари билан унинг устига бостириб бориб, саройини кунпаякун қилди, ташландиқ бўлса ҳам, ер – Ватан, Ватанни бериб ёки сотиб бўлмайди, деб мулозимларига сабоқ қилиб кўрсатди.

Ўғузнинг сиймоси дастлаб Рашидиддин Фазлulloҳ Ҳамадонийнинг уч жилддан иборат “Жомеъ ут-таворих” асарида (XIII аср) ёрқин кўринади. Юқорида биз айтиб ўтган китобий эпосдан фарқли равишда, Рашидиддин Ўғузни мусулмонлик ақидаларининг тарғиботчиси сифатида талқин қилади. Нима учун Рашидиддин азалий анъанадан чекинди? У “Ўғузнома” китобий эпосидан жуда яхши хабардор бўлгани ҳолда, китобий эпосдаги шомонлик оқими таъсирида шаклланган сюжетни эмас, ўз асаридаги афсонага мусулмонлик ақидасини киритишини афзал билди? Мусулмонлаштириши айнан Ўғуздан бошлангани ўзига хос тарихга эга. У ҳақда узундан-узоқ тўхталishi бу ўринда шарт эмас. Рашидиддин Ўғузнинг мусулмонлаштирилиши воқеасини шунчаки олиб кирмаган. Рашидиддин Эронда узоқ йиллар ҳукмронлик қилган мўғул Элхонийлар сулоласи ҳукмдорларидан Ҳозонхон, сўнгра Улжайтихон ҳукмронлиги даврида сарой табиби, сўнгра бош табиби лавозимида хизмат қилган, “Жомеъ ут-таворих” асаридан ташиқари, “Китоб ул-ихъё вал-асар”, “Мифтоҳ ул-тафсири”, “Мажмуъий Рашидия” каби асарлар ёзган, ислом илмини жуда пухта билган олим сифатида ҳам анча машҳурдир. Рашидиддин фақат муаррих ва дин олими сифатидагина эмас, балки ўз даврининг катта ижодкори сифатида Ўғузхонни мусулмонлаштириши Элхонийлар сулоласининг гоёларига мос келишини ҳам назарда тутган. Қолаверса, Ўғузни азалий тарихий воқеалардан чекинган ҳолда мусулмонлаштириши юқоридаги асарларда том маънода афсонавий сюжетга эга бўлиб, мусулмонликнинг тамомила зидди бўлган шомонлик оқими ўрнига келди. Мирзо Улғубекнинг “Тўрт улус тарихи”, Абулғози Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” тарихий асарларида Ўғузни мусулмонлаштириши сюжети янада батафсилроқ, кенгроқ мазмунда баён қилинган.

каёқдан-а? Эҳ-ха, бутун дунёни муз босадиганга ўхшайди, тавба-ей, тавба! Жиловни сал бўш қўйдингми, иллат ёпирилиб келаркан! Ана, ана, гуррос-гуррос шамолга ҳам Худо берди, вой-бўй, кутуришини, дарахтларнинг сочларидан тортиб, илдизи билан кўпориб отаман дейди-я! Овсарга тахт тегмасин экан! Чағонруд тўлғаниб тўлқин урмоқда, ўша томондан ҳам куюқ қора булутлар бостириб келяпти. Одамларни қаранг: кўзлари тўла кўркув, ваҳима; осмонга, дов-дарахтларга, шамолга хавотир билан қарамокдалар. Ё Худо, нима бўларкин-а, нима бўларкин?! Осмон узилиб ерга тушмасмикин?!

Ўғузхоннинг йирик гавдаси оҳиста тебраниб, лаблари гоҳ қип-қизил чўғдек ловуллаб қизариб, гоҳ оқаради, қўй кўзлари ҳам гоҳ яшиндек чакнаб, гоҳ хира булут рангига киради, сўнги куввати билан гоҳ паст, гоҳ шиддатли гупураётган юрагидаги сим-сим оғриқ азобидан қуришган лаблари чўччаяди, айикникидек баланд кўкси оғир кўтарилиб, ҳўкизникидек йирик, бўлиқ оёқларини зўрға қимирлатади. Ўлим! Инсон бошида бор гап. Қазо ўқидан ҳали ҳеч ким қочиб қутулган эмас. Балки тонг ҳам унга шундан далолат бераётгандир. Аниқ, аниқ: шундай, шундай, ҳм-м-м, ҳаммаси, ҳа, ҳа, ҳаммаси: шамол, булут, тонг ва инсон – бир бутун табиат,

Ўғузхон ҳақидаги достон, афсона жанрида бўладими ёки ривоят жанрида бўладими, Марказий Осиё адабиётининг нодир намунаси сифатида эътироф этилди. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдуллонома” асарида (XVI аср) Ўғузхон образи ва у билан боғлиқ воқеаларнинг китобий эпосдаги воқеалар билан ҳамоҳанглигини айтиб ўтиш лозим.

Ўғузхон шахси ва тимсоли ўзбек муаррихлари учун воқеаларнинг тамал тоши, илҳом манбаи, авлодларга сабоқ бўлиб қолди. XIX асргача ҳам Ўғузхоннинг афсонавий тимсоли тарихий ва тарихий-бадиий асарларда ўз аксини топди.

Биз Ўғузхон шахси ёритилган асарларга қисқа тўхталлишимизга сабаб ижодкорларнинг бу қаҳрамон образини ўзбек адабиётда яратилишга дастлабки уринишларидир. Тўлқин Ҳайитнинг “Ўғузхоннинг сўнги қурултойи” қиссаси “Ўғузнома” китобий эпосидаги ва Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи” асаридаги Ўғузхон шахси, унинг ҳукмронлиги давридаги маънавий ва ижтимоий-сиёсий муҳит асосига қурилган бўлиб, бу жаҳоншумул ҳукмдор ҳаётидаги битта воқеани – фарзандларига қўл остидаги юртларни бўлиб бериш воқеасини қамраб олади. Бу ҳукмдорнинг саховатпешалиги эмас, балки узоқни кўзлаб, яхлит мамлакатни сақлаб қолиш, ҳукмдор отадан кейин биродарқушликнинг олдини олиш йўлида қилинган ибратли ҳаракат эканлиги қисса аввалиданоқ маълум бўлиб туради.

Тарихий роман ёки қисса – тарихий сюжетларнинг нусхаси эмаслиги ҳаммага аён. Қолаверса, “Ўғузнома” китобий эпоси билан бошқа тарихий манбалардаги Ўғузхон ҳақидаги ривоятлар ўртасида маълум фарқлар уларга ёзувчининг ҳаёткорлик билан ёндашуви зарурлигини кўрсатади. Тўлқин Ҳайитнинг қадимги давр инсон дунёқарашини ҳам, қадимги бадиий тафаккур жараёнини ҳам яхши ўргангани қисса аввалиданоқ кўриниб турибди.

Тарихни битта одам ёзса, субъективлик кучли бўлади. Ўғузхоннинг тарихи сингари мавзунини агар халқ яратса ва ижодкорлар яна халққа қайтарса, севиб ўқиладиган китоб бўлади. Тўлқин Ҳайитнинг мазкур қиссаси эски мавзунини янгича шаклда баён қилгани билан ўзбек адабиётда ўз ўрнини топади деган умиддамиз.

Насимхон РАҲМОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор

мисоли эт билан тирноқ, бир-биридан ажратиб бўларканми?! Жон қуши кўкрак қафасини тарк этмоққа чоғланган экан, тадорикни кўриш керак.

– Танам покизаликни истайди!

Бу гап хонадан-хоналарга, олтин шамдонлардан-шамдонларга, йўлакдаги посбонларнинг чехрасидан сирғалиб ўтиб, ташқари чикди ва хизматга шай турганларнинг кўнглини чоғлади. “Хоқон ҳаммомга кирмоқчилар, ўтлар ёқилиб, сувлар иситилсин, мушк-анбарлар сепилиб, момик матолар тайёрлансин!”

Оёқ шарпаси унинг кулоқларини оҳиста чертди.

Ўша куни ҳам шундай оёқ шарпаси эшитилган эди. Ўша куни ҳам у шундай ҳолда кириб келган эди. Юраги аниқ сезяпти: бу ўша оқ сочли, хилпираган оқ соқолли қария – Улуғ Турк, Иркил донишманд! Айтганидек, ҳаял ўтмай қария унинг қаршисида қад ростлади: тим қора кўзлари, ҳар қараши булут ичидан чакнаётган яшиндай ўткир эди.

Ўғузхон унинг бир нима илинжида ташриф буюрганини, муҳим гапи борлигини сизди. Қабулга келган ҳар бир фақирнинг ўз муддаоси, айтар сўзи, илтимоси, истак-хоҳиши бўлади. Неча йилларки, хузурига келган ҳар бир кишининг юзидаги ифодадан мақсадини дарҳол англайди.

– Сўйланг, не муддао?

– Улуғ хоқоним! – қариянинг киприклари ерга боқди. – Меҳрибонларнинг меҳрибони, адолатпарвар ҳукмдорим! Сен туфайли эл-улус муштдай бир бўлди – бирлашиб, оламга гўзаллик ҳадя этди, буюклик тожини кийиб, эл бўлди, халқ бўлди. Умринг узун бўлгай, сенга мустаҳкам ҳокимият насиб этгай! Номинг абадий ўчмагай!

Ўғузхон донишманд чолдан сира юзаки мақтов эшитмаган эди. Кўнгли яримта, бир оёғи гўрда, деб ўйлаб, кайфиятини кўтаришга чоғландими? Ақлли, олижаноб, чакқон, донишманд қария, сенга нима бўлди?! Нега ноўрин мақтаяпсан?

Улуғ Турк қаршисидаги ҳукмдорнинг хушламаганини сизди.

– Улуғ хоқоним! Кўк Тангри тушимда аён берди. Уйқумда бир олтин ёй кўрдим. Ёй кунчиқардан то кунботаргача чўзилган эди. Ўнгидан келтирсин. Уммондай чексиз ерлар авлодларингга буюргай!

Майин шамол Ўғузхоннинг юзини юмшоқ силади. “Гап бу ёқда эканда. Ҳм, ўлим ҳеч нарсани белгиламайди. Номим абадий яшайди. Қария билмаса гапирмайди. Демак, кўзинг очиклигида уммондай чексиз ерларингга авлодларингга бўлиб беришимни хохлаяпти у!”

Қария унинг ўнг ёнига ўтирди:

– Қурултой чақир, Улуғ хоқоним!

Ўғуз хоқоннинг бароқ қошлари чимирилди. “Умри оз қолди, отни камчилаш керак! Қария тўғри айтаяпти: Қурултой чақириб, барча ерларни авлодларга бўлиб бериш керак, ҳатто аёл ҳам ўз қозон-товоғим бўлсин, дейди”.

– Сиз шуни истайсизми?

– Мен сени ўйлайман, ҳукмдор болам!

Улуғ Ўғузхон қарияга боққанча: “Ҳали бардам, ўзини олдирмаган”, – дея ўйлади ва “сўйланг” дегандек имо қилди.

– Улуғ хоконим, олам аҳлининг соябони, қўл остингиздаги Чиндан Румгача бўлган ерлардан вакиллар келиб бўлишди. Йигирма тўрт уруғингиз ҳам бир оғиз сўзингизга муштоқ эрурлар.

– Менга шунчалик неъмат ато этгани учун Тангрига шукрлар қилурман! Бори элга маълум қилинг, эртага Қурултой бўлади!

* * *

Қария таъзим қилгач, қандай келган бўлса, шундай сокин, ташқари чикди, ўзи билан унинг юрагидаги ҳавасни ҳам суғуриб кетди назарида. Негадир шу паллада у ёмғир ёғишини, чаккаларнинг товушини соғинди, тупроқ ҳидига зорикди, майсаларнинг, ариқ бўйларидаги пудиналарнинг исларини тўйиб-тўйиб ҳидлашни хоҳлади. Болалигида уни Ботир полвон деб чақиришарди. У ҳам чиройли, анча дабдабали исмидан шодланиб, ички ширин ҳавасга тўлиб, қувонар ва албатта, номига яраша йигит бўлишга ошиқарди, аммо кўнгли қурғур майсаларга, қушларга, зилол сувларга, хушбўй гиёҳ ва гулларга ошиқ эди. Улуғ Қурултой олдидан буларни эсламаслик мумкинми?! Сўнгги Қурултой улуғ Қурултой бўлади чиндан ҳам. Эй, бўлажак тахт ворислари! Сизлар Ўғузхондек ҳукмдорлик қилишларингиз керак. Дунё бирликда яшаши лозим. “Бўлинганни бўри ер”, яна донишмандлар айтишадики: “Бирлашган ўзар – бирлашмаган тўзар”. Эҳ, сиз, аҳли бузуклар, битта лолақизғалдоқ яратишга кучларингиз етмайди-ю, аммо Ерни хароб қилишга жуда устасизлар! Эҳ, сизлар! Отасини унга қарши қўйган ҳам шу нокасталар эмасмиди?”

Бир гал отаси Қорахон билан овга чиққанда, ногаҳонда ариқ бўйидаги пудиналарни кўриб қолиб, бола экан-да, чопиб бориб ҳидлади. Ота нима деди? Кўпчилик олдида:

– Ҳей, Ботирим, пудинани нима қиласан, овни ўйласанг-чи, пудинани кизларга чиқарган!” – деди.

У ботаётган қуёшдек ловуллаб қизарди, танаси ўтдек ёниб, кўпчилик олдида шундай изза бўлдики, асли қўяверасиз. Бир нима демади: ота – улуғ зот, уни дунёга келтирган падар, отага гап қайтариб бўлмайди, “Ота гапи – ўқ, онаники – йўқ”, – деб беҳуда айтишмайди донолар. “Отамга муносиб ўғил, элимга манзур фарзанд бўламан”, – дея дилига тугди, қахрамонлик кўрсатгиси келарди-ю, аммо буни қандай амалга оширишни билмасди.

Нокаслар илиб олдилар бу гапни ва оч кўзларини суқ тикиб, пайт пойлай бошладилар.

Кунлар ўтди.

Ой тўлиб чиққан ёз кечаси. Ғир-ғир илиқ шабада эсади. У дара ора-лаб овдан қайтаётган эди. Адирлар қорайиб, хўмрайиб турар, дарё суви

бир маромда шиғирлар, от туёқларининг овози акс-садо қайтармоқда эди. Ўнг томондаги адир тепасида бўри кўринди. У ўткир тумшуғини осмонга чўзиб, ойга нола қила бошлади. “Отахон, бу қандай сир?” – деб сўради донишманд Улуғ Туркдан. “Бу сирнинг тагига етган банда йўқ, болам!” – деди чол бироз тушкун оҳангда.

У бошқа ҳеч нима сўрамади, лекин шу кундан бошлаб, ўша бўри ҳақида ўйлай бошлади, негадир унинг қорайиб кўринган бакувват гавдаси, осилиб турган бўйин ёллари, ўткир тумшуғи ҳадеб кўз олдида намён бўлар, кўзини юмди дегунча овози қулоғи остида акс-садо берар ва аллақандай нотаниш туйғулар қуршовида қолиб, кўкрак сутининг ёқимтой ҳиди димоғини қитиқлар эди. Ваҳоланки, у умрида атиги бир марта кўкрак сути таъмини тотган эди. Тўлин Ой, нола қилаётган бўри, кўкрак сути – бариси унинг учун сирли ва яширин ҳодиса, ҳилқат эди.

“Ҳм, дунё дегани сирлар тўла сандик!” – дея тамшанди у ва шу дамда сарой ичида хушбўй ҳид таралиб, кўнглини очди. Эҳ, улуғ Қурултой тезроқ ўтсайди.

* * *

– Ўғилларимдан дарак борми?

Ўғузхоннинг саволига ҳеч ким жавоб беролмади, сарой аҳли унинг кўзига кўринмаслик учун ўзларини пана-панага олдилар; хоналарга, ўриндиқларга сувсар кўрпачалар тўшалиб, олтин, кумуш идишлар қатор терилмоқда; ҳамма ўз ишини чакқон ва тез бажаради, тоза, ялтираган оёқ кийимлари қалин гулдор кигизлар ичига ботиб, юракка лаззат беради.

Хушбўй ҳидлар аро шивир-шивирлар элас-элас қулоққа чалинади:

– Хукмдор саройда эмасми?

– Оналарининг қабри зиёратига кетяптилар!

– Чин ўғил!

Ўғузхоннинг кўнгли ийиб кетди, улуғ Қурултой арафасида онасини эсламаслиги мумкинми? Онасини-я! Агар шу тобда онаси ёнида бўлганда эди, уни бошида кўтариб, дунёнинг нариги чеккасигача сайру саёҳат қилдирарди, лекин она ҳам, ота ҳам, ҳамма ҳам ёлғон оламда меҳмон, келиш бор экан, кетиш ҳам аниқ. У сут ҳидини туярган, қулоғи остида волидасининг хушнуд овози садо берди. “Кўзимнинг оқу қораси, ҳиммати улуғ болам, атиги бир мартагина сенга оқлик бердим, сўнг тилга кирдинг, юрдинг, ўйнадинг ва қирқ кунда кўксинг айиқ кўкрагидек баланд бўлди, кўзларингдан чакин чакнади, оёқларининг баҳайбат ҳўкиз оёқларидек бўлиқ ва бакувват эдики, ҳар қадам ташлаганингда ер ҳаракатга келиб, қувонар эди, белларинг бўринидек чайир эди, баданингни буткул тук қоплаган эди, юзингнинг ранги кўк эди, лабларинг чўғдек қизил эди, қопқора сочларинг куёш нурларида жилоланганда ҳавасим келар эди, бир кўркам йигит бўлдингки, одамлар: “Дунёда болангдан бошқа алп йўқ”, – дея кўз қила бошладилар. Кўз қорачиғимни ўзинг паноҳингда асра,

деб Худойимга нола қилдим. Амр бўлиб, сени йилқи боқишга жўнатдим: дала-дашт, қир-адир, тоғу тош кездинг, тоза ҳаво танингни яйратди, камон отишни ўргандинг, от миндинг, ов қилдинг, кийик отдинг, кунлар ўтгандан сўнг, кечалар ўтгандан сўнг бир улуғ алп йигит бўлдингки, кўз кўриб суқланар эди”.

Осмон хумдан чиққан кўк шишадек мовий, тиник, қанотларини кенг ёзган бургут оҳиста сузади, сувларнинг шилдираши, булбулларнинг хо-ниши кулоқнинг нозик пардаларидан юмшоқ ўтиб, юракнинг қил томирларини майин-майин силайди. Сершоҳ дўлана дарахт қаттиқ титраб, акса урди, нимадир тап этиб ерга тушди. Унинг хаёли бўлиниб, оёқ остига қаради. Бош бармоғидек чумчуқ боласи тупроққа қоришган эди. “Бесабр бола, онасини кутиб ўтирмай, ўзим учаман, деб бебошлик қилган”. Полапонни қўлига олиб, кўзларига суртди. “Э Худо, сен нималарга қодир эмассан, санъатингга тасанно, бебош полапонни ўзинг кечир! Бу мўъжизаларингни асрамоқ биз бандаларингнинг вазифамиздир”.

У Чумчукнинг элвираб турган баданидаги тупроқларни авайлаб пуфлади. Авайлаб. Шамол унга ёрдамга келиб, елпиб ўтди. Полапоннинг кўзлари қора нуқтадек митти, яғрини сариқ чизикли эди. Тепа шохлар орасидан полапонларнинг тинмай чирқирагани эшитилар, гўёки олам тўс-тўполон бўлгандек эди. Ўғуз бир ирғиб дарахтнинг йўғон шохига илиниб, юқори кўтарилди. Унинг чайир қўллари дарахтнинг қўнғирранг таналарига сақичдай ёпишар, барваста оёқлари шохдан-шохга кийикникидек чакқон, илдам ошар эди. Бир зумда тепа шохдаги уяга етди: бир парча этга ўхшаш учта полапон нозик тумшукларини очиб, қизғиш оғизларини кўрсатиб, чунонам чиркиллашдики, Ўғузнинг бағри-дили, чўғланган камон тешиб ўтгандек куйиб оғриди. “Оҳ, бечоралар, жуда очиқибди, онаси бирор нимага ем бўлганмикин?!” Шу топда чўнтақларига бир парча эт солиб келмаганидан афсусланди. “Бир бурда эт бўлса, ҳарна эди-да, еб қоринларини тўйғазишар эди!” Бургут пастлай бошлади ва шиддат билан адирлик ёнбағридаги боққа шўнғиди. “Бирорта илонни кўзлаган кўринади!” Ўғуз қўлидаги полапонни хас-хашакли уясига қолдириб пастга туша бошлади. Ўнг томондаги кичикроқ шохга оёқ босиб, беридаги йўғон шохга ўтмоқчи бўлганда, қарс этди-ю, кўз очиб юмгунча гурсиллаб ерга қулади. Кўзларидан ўт чакнаб отилди, ўнг лўқчаси зирқираб оғриди, лекин у оғриққа эътибор бермай, ёнидаги синган шохга, унинг яшил баргларига, ғўра меваларига ачиниб қаради. “Уволига қолди, ҳай аттанг, унга оёқ қўймаса бўларкан!”

Одамларнинг дод-фарёдларини эшитиб, ўрнидан турди. Оёғини қўлига олиб чопди. Бахши кампир сочларини юлиб йиғлар эди. Унинг ёнида турган пахмоқ соч йигит қўлидаги палахмонга суянганча андуҳга ботган эди.

– Нима гап?

– Бахши кампирнинг боласи ўрмонга овга борган экан, ёвуз Каркидон еб қўйибди!

Ўғуз бошини кўйи эгди. “Каркидон қаёқдан пайдо бўла қолди?! Ё Худойим бизни ёмон кўриб қолдимми?!”

Онаси унинг кўзларидаги мунгга хавотир билан боқди:

– Болам, ўрмонга овга боришни хаёлингга ҳам келтирма!

Ўғузхон онасининг юзидаги ташвишни тушунди. Ҳар она учун бола азиз. Бола деб яшайди аслида оналар. Лекин ёв келганда боласини сандиққа яшириб қўйган ота-онага нима дейиш мумкин?!

Каркидон чорвани еб битира бошлади, йилки қолмади, хўкизлар қирилди, навбат одамларга етиб келди. Ҳар кеча бир уйдан бир йигит, бир қиз ёки бир бола йўқолиши одатга айланди. Йиғи-сиғи кўк токига етди, дод-фарёд гўёки оламни тутди.

Ўғуз уй айланди, боғ айланди, бир кун волидасининг тиззасига бошини қўйди:

– Бу бош нега керак, онажон?

– Унақа дема, улуг болам, бу бош элга керак!

– Элга керак бўлса, Каркидонни гумдон қилишимга оқ сўз беринг, онажон!

– Оқ сўзим, ҳақ сўзим, сенга рухсат, болам! Худойим паноҳида асрасин! Кўзимнинг нури, юрагимнинг қувватисан! Бағримга омон қайтишга сўз бер, болам!

– Эгам қувват берсин, онам! Оқ сўзингиз мадад бўлсин, онам! Эл улусим ноласи кўкка етиб, Каркидоннинг юрагидан қуввати кесилсин, онажон!

– Кўзимнинг қораси, олдимга фақат ғалаба билан қайт!

– Тангрим ўзи мададкор бўлмай менга, онажон, хавотир олманг!

Бу хабар зумда оламни тутди, одамлар тўп-тўп бўлиб, Ўғузнинг олдига кела бошладилар. Энг номдор башоратчилар Каркидоннинг ўлими яқин, деб жар солдилар, қилни қирқ ёрадиган афсунгарлар маҳоратларини ишга солиб, ёвуз махлуқнинг юрагига иллат йўлладилар, энг мохир усталар унга мис, қалай, рух ва темирни эритиб, учларига олмос қадаб, чўқмор ясаб бердилар, қиличсозлар тоғда кигизлар тўшаб, яшин ушлаб, ўзлари ясаган қилични унда қирқ кеча-кундуз эринмай тобладилар, шу қилич билан улкан харсангга урган эдилар, тош иккига бўлиниб кетди; камончилар ўн тўрт ботмонли камон ясаб, унга шимол буғусининг ичакларидан пишиқ чилвир тортдилар, чўқкига қараб камон тортган эдилар, учи парчаланиб кетди, ўқчилар жануб заранг таёғидан ўқ ясаб, унинг учига олтин, кўрғошин, мис, темир ва биринж эритиб, ўткир учли тиф қўндирдилар, бу тиф тошни тешиб ўтди.

Оппоқ тонг отди, майсалар юзига шаффоф шудринг тушди, Чағонруд суви тиниқ окди, қирқ кечаю кундуз шу ҳолат юз берди; у ҳам қирқ кечаю, қирқ кундуз чилла ётди, ўнг ёнга ағдарилиб тавалло қилди, чап ёнга ағдарилиб, ҳавалло қилди. Чунки Каркидонга тўғри бориб бўлмасди, уни энгиш учун ҳийла керак эди, қопқон қўйиб тутиш мумкин эмасди, отда

жанг қилиб, енгиш қийин эди, отни бир зумда махв этиши тайин эди, шу боис, Ботир ўғлон пухта режа тузди ва қирқинчи куни тонг саҳарда, одам кўзидан панада Чағонруд дарёсида обдон ювинди, сўнг Қуёш кулмасдан бурун, кўкда Ой мовий парда ортига яширинмасдан аввал қирғоққа чиқиб, артинди ва янги кийимларини кийиб, Тангридан мадад тилади, режаларини бир-бир айтди, мени қўллагин Яратган эгам, фақат ўзим учун эмас, бандаларинг омонлиги учун улуғ жангга боряпман, ғолиб этсанг, бир умр эзгулик учун хизмат қиламан, деб қасамёд қилди.

Кўк юзига нозланиб чиққан Ой неча вақтдан буён қора чимматга ўралган кенг ўрмонга қош қокди, дарахтлар, майсаларнинг енгил-енгил силкинганини ҳаммадан аввал чумоли сезди ва отнинг дупурини, Ўғузнинг ҳидини сезиб, уясидан ташқари чиқди. Мақтанчоқ Қарға уни кўриб, қағ, деди, товушқон кулоқларига ишонмади, аввал исқанди, уясидан мўралади ва уяси олдидаги майсаларга ранг кирганини кўриб, нимадир ўзгариш бўлишини ҳис этди.

От пишқирди, бутун ўрмон бир титради. Бу яқин йилларда ўрмонда от пишқиргани эшитилмаган эди: шовқин-сурон авжига чиқиб, Каркидоннинг ҳаловати бузилди.

Гуррос шамоллар хилпираган этаклари билан осмон юзидаги қора булутларни артиб кўйди, куёш ёғду сочди, аввалгиларига ўхшамаган камалак ёғду эди бу, унда хушбўй хид ҳам бор эди, ҳар бир зарраси минг бир рангда товланиб, дарахтларнинг қўнғир, яшил, сарғиш тарам-тарам таналарига, сувларнинг юзларига, ҳайвонларнинг юнглирига мўмиёдек ёқимли сингиди. Сувнинг жонига жон кирди, товушқон жилғадан бир хўплам ичган эди, танаси шундай яйради, шундай яйрадики, “бунча маза, роҳат” деганини ўзи ҳам сезмай қолди, лекин шу заҳоти: “Аввал Эгангга шуқр айтиш керак!” – дея ўзига танбех берди, ундан олдин кўк ёлли бўри тепаликка чиқиб олиб, Ойга қараб улиётган эди. Унинг: “Эй, Оймомо, ўзинг етказиб кўй, Каркидондан омон қолсам, одам боласига ёрдам бераман”, – деганини эшитиб, аввалига рашки келди ва: “Ҳеч замонда кўк бўри одам боласига дўст бўлиши мумкинми? Бу ўрмонда мендан бошқа беозор ҳайвон йўқ-ку!” – деди хомуш тортиб, аммо отнинг қаттиқ пишқирган овози унинг фикрини бўлиб юборди.

Ботир ўғлон отдан чаққон тушиб, чўқморини қўлига олиб, ўқ тўла садоқни ёнига, камонни елкасига осди ва олтин дастали кескир қиличини баланд кўтариб, оғир темир қалқонини кўксига тутганча ўрмонга кирди ва буғулар тўдаси томон юрди. “Эй Тангрим, ёвуз Каркидонни ўлдиришим учун битта буғуни қурбонликка бер!” – деб нола қилди.

У ўрмон ичидаги кенг водийга чиқди, яшил адирлар оралаб, бир неча ирмоқлар жилдираб оқар, куёш чараклаб турар, чор-атроф жимжит, буғулар кўринмасди. Каркидонни тезроқ ўлдириб, ўз қавмига қувончли хабар олиб боришни ич-ичидан истаётган Ўғуз жадаллик билан узок юрди, терга ботиб, уст-боши, кийимлари жикқа ҳўл бўлди, баланд адир-

лик устига чиқиб, оқ қалпоқ кийган ғадир-будур кўкимтир чўққиларга, узоқдан қорайиб кўринган қалин арчазорга ташналик билан боқди, кейин хавотирга бориб: “Каркидондан чўчиган буғулар водийни тарк этганимикин?” – дея ўйлади ва яна жадал юра кетди. Икки қир ошгач, баланд жарлик ёнидан ўннга бурилганда, сон-саноксиз буғуларга кўзи тушиб, ўзини панага олди. Буғулар тўдаси унинг ҳидини сезиб, йўғон ичакдек буралиб, ўзларини четга олди. Ўғуз камонини кўлига олиб, ўқ жойлади ва ўртада турган узун оқ шохли буғуни мўлжалга олди. Ўқ визиллаб учди. Буғу нима бўлганини сезмай қолди, ўқ пешонасига санчилганда, тизза бўйи кўтарилиб, ерга тарс қулади, чўчиган буғу тўдаси, кўз очиб юмгунча ирмоқдан сакраб ўтиб, тоғ томонга қочиб кетди.

Ботир ўғлон жон таслим қилган буғунинг ёнига беҳол борди, юраги тиф билан тирналгандек ачишди: эркак буғунинг ўқ санчилган пешонасидан қип-қизил қон оқиб турар, оғзи қийшайиб, думалоқ кўзлари кўкка қадалиб қолган, гўё бу кўз эмас, жуфт қора шиша шар сарғиш соққаларга жойлаб қўйилгандек эди, лекин уларда қандайдир жозиба бор эди, ана шу жозибани йўқотиш одамга алам қилар, шу боис унга қараганда, кўнгил ўқсир эди. “Мен сени тирикликдан маҳрум қилмоқчи эмасдим. Буғу, мени кечир! – деди унинг бошини силар экан, танаси ҳали иссиқ, қон ҳиди гупиллаб анқимоқда эди. – Сен инсониятга хизмат қилишга, энг шарафли вазифани бажаришга лойиқ кўрилган экансан. Сендан ҳамма рози бўлсин!”

Ботир ўғлон ўрнидан туриб, жарлик ёнидаги толзорга кирди ва бир неча тол новдаларини кесиб, пўстлоқларини сўйириб, пишиқ чилвир эшди, сўнг буғуни қарағай дарахтига маҳкам боғлади.

Ирмоқлар баландроқ жилдиради, дарёлар авжлироқ тўлғанди.

Ботир ўғлон тиниқ зилол сувга кўлини чайди, бетини ювди, юраги тошаётган эди, бир ҳовуч сув ичиб, ҳовурини пасайтирди. “Эй Тангри, ўзинг ишимни осонлаштир, бандаларинг ёвуз Каркидондан озод бўлсинлар!” – дея ўзига яна мадад сўради. Кейин ётиш учун ғор излаб кетди. Бу сафар узоқ юрмади, жарликдан ўтиб, бир неча юз қадам босгач, ўнг томонда қоя остидаги ғорга кўзи тушди. Ғор олдидаги кенг тош супада ярим ёнган ўтинлар, кул бор эди. Овчилар макони. Бир пайтлар бу ерга кўпдан-кўп овчилар келиб-кетган кўринади. Қош қораяётган эди. У жадал юриб, дарёдан ўтди ва бир ирғиб тош супага чиқиб, ғор ичига эҳтиёткорона назар солди. Каркидон шу ерда эмасмикин, деган хавотир юрагини тилиб ўтди, лекин ғор бўм-бўш эди. Ичкари кириб, қурол-аслаҳаларини, тўрхалтасини четга, тош супага қўйди. Олов ёқиш мумкин эмас. Ташқари чиқиб, муздек сувга чўмилди ва кела солиб, тўрхалтасидаги қуритилган гўштдан икки бўлак еди-да, сўнг оғзини чайиб, қўлларини ювиб, артингач, чарм жандасини тагига солиб, уйкуга кетди.

Тонг отди.

Қарағай ёнида буғунинг бир уюм суяклари сочилиб ётар, чор-атроф Каркидоннинг ясси оёқлари остида топталган эди.

Ботир ўғлон хийла енгил тортди, Каркидон унинг қармоғига илинган эди. У руҳан қувониб, ўрмонга кирди ва бу сафар ўзига юзма-юз келган кўнғир айиқни қиличи билан чопди, кейин қарағай дарахти ёнига сургаб келди. Узоқдан Каркидоннинг хириллаган овозини эшитиб, шошилди, энди чилвир эшишга вақти йўқ эди, олтин белбоғини ечиб, айиқни боғлаб қўйгач, ғорга қараб югурди.

Яна тонг отди. Каркидон айиқни еб кетган, чор-атрофга йўғон қўлоёқ суяклари сочилган эди. Ботир ўғлон бу кечаси қарағай ёнида қолди. Тўлиб Ой чикди. Каркидон ерни титратганча югуриб келди ва унинг оғир қалқонига зарб билан урилди. Ботир ўғлон қўлидаги олмос учли чўқмори билан унинг бошига чононам зарба бердики, Каркидоннинг бўғриққан кучли наъраси бутун ўрмонни ларзага келтирди. Фурдатни ғанимат билиб, қиличини қўлида маҳкам тутиб, орқаси билан чўқкалаб қолган Каркидоннинг бошини кесди ва уни кўтариб, ортига қайтди.

Одамлар унга томон оқиб кела бошладилар. Уни “Ботир ўғлон” демадилар, “Ўғуз!” дедилар. Бу ном унга ярашди. Ҳар томондан: “Каркидон маҳв этилди, Ўғуз ботирга шарафлар бўлсин!” – деган ҳайқириқлар янгради.

Уйи олдида оломон уни ўраб олди.

Қабила оқсоқоли – йирик гавдали, узун оқсоч қария: “Ўғуз эл учун мардлик қилди. Энди уни Ўғуз эмас, Ўғуз ботир, деб атаймиз!” – деди. Шундан сўнг эл орасида Ўғуз ботир номи билан машҳур бўлди ва юртининг ҳар бир номдор гўзали унга ёр бўлишга интилди, лекин унинг талаби қаттиқ эди.

Отасининг сўзини икки қилди, кўнгил денгизларига сиёҳ тушиб, кўкарди.

Онаси Ой хоқон ойим: “Соябонимиз, мухтарам отангизнинг сўзини икки қилганингиз яхши иш бўлмади, айтган қизларига уйланишингиз керак эди”, – деганидан сўнг орага совуқлик тушганини сизди. Нима қилсин, юракка буйруқ бериб бўлар эканми? Юрак – Кўкнинг яширин сандиғи. Юрак амрини бажаришга мажбур. “Сўзингни ҳақ билган қизни олгин”, – деб турди у. Қорахон ўз иниси Кўрхоннинг қизини олиб берди. Ўғуз дедик: “Оламни, сени ва бизни яратган бор. Анинг оти Оллоҳ турур. Ани бор билгил ва бир билгил, анинг буюрганидан ўзга ишни қилмагил!”

Қиз қош қайирди, Ботир полвоннинг ундан кўнгли қолди. Сўнг унга Ўзхоннинг катта қизини олиб бердилар. У ҳам қош қайирди, ундан ҳам кўнгли қолди ва унинг ҳам гўшангасига кирмади.

Орадан бир неча йил ўтди. Овдан қайтаётиб, дарё ёқасида ёлғиз ўтирган сулувни кўриб қолди: юзи қуёшдай товланар эди, кўзлари тиниқ кўкдан ҳам тоза, қорачиқлари ёз тунидек гўзал, лаблари қўш атиргул ғунчасидек қирмизи, садаф тишларининг оқлиги мусаффо тонг бошига ғавғо соларди. Унинг исмини сўраган эди: “Оламнинг улуғ йигити, танимадиларму?!” – деб кулди. Ботир полвон айланиб, ўргилиб қаради, яқинроқ келиб, жиддий разм солди: “Ўзхоннинг кенжа қизи-ку!”. Юраги уриб, ўзини билмай

қолди, лекин сири ошкор бўлишидан чўчиб, ўзини тийди ва шу кундан бу пари қиз кўзига осмондаги ёлғиз тўлин Ойдек ягона, танҳо кўринди, дунёда ундан бошқа сулув йўқдек эди. “Танҳо, танҳо”, – деди ўзича ва телбасифат ҳолатда кечалари қизнинг уйи атрофида айланди.

Қиз нима дегани? Осмон ҳақи жавоб беринг! Шамоллар, сиз жавоб беринг!

Қиз – фаришта дегани, ноёб, нодир дегани.

Қиз деганими, ихм, қиз – минг дард дегани!

Мўйлаблари сабза уриб, ишқ ҳидидан маст Ўғуз тоққа овга чиқиб, шамолларга дардини ёзди:

– Эй шамоллар, қалб роҳати учун соҳибжамол қизни топиш мумкин. Тан маҳрами учун ҳурлиқога асир бўлиш мумкин, аммо мен Тангрининг кули – Ўғуз сўзим, менга мусулмон маҳрам керак!

Шамоллар ўрмоннинг қалбига кирди, кийиклар ҳуркиб қочди, булбуллар жимиб қолди.

Ўғузхон қояда тик турар, ўрмондан қайтиб чиққан шамол унинг кўксини силай бошлади.

– Қиз дегани – оламнинг давомчиси!

– Қиз дегани – эрни эр қиладиган даҳо!

– Қизнинг яхшиси эрининг сўзига қулоқ солади, эри нима бўлса, у ҳам шу бўлади!

Ўғузга ана шундай садоқатли ёр керак!

Орадан кунлар, ҳафталар ўтган сайин, юрагидаги ишқ алангаси янада гуриллаб ёна бошлади, ҳаловатини йўқотиб, ўзини кўярга жой тополмай қолди ва билди, англадики, Тангри унга шу сулувни муносиб кўрди, энди ўзини ортиқ қийнаш нораво! Аммо “шундай париваш сўзимни икки қилса, не қиламан?” деган ташвиш билан қора косовдай қорайиб, ғамга ботди. “Ўйчи ўйини ўйлагунча, таваккалчи ишини битирибди”. У қизни истаб борди, қиз ҳам уни истаб чикди, уфқдаги қуёшдек қизариб ерга қараб турганда, Ботир полвон сўз қотди:

– Отам менга икки қизни олиб берди, аммо уларнинг бирини ҳам севмайман, кўнглим йўқ, боз устига иккиси ҳам мусулмон бўлишни хоҳламади. Сен, сулувларнинг сулуви, барноларнинг барноси, сўзимни икки қилмай, мусулмон бўлсанг, сени тан маҳрами қилар эдим ўзимга.

Қизнинг жоду кўзларини ерга тикиб, майин табассум қилиши Ботир полвоннинг юрагини баттар ўртади, “бу ҳам қош қайирадимми” деб яна чўчиди, аммо қиз:

– Сиз не десангиз – шу! – деган жавобни берди.

Буни эшитиб, йигитнинг боши кўкка етиб, кўкрагини Чағонруднинг ҳавоси билан сийлади.

Қорахон бу гапни эшитиб, дарҳол совчи жўнатди. Оламнинг барча чеккаларидан меҳмонлар чорлаб, катта тўй қилди ва қизни саройига келин қилиб туширди.

Ботир полвоннинг юзи ойдек тўлишиб, кўзига нур кирди, қиз билан бахтли яшай бошлади.

Қорахон сезгир одам эди, ҳар кимнинг қадам олишидан мақсадини англади. Кўрдик, улуғ келин билан ўртанчасининг ковоғидан қор ёғади. Нима гаплигини сўролмай қийналди: эркак зоти келини ҳақида бировдан сўрашга ботинолмайди, у ҳам бу тўғрида бировга оғиз очишга ийманди ва Ботир полвон узоққа овга кетганда, бу сирнинг тагига етиш учун барча келинларини чорлаб, зиёфат берди. Аввал ўз тан махрамидан сўраган эди, “Буни мен билмайман, келинларингиздан сўрай қолинг”, деб изн берди. Қорахон минг истиҳолага борди, минг ўйлади, мушоҳада қилди ва охири, ҳукмдорнинг ўз фуқаросидан ҳар нарсани сўрашга, муаммони ҳал этишга ҳақи бор, деган қарорга келиб, Улуғ келинни қошига чорлади.

– Сизга бир саволим бор, ўнғайсиз бўлса, маъзур тутгайсиз, қизим, – деди истиҳолага бориб. Сўнг ўғлининг кичик келинга бўлган беҳад меҳри ҳақида сўради. Улуғ келин иккилашиб ўтирмай сирни очди:

– Улуғ ҳукмдорим мени маъзур тутгайлар, минг истиҳола этиб, сўрадингиз, ростини айтай: ўғлингиз мусулмон бўлган, бизни ҳам мусулмон бўласизлар, деган эди, кўнмадик. Кичик овсинимиз мусулмон бўлгани учун уни беҳад ҳурматда тутурлар!

Жаҳл булутлари оламни тутди, Қорахоннинг тепа сочи тикка бўлиб, газаби кўзғади, лекин ўзини босди. Ҳар қалай, Ботир полвон пушти камаридан бўлган. Аммо бу гап тезда элга ёйилиб, аркони давлат ларзага келди – беклар ғавғо отига миниб унинг қошига келдилар. Кимсан Қорахондек буюк ҳукмдор ҳам улкан сарой аҳли олдида танг қолди. Ўғлини деса, бутун давлатидан айрилади, давлатни деса, алп ўғлидан! Беклар бебош ўғилга жазо, деб ҳайқирдилар. Олам ларзага келиб, булутлар кўз ёш тўқди. Ноилож қолган Қорахон ўз ўғлига қарши уруш очишга тайёрлана бошлади.

Кичик келиннинг ишончли қули бор эди, кечаси уни яширин ҳолда саройдан чиқариб юборди. Қул ўқдай учиб, Ботир хузурига елдай етиб, уни хуфя воқеадан хабардор этиб, енгил тортиди.

Ботир полвоннинг оппоқ оламига қора сиёх тўкилди, дили вайрон бўлиб, у ҳам икки ўт ўртасида қолди: отага қарши тиғ кўтарган ўғилдан ҳамма юз ўгиради.

Бу дардга не даво?

Донишманд Улуғ Турк унинг жонига оро кирди:

– Қаршингизда икки йўл турибди: ё ўлим, ё ҳаёт; отангиз эмас, сизнинг юрак амрингизга қарши ҳукмдор ғанимингиздир; у ҳукмдор сифатида мамлакат манфаати, деб сизга қарши тиғ кўтарди. Ҳукмдор ўз бекларига қарши боролмайди. Сиз ҳам ўз тарафдорларингизни чорланг!

Ботир полвон ўз тарафдорларига нома жўнатди, аммо кўп бекларнинг отаси томон ўтиб кетганини эшитиб, яна қайғуга ботиб, донишманд Улуғ Туркдан маслаҳат сўради. Донишманд:

– Сизни Тангри қўлласин, мендан эмас, мен ожиз бир бандаман, Яратганнинг ўзидан сўранг! – деди.

Жаннатнинг тўрт ариғидан бири – Чағонруд майин шовуллади, Ботир полвон қамишзор оралаб ўтиб, сув бўйига келди, муздек сувга ювиниб покланди, оқ отини ҳам эринмай қашилаб ювди, кийим-бошини ҳам чайиб олиб, саксовулларга илиб чиқди, сўнг бўҳчасидаги тоза кийимлардан олиб, кийинди ва чўкка тушиб, Яратганга илтижо қилди: “Эй, Тангрим, ўн саккиз минг оламни яратган ўзингсан, сенга сиғинаман, сенга илтижо қиламан, мен Ботир полвон, сенинг қулингман, ожиз, нотавон бандангман, ўзинг менга мадад бер, токи, бузилиб бораётган дунёни сенинг хоҳишинг билан тузатишга куч-қудратимни, умримни сарф этай!”

Кўкдан ёғду тушиб, уни заррин нур билан сийлади, улкан дарёнинг суви чайқалиб, майин эпкинлари ёнаётган юрагига малҳам берди.

Оллоҳ ўзи қўлламан, деганни қўллайди, қирқ йил қирғин бўлса-да, уни омон сақлайди. Кутилмаган томондан офтоб чиқди. Не кўз билан кўрсинларки, Қорахоннинг барча инилари мадад куч сифатида келишиб, унга қўшилишди. Ботир полвон уларни ҳар томонлама синаб кўрди: ораларига айғоқчи солиб, ўзини ёмонотлиқ кўрсатган эди, калласи кетишига оз қолди; бир гуруҳини душман томонга юбориб, ораларига яна айғоқчиларини солиб, ғанимга сотилишга кўндирмоқчи бўлганларида, одамларини кишанлаб, хузурларига олиб келдилар; Ботир полвон яна икки-уч марта тафтиш ўтказиб, уларнинг садокатини кўриб, булар ўз ахдларига қатъий, бир сўзли, ёпишқоқ кишилар экан, дея хурсанд бўлди ва толеси баланд бўлсин, дея уларга Уйғур деб ном берди. Уйғур ёпишқоқ, дегани. Улар Ўғуз атрофида маҳкам жипслашиб, ёпишиб турдилар.

Қорахон уруш бошлади. Ноҳақ қилич кўтарган ажалидан бурун ўлади. Кимдир отган ўқ унинг бошини яралаб, ҳушидан айирди. Уни жанг майдонидан олиб чиқиб, ярасига малҳам боғладилар. Кўзини очгач, ўғлини сўради. “Омон, омон!” – дедилар тилларини тишлаб. Ҳукмдор атрофида икки-уч содиқ беқлари турганини кўриб, аскарларининг тарик донидай сочилиб кетганини сизди, сизди-ю, енгил тортди.

– Мен ота сингари эмас, тахт соҳиби сифатида ўз шаънимни химоя қилдим, Ботир полвонни ўрнимга хон қилиб кўтаринглар, у бир сўзли, мард, ботир, жуда эзгусевар йигит, одамзодга кўп яхшилиқлар келтиришга қодир инсон! Ундан ажойиб ҳукмдор чиқади! – деди.

Ҳамма изза-изза йиғлади. Қорахон буғилиб нафас олди ва:

– Ўғлимга айтинглар, фарзанд сифатида мени кечирсин! Мен яна айтаман, у билан муносиб ҳукмдор сифатида жанг қилдим! Унинг ғолиб келганидан жуда мамнунман! – деди ва жон берди.

Қуёш юзини тескари бурди, дарёлар тўлиб оқди, водийлар яшилликка бурканди.

Ўшанда... отасининг сўзларини эшитиб, беҳол бўлди, булбул навоси ҳам қулоғига қари эшак ҳанграшидек беўхшов эшитилиб, энсасини қотирди.

– Эшитмадим деманглар, эшитганлар дармонда, эшитмаганлар армонда! Қурултой Ботир полвонни тахтга муносиб кўрди! Энди у Ботир тангрикутдир!

Хушхабарни қанотига олган гуррос шамоллар Дунёнинг тўрт қутбини айланиб чиқди.

– Бизнинг байроғимизда Кўк бўри расми бўлур!

– Нега Кўк бўри?

– Ўрмонга қаранглар, нега унинг ҳавоси бузилиб кетмайди? Ҳар йили қанча даррранда-парранда, ҳайвон ўлади, ўрмон ўлаксага тўлиб кетади. Хўш, ана айтинг, ким тозалайди улкан ўрмонни?! Бўри эмасми? Биз ҳам дунёни ёмонлардан тозалаб, бинойидек яшашлари учун Тангрининг бандаларига шарт-шароит яратамиз. Тангри биз учун шундай кенг дунёни, бепоён ҳудудларни, дарёларни, боғ-роғларни яратиб қуйибди. Оламни обод этиб яшаш – бурчимиз, вазифамиз. Агар биз Яратганнинг буюрганларини бажармай, ўз билганимизча яшасак, яна қиёмат-қойим бўлади, одамзод яна ҳалокатга учрайди. Биздан олдин Эгамга бўйсунмагани учун Нуҳ қавми тўфон балосига гирифтор этилди. Мен Тангрининг қули – Ботир тангрикут отим, доно элчиларим орқали жўнатаётган “Баённома”да қайд этаманки, Ер юзининг тўрт бурчаги ҳокони сифатида барча менга бўйин эгишини буюраман; ким менинг амримга бўйсунса, совға-салом билан келса, ўзимга дўст деб биламан, кимки амримга итоат этишдан бўйин товласа, ўзимга душман тутаман ва шиддат билан бостириб бориб, ундай бузғунчининг жазосини бераман!

Юзларида нур балқиган олиҳиммат элчилар янги замон нафаси уфуриб турган “Баённома”ни нозик қўлларига олган заҳоти, шамолдек елиб, қиру адир, тоғу тош кезиб, белгиланган манзилларга етдилар: яшил майсаларнинг юзларида аҳду паймон, инсоф, адолат нурлари қўнди, офтоб чарақлаб турди, дарёлар майин шовуллаб, одамзодни бирлашаётгани билан қутлади. Шу пайтгача дунё ўз бошида қолди, ҳар бир қабила, уруғ ўз билганича яшайди, тирикликнинг бўлгани шу экан, бирликда яшаб бўлмайди, деганлар тилларини тишладилар: ҳумо қушларининг қанотларида “дунё битта, унда мақсад ҳам битта бўлади”, деган сўзлар осмоннинг мовий кўзларида акс этиб, катта-кичик дарёлар, уммонларнинг шиша каби ялтираган юзларида мавжланиб кўзга ташланди. “Эҳ-ҳе-ҳей, эшитмадим деманглар, Ўғузхон оламни тартибга келтирди, дунё араваси тўрт томонга тортилмайди, ҳамма бирликда яшайди, Ер битта, уни асраш, унда тинч, осойишта яшаш, биргаликда кун кечириш барчанинг вазифасидир!”

Қизларнинг жарангдор қулгилари ошуфта йигитларнинг ташна қўнғилларига ишқ туйғуларини солиб, ширин жонларини қитиқлади.

Дунёнинг ўнг томонида Олтин ҳокон ҳукмдор эди. Элчилари орқали Ботир тангрикутнинг амрига бўйсунганини маълум қилиб, олтин-кумуш, ёқутлар, турли хилдаги қимматбаҳо дурлар ҳадя қилиб, совға-саломлар юборди ва у билан дўстлашди.

Улуғ Турк унинг ҳузурига бош уриб кирди:

– Тушимда Хизр алайҳиссаломни кўрдим. У зот: “Ботир тангрикутга янги ном берамиз. Номи Ўқузхон бўлади. Ўқ – ернинг мустаҳкам илдиз ўқи; уз – ягона демакдир; Хон – улуғлик мартабаси!” – деди. Ўрнимдан туриб, дарҳол покландим. Тангрига шукрона айтиб, сенинг ҳузурингга елдим, ҳукмдорим!

Ботир тангрикут ўйга толди. Эл нима дейди, дунёнинг тўрт бурчидаги ҳукмдорлар ўзига ном танлаб олибди, дейишмайдими?!

Улуғ Турк яна унинг жонига оро кирди:

– Элнинг оқсоқолларини чорлаб, маслаҳат солинг! – деди.

Бир неча кундан сўнг қирқ кўй қурбонлик қилиниб, элга ош берилди ва Улуғ Турк оқсоқолларнинг кўнглига қўл солди:

– Дунё яхшилик томонга юз бурмоқда, улуғ Ботир тангрикут бу йўлда барчамизга бош бўлади.

– Бош бўлади! Бош бўлади! – деди ҳамма.

Улуғ Турк унинг янги номи ҳақида сўз очган эди, оқсоқоллар ўйланиб қолишди.

Ботир тангрикутнинг нафаси ичига тушиб: “Шу машваратни беҳуда чақирдим, бошимга ғалва орттирмасайдим”, – дея таҳликага тушди.

Оқсоқоллар ўзаро шивирлашдилар ва бироздан сўнг: “Улуғ Ботир тангрикутга янги ном муборак бўлсин, Ўқузхон оламнинг бахт-икболини тилаймиз!” – дея уни оқ кигизга солиб, Ўрта атрофидан етти карра айлан-тирдилар.

Эл Ўрта атрофига оқиб келди, гўё дарё оқди: ясан-тусан кийинган болалар лолақизғалдоқлар каби кенг майдонни қип-қизил гулга ўради.

Жарчиларнинг овозлари тоғ бошларигача садо берди:

– Эшитмадим деманглар, ҳе-хе-ҳей! Ботир тангрикутга Ўқузхон деган юксак ном берилди. Энди у Яратганнинг Ердаги сояси, бутун оламини бирлаштирувчи ягона ҳукмдор-р-рдир!

Барча:

– Ўғузхонга шарафлар бўлсин! – деб қичқирди.

Оқсоқоллар:

– Майли, шундай бўла қолсин, эл уни Ўғузхон, деб танисин! – дейишди.

Ўғузхон енгил нафас олди ва бир йил ичида дунёнинг кўпдан-кўп қабила сардорлари, бошликлари, беқлари унинг қаноти остига бирлашдилар.

Аммо орадан етти йил ўтиб, Сўл томондаги Музтоғдан қора булутлар бостириб келди. Сўл томоннинг ҳукмдори фитначи ва қайсар, золим Урум эди. Шаҳарлари ҳам, аскарлари ҳам кўп эди. Уни енгиш кийин дер эдилар.

Ўшанда Урум калласини ишлатганда, бугун улуғ Қурултойда кўр тўкиб ўтирган бўларди.

Эсида, ҳаммаси эсида.

Эрта тонгда тўшакдан оғир турди, боши оғриб, кўзлари тиниб, ўзини беҳол сизди. “Яхши гапга бўйсунмади, бу қанақа одам ўзи, бир золимни деб минглаб бегуноҳ алплар ер тишлайдимиз энди!” – дея ўйлашиб қолди.

Донишманд Улуғ Турк унинг қанотига кирди:

– Улуғ хоконим, қайғуга ботманг, бу дунёда беш қўл баробар эмас, ҳамма ҳам Олтин хокондек бўлолмайди. Урум – золим ҳукмдор, “бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар” деган ҳикматни эшитмаган кўринади. Бу дунёда золим ҳамиша ўз бошига етган. Сизга Тангри мадақдор бўлишига ишонаман. Тангри йўлида аскарларни жангга ҳозирланг, золимни ер тишлатамиз!

Ўғузхоннинг қаноти тўрт бўлиб, юрагига қувват кириб, руҳи кўтарилиб, кўзлари чароғон ёришди ва бу кечаси бамайлихотир ётиб ухлади. Эрта тонгда Ўрдусига оппоқ ёғду тушди ва унинг ичидан кўк тукли, кўк ёлли эркак бўри чиқиб келди ва одам тилида: “Эй, Ўғуз, Урум устига юриш кил. Лашкаринг олдида ўзим бораман!” – деди.

Тушимиди, ўнгимиди? Ўғузхоннинг кўзлари тиниб, боши айланди.

Итил дарёси ёзда тўлиб оқди, қишда эса тарашадек қотди. Ўғузхон катта қўшин билан бориб, ўрмонга кирди ва ўша ерда Ўрта тикиб, қишлади. Кечалари режа тузди, кундузлари овга чиқди, баҳор келиб, илиқ-милиқ кунлар бошлангач, Ўртасини йиғиштирди ва Урум устига юрди. Отини жадал ҳайдаб, қўшин олдига етгач, лашкарни бошлаб кетаётган кўк тукли, кўк ёлли бўрини кўриб, “Рост экан бу гап!” деди ва ғалаба ҳидини сезиб, отига:

– Чу, жонивор, биз албатта ғалаба қозонамиз! – деди ишонч билан.

Икки томон лашкари бир неча кун юзма-юз турди. Ўғузхон элчи жўнатди.

– Урум, ўйлаб кўр, жангдан фойда йўқ, кел бирлашиб, дунёни обод этамиз! – деди. Урум унинг элчисини қатл этди.

Улуғ Турк донишманд:

– Урум беўйлов экан! – деди.

Кечаси Ой тўлишиб чиқиб, оламни мунаввар айлади, сергак қоровулларнинг хавотир тўла кўзлари ёнарқуртдек йилт-йилт кўзга ташланади, қилт этган шамол йўқ, одамзод ер юзидан кўчиб кетгандек, атроф жим-жит олам сукунат қўйнида. Кўк тукли, кўк ёлли Бўрининг ўнг томондаги қир устига чиқиб борганини ҳеч ким кўрмади, Ой уни қаршилагандек пастлаб келди ва ана шунда, Бўрининг овози ўрмоннинг қўйнига, лашкарларнинг қулоқларига сирғалиб кириб, кўзларидан уйқуни, фикр оламларидан хавотирни суғуриб олди: овози аллақандай ўзгача эди, уни нола ҳам, улиш ҳам, деб бўлмасди, муножотга яқин оҳанг, деса бўларди.

Ўғузхон улкан, маҳобатли оқ чодирда мудроқ ўтирган эди, Бўрининг сеҳрли овозини эшитиб, у ҳам ҳайрат олами қўйнида хаёлга ботди: нечун Бўри одам тилини биледи-ю, тўлишган Ойга қараб, ўз тилида сўйлайди?!

Бунинг сири нимада?! Нега айнан Ой тўлишган пайтда унга қараб муножот айтади?! Нималар дейди, нималар сўрайди?! Яратганга айтгин, Ўғузхондан мададини аямасин, демокдами?

Тонг саломсиз кириб келди, эри урушга кетаётган келинчакдек аразда ва ғамда эди. Бурғулар олам тинчини бузган чоғда, тун пардасини очиб, ранги ўчган ҳолда оламга ғамгин боқди.

Итил дарёси бўйидаги ўрмон ёнида лашкарлар тўқнашди, яшил майсалар оёқ остида топталди, қон дарё бўлиб оқди.

Ўқлар визиллаб учди, қиличларнинг жаранги қовоғи солиқ осмоннинг кўксини тилди, гурзилар ерни ларзага солди. Ўғузхоннинг ботирлари Урумнинг чаёндек вижирлаган ҳадсиз лашкари патини тўзғитиб юбордилар. О, бечора Урум! Ғалаба лашкарнинг кўплиги билан эмас, Яратганнинг мадади, бандасининг адолати билан қўлга киритилади. Хом сут эмган банда: ўзига бино қўйган кимсани Худо асло хушламайди. Ер тишладинг ва шармандаларча қочдинг!

Ўғузхон кўк тукли, кўк ёлли Бўрини қидирди, лекин ҳеч жойдан тополмади. Ўнг томондаги адирга чиқиб, Тангрига шукроналар айтди ва шундан сўнгина уйига қайтди. Эҳ, Урум, Урум! Ўзинг-ку, бирор тор туйнукка кириб, жон сақлаб қолгандирсан, лекин сенга ишонган қабилангга нима дейсан?! Ҳар бир шаҳид кетган навқарингнинг ота-онасига, тул қолган беваларга қай юз билан боқасан?! Шунча қон оқизиб, нима лаззат топдинг?! Энди ким ёмон, Ўғузхонми?! Йўқ, Ўғузхон шундай ҳукмдор бўладики, дунёда ҳеч бир эл, ҳеч бир кимса бундай ғариб ҳолга тушмайди. Барча элларга бирликни, яхшилиқни раво кўради. Орадан минг йиллар ўтса ҳам, келажак авлод унинг номини эзгу сўз билан тилга олади.

* * *

Ўғузхон ҳозиргина ювиниб чикди, танаси покизаланиб енгил тортди, лекин юраги безовта. Хобхонага кириб, юмшоқ ўринга чўзилган заҳоти хаёли қочиб, кўз олдида кенг қора ўрмон ва улкан Каркидон жонланди. Режа, режа, режалар! Режасиз одам – натижасиз одам. Режаси иш бериб, Каркидонни енгган эди, шундан сўнг ҳар бир ишни пухта режа билан амалга ошира борди. Энди, эҳ, бу Қурултой – сўннгиси, умр кемаси тирклик кирфоғига яқин қолди. Ақли бор одам жон куши кўкрак қафасини тарк этмасдан бурун этагини йиғиштиради, мамлакатимни фарзандларимга, авлодларимга бўлиб берай, токи уларнинг ҳар бири қўл остидаги элни рози қилиб, адолат билан бошқарсинлар; ёрлиғ берайким, жасадимни Чағонруднинг остига қўйсинлар, токи қилча гуноҳим бўлса, Жаннат ариғи дунё тургунча ювиб турсин, чин дунёга гуноҳлар билан кириш қийин.

Енгил оёқ шарпаси унинг кулоқларини силади ва ҳаял ўтмай хушбўй хид қалбини юмшатди, у тамшаниб эшик томонга қаради: ҳарир оқ кўйлақда Ой қоғон ойим енгил сузиб келаётган эди.

– Уйғокмисиз, ҳукмдорим?

– Одам қаригач, уйқуси қочар экан. Келганингиз яхши бўлди, бироз суҳбатга майлим бор.

Эшик олдида гуриллаб ёнаётган мис ўчоқдаги оловнинг шуъласи ич-карини ёритиб турар, кўкда Ой ҳам тўлиб чиққан, чор-атрофда сергак турган қоровулларнинг совутлари, қиличлари, қўлларидаги найзаларининг темир учлари ялтиллаб кўзга ташланади.

Ой ҳокон ойим эрининг аввалги шашти қолмаганини сезди, неча кундирки, танасидаги ҳарорат ҳам пасайган, бу кунларда камгап бўлиб қолди.

Ўғузхон гавдасини кўтарди, шу ҳолда ҳам ҳурмат бажо келтирмоқчи. Дунёда бундай яхши эркак бошқа топилмаса керак.

– Қўзғалманг, ҳукмдорим, менга жуда кўп ҳурмат кўрсатдингиз. Умр бўйи сиздан бир оғиз ҳам ёмон сўз эшитмадим.

– Мендан рози бўлинг, онаси!

– Нечун бунчалик руҳингиз тушди, ҳукмдорим? Ҳали олдинда қанча тўйлар бор.

– Инсон бу дунёда меҳмондек бир хилқат, ўлимни ҳар лаҳза ўйлаши керак. Чунки ҳеч ким қачон ўлишини билмайди, аммо ғофил банда, сўнгги нафас олиб турса-да, ҳали ўлмайман, дея ўзини ишонтиради, лекин ўлим кутиб турмайди. Сўнгги Қурултойимни ўтказиб олгунимча Ҳақ таоло жонимни олмай турсин, деб оёғимни тираб турибман.

– Ҳали сиз кўп яшайсиз, ҳукмдорим! Насиб этиб, эртага Қурултойни ўтказиб олсангиз, сиз билан Тангри тоғ томонларга кетиб, қолган умримизни гулга безаб ўтказамиз, деб ният қилдим.

– Ниятингиз олий, онаси!

– Сиз ҳам шу ниятдамисиз? Қандай яхши, ҳукмдорим! Бир умр ҳар кунни ёнимда бўлишингизни соғинганман.

Арава ғилдиракларининг овози уларнинг суҳбатини бўлди.

* * *

Майин шамол унинг улуғвор юзини силаб ўтиб, кирра бурни остида ўйнади, арава ғилдираклари “қанғ-қанғ” овоз чиқариб ғижирларкан, кўнглига Чурчитлар билан бўлган жанг сурони ғалаба нашидаси хидини солди. Ўшандами? Ўшанда, Чурчитлар юртининг экин ўсмайдиган бир четида юрт тикмокни истади. Лашкар дам олсин, деди. Лекин Чурчит ҳокон бахиллик қилди, ҳатто шу бир парча тошлоқ ерини ҳам ундан қизғанди. Ўзи Худо берган ҳокон эди: йилқи, чорваси кўп беҳисоб, олтин-кумушлари кўп эди. Топгани ортиқ бўлса-да, лекин шунча бойлигини Ватанининг бир парча тошлоқ ерига алишмас эди.

– Эй, Улуғ Ўғуз ҳокон, сен ҳар қанча буюк бўлсанг ҳам, ҳар қанча қудратли ва тенгсиз бўлсанг ҳам, мамлакатимга лашкар тортиб келдингми, сенга қарши урушга чиқаман, – деди ва ота юрти оқини оқлади – қилич кўтариб жангга кирди. Енгилишини ҳам биларди. “Майли, шу тошлоқ ер

сеники бўла қолсин!” – дея тилёғмачилик қилиши ҳам мумкин эди, аммо у бундай қилмади. У ўз мамлакатининг чин аскарари, мард ҳукмдори эди. Эй, Чурчит хоқон, гарчи сен ер кўпиб, енгилган бўлсанг-да, менинг олдимда ҳурматинг баланд. Мен, Тангрининг қули, Улуғ хоқон, дунё ҳукмдори – Ўғузхон номим билан айтаманки, сендай мардлар ўлмайди. Гарчи менга душман бўлсанг-да, бу кун – Қурултой арафасида, Эгам ҳузурига кетиш олдидан буюк номингни ҳурмат билан тилга олаяпман!

Чурчит хоқон лашкаридан бой ўлжа олинди. Мол-мулк шунчалик кўп эдики, навкар ташиб улгурмади. Ҳар навкар ўнлаб отларга юк ортиб, ўлжадан кўзи тўйди. “Бас, етти пуштимга етадиган ўлжа тўпладим, қолгани қолсин”, – деганлар бўлди. Ўғузхоннинг боши қотди. Худойим берган шунча мол-мулк увол бўладими?!

Майин шамол эсиб, “қанғ-қанғ” овоз қулоғи остида садо берди. Бу ҳалиги... бу ҳалиги, Бармоқлик Йўссин Биллик... серсоч, қорақош, бўйни йўғон, истараси иссиқ уста. Нечундир усталарнинг истаралари иссиқ бўлади-я! Нечун? Бу ҳам бир сийловмикин?! Ҳа, ҳа, чиндан ҳам сийлов. Яхши сийлов. Яратганнинг яхши бандаларига берган неъмат. Ўшанда устанинг қуюқ қора қошлари остидаги ер ўпиб турган кўзлари, ёноқларидаги анорранг жило, хушбичим лабларидаги ним табассум унга ёқди. Назокат ва одоб билан қўл қовуштириб, таъзимда тургани ҳам кўнглига ўтирди. Ортида баҳайбат, филдек улкан арава турарди. Унга дев отлар кўшилган эди, улкан ғилдираклар ҳаракатланганда “қанғ-қанғ” овоз чиқарар эди. Устига одам бўйидан икки баравар юк ортилган эди. Уста яна таъзимга борди ва:

– Буни сиз ҳукмдорим учун ясадим, – деди.

– Қуллук, уста, кўлинг дард кўрмасин! – дегани ҳам эсида. Сўнг: – Тила тилагингни! – деб сўради.

Уста дедики:

– Сиз Улуғ хоқонимга садоқат билан хизмат қилишдан бошқа муддаом йўқ!

Ҳукмдорда ҳам юрак бор, қалб деган олам бор. Қалб осмонига офтоб чарақлаб чиқди. Бу қандай мўъжизакор устаки, юз от кўтарадиган юкни бир аравага жо этибди. Яратган ўз бандасини шунчалик яхши кўрар экан-да, ҳатто отларга ҳам жабр бўлмасин, дебди-да. Энди бу кундан бошлаб, инсон арава билан оғирини енгил қилади. Эй уста, Яратганнинг хоҳиши, истаги сен орқали одамзодга етказилди. Сен буюк устасан. Бу араванг ҳали одамзодга кўп наф келтиради. Мен сени шарафлайман ва миннатингни бошим устига қўяман. Тангри номи билан айтаманки, Бармоқлик Йўссин Биллик уста ҳар қанча эъзозга лойиқдир. Унга бир жуфт энг сара от, олтин қошли эгар-жабдук, энг сара кийимлар, энг сара ўтов ва ўн нафар хизматкор берилсин. Эй уста, сен менинг энди доимо шарафимда бўласан!

* * *

Ой хоқон ойим эрига халақит бермоқчи эмас, ташқари чиқиб, ўз юмушларини бажаргани яхши, ҳали замон саройга меҳмон зоти ёпирилиб келади. Эрининг шундоқ ҳам ташвиши бошидан ошиб ётибди, тез-тез чуқур ўйга ботиб қолганидан билса бўлади, балки тишини-тишига қўйиб чидаб тургандир, ҳар қалай, эр дегани суюкли аёлини хафа қилишга ботинмайди.

Хабарчининг овози унинг диққатини тортди:

– Ўғилларингиз соғ-саломат қайтиб келишди!

Ўғузхон илҳақ ташқари қаради:

– Қурултой олдидан фарзандларим билан гаплашсам деган орзуда эдим! Уларнинг арзини тингламасдан туриб, бир қарорга келиб бўлмайди! Не-не буюк ҳукмдорлар ноқобил фарзандлари туфайли азият чекканлар, давлатлари таназзулга юз тутиб, хоклари ғанимларининг чиркин оёқлари остида топталган, хўрланган!

Ой хоқон ойим эрини тинчлантиришга уринди:

– Сиз доно отасиз, фарзандларингиз ҳам шунга яраша! Уларга ишонсангиз бўлади!

– Сиз уларга шунчалик ишонч билан баҳо бераётган экансиз, нечун сўзларингиздан мамнун бўлмаслигим керак? Чакиринг уларни хузуримга! Ҳар бирини соғинганман!

Ҳаммадан аввал тўнғич фарзанд Кун ботир таъзимга келди. У отасининг айнан ўзи эди: бели бўриникидек, кўкси айикники, фақат юзи ним кўкранг эмас, ойранг ҳам эмас, буғдойранг эди, мисоли ой ёруғида товланган олтин баркашдек эди. У кела солиб, отасининг оёқларига бошини қўйди:

– Жоним ҳам, бошим ҳам сизники, отажон!

Ундан мамнун бўлган Ўғузхон:

– Ҳимматингизга тасанно! – дея жилмайди.

Кун ботир олтин ёйни отасининг олдига қўйди:

– Йўлдан шуни топдик, ҳукмдорим!

Ўғузхоннинг кўзлари кулиб, боши мағрур кўтарилди, олтин ўқни кўлига олиб, кўзига суртди ва уни уч бўлакка бўлиб, учала ўғлига узатди:

– Олинглар буни! Олтин ёйдек учқур бўлинглар!

Ой ботир гурс-гурс кадам босиб кирганда, олтин шамдонларгача нурланди. У ниҳоятда бўйчан, қўллари узун, бургут кўз, ёноқлари оловранг, қарашлари маънили эди. У отасининг бағрига сингиди:

– Танангизга қувват, кўзингизга нур бўлай, отажон!

Ўғузхон ундан таралаётган хушбўй хиддан лаззатланди, ақлли, вафоли, доно фарзандни кўрганда, қайси ота ғурурланмайди? Ўғузхон бўйи бир газ ўсиб, роҳатланганча нафас олди.

Юлдуз ботир онасининг ўзи эди, кулча юзидан, ҳатто сабза мўйловидан ёғду таралар эди. У кела солиб, отасининг юзидан чўлп-чўлп ўпди ва:

– Сизни жуда соғиндим, отажон! – деди кулиб.

Ўғузхоннинг етмиш томири ҳам роҳатланиб, ором олди. У бу яқин орада бундай лаззатланмаган эди.

Ундан сўнг қорамағиз Кўк ботир, паҳлавон келбат Тоғ ботир ва қисик кўз, анча қув ва қатъий нигоҳли кенжа Тенгиз ботир таъзим билан кириб, оталари билан юз кўришдилар.

Ой ботир отасининг олдига уч қумуш ўқни қўйди.

– Ўқлар сизларга бўлсин! Ёй ўқни отади. Сизлар шу қумуш ўқлардек бўлинглар!

Олтовлон ботир ўғил етти бора таъзим қилди. Она севинди, ота суюнди, атрофда турганлар: “Офарин!” – деди.

Ўғузхон қаддини тик тутди, юраги қувватга тўлиб, ўзини ёш йигитдек сизди:

– Мард, ботир полвонларим! Мен ҳар бирингиз билан фахрланаман. Одам Ота, Момо Ҳаво замонидан бери одамзод кўпайиб, майда-майда уруғ-қабиларга бўлиниб, Ерни ўз билганларича бошқараётган эдилар. Низолар кўп эди, ҳатто хайвонлар ҳам ўзбошимчалик билан қириб битирилаётган, сув ҳам, табиат ҳам ифлосланаётган эди. Кўк Тангриси тартибни хуш кўради. Одамзод шу зайлда кетса, инкирозга юз тутиши аниқ эди. Мен умримни инсоннинг бирлиги ва адолати учун сарф этдим. Кун чиқишдан кун ботаргача бутун дунёни бирлаштириб, улкан салтанат туздим, аммо, нима қилайки, мен ҳам бир оддий одамман, кучим кетиб, кўзимда нур камайиб, умрим кемаси ҳам ўз қирғоғига яқинлашмоқда. Паҳлавонларим, одамнинг бу эшикдан кириб, у эшикдан чиқиб кетиши янгилик эмас. Тўйда билинмайди, аммо азада билинади. Жон қушим кўкрагимни тарк этса, ортиқча ҳаяжонга тушманглар, йиғи-сиғини кам қилинг, батартиб ҳолда мени сўнги манзилга кузатинглар-да, ўз ишларингизга пухта бўлинглар, чунки дунё дегани илон-чаёнга тўла олтин хумга ўхшайди. Доимо эҳтиёт бўлинглар: тахтда ўтирганингизда, атрофингиздаги бекларга тишингизнинг оқини кўрсатманг, уларнинг ҳар бир ҳаракатини кўздан қочирманг, элга, етим-есирга, ҳатто чўпонга ҳам меҳр бера олинг, улар сизни ва давлатни боқадилар; аёллар билан муомалада жуда эҳтиёт бўлинг, ғазаб қилмангки, уларнинг бирига нина учини тегизсангиз, тоғдек тошни бошингизга отади. Қурултойда эълон қиламан, яъниким дунёнинг ўзингизга тегишли жойларини ҳимоянгизга бераман. Ҳар бир дарахтни иссиқ-совуқдан, дўл-ёмғирдан, қор-бўрондан сақлаш вазифангиздир. Бир-бирингиз билан аҳил бўлинг, ғанимлар сиздан кир тополмасинлар! Уқдингларми, фарзандларим?

Саройга эрта баҳор шабадаси кириб, юракларни силади, кўкда камалак чиқиб, узоқлардан болаларнинг шўх-шодон қийқириклари эшитилди, от кишнади, туйнуклардан, кенг даразалардан оппоқ ёғду тушиб, кўзларни қамаштирди.

Кун ботир ўнг тиззасини ерга қўйиб, ўнг қўлини чап кўкрагига босиб, таъзим қилди:

– Мен Тангрининг қули, сиздек улуғ отанинг тўнғич ўғли, сўзим будирким, ўла-ўлгунимча панд-насихатларингизга содиқ колурман!

Бу гапдан хурсанд бўлган Ўғузхон қариб-қартайганини, кучдан қолиб, эрта-индин чин дунёга равона бўлишини ҳам унутди.

– Сен туғилганда, ўғлим, оламга сиғмаган эдим. Тангримдан сўрайманки, сенга узоқ умр берсин. Бир кипригингга дунё бойлигини алмашмасман, қошингнинг бир тукига минг ўрмон арзимас! Сен мен учун ана шундай суюклисан. Бош фарзанд оқил чикса, оила мустаҳкам бўлади. Укаларинг ҳам сен каби мард ва олижанобдирлар! Тўғрими сўзим, қани айтинглар, жигарларим!

Ой ботир, Юлдуз ботир, Кўк ботир, Тоғ ботир, Тенгиз ботир бараварига таъзимга эгилдилар.

Ўғузхон ширин хаёлга берилиб, ўша – фарзандларига тўй бергандан сўнги кунларини эслади. Ўшанда қирқ курси ноз-неъматга тўлди, дошқозонларда овқатлар биқирлаб қайнаб, ҳароратли ҳидлар узоқларга таралди, шароблар, қимизлар тўкиб ташланди; еб-ичиб, ўйин-кулги қилишиб, шод-хуррам бўлдилар.

Ўша кун болаларнинг момолари:

– Фарзандларингизнинг ҳар бири ўзингизга муносиб, жуда оқил, доно болалар! – дея унинг кўнглини кўтаришди.

Ўғузхон бу гап билан қониқмай, болаларини ўзи бирма-бир имтиҳон қилди:

– Қани, тўнғичим, алп фарзандим, Кун ботир, сен айт-чи, эрта саҳарда ўзингга дўст тутадиган уч овоз қайси?

Момолар сергак тортишди, донишманд отахонлар соқолларини силашди.

Кун ботир ўнг кўлини кўксига қўйиб таъзим қилгач:

– Биринчиси – саҳармардондаги хўрознинг овози, иккинчиси – Оллоҳ таолонинг буюрган фарзларни такрорлаш, учинчиси – мураббийлардан панд-насихат эшитиш! – деб жавоб қилди.

Ўғузхон мамнун қулимсиради ва:

– Нечун аввало хўрознинг овозини тилга олдинг? – дея унга синовчан назар солди.

Кун ботир:

– Эрта туришда хўроз мендан зийрак бўлмасин, дейман, отажон! – деди янгроқ, ширали овозда.

Ҳамма шод қулиб юборди. Навбат Ой ботирга келгач, яна ҳамма сергак тортди. Ўғузхон унга бир савол берди:

– Маърифатнинг чегарасини билурсенму?

Ой ботир дадил туриб:

– Қошингизда таъзимдаман, отажон. Бу саволингизга донишмандлар сўзи билан жавоб берурман. Улар айтмишким, маърифатнинг чегараси нафсдан холи бўлмоқдир, – дея жавоб қилди.

– Балли, балли! – деди Ўғузхон хурсанд бўлиб.

Ой ботир таъзим қилганча жойига бориб ўтирди.

Юлдуз ботирга бутун само парвона қаради. Ўғузхон ҳам унинг нурли юзидан баҳра олди:

– Қани, улуғим, айтинг-чи, одамнинг қалбини нима бузади?

Юлдуз ботир ҳам:

– Донишмандлар сўзи билан жавоб берурманки, одамнинг қалбини таъма бузади! – дея дадил жавоб қилди. Ҳамма: “Офарин”, – деди.

Кўк ботир таъзимда турган эди, Ўғузхон:

– Қани айт-чи, ботирим, касал одам ким? – деб савол берган эди, у кош кўтармай:

– Донишмандлар айтмишким, нодон, жоҳил кимсалар оғир хаста ҳисобланадилар, олиму фузалолар уларнинг табибидурлар, аммо нодон олимлар бунга қодир эмаслар! – дея жавоб қилган эди ўшанда.

...Ўғузхон анча хаёл суриб, сукутга кетганини сезиб, қаддини ростлади:

– Қурултой олдидан ҳар бирингиз сўзимни яхшилаб ўқиб олинг: ер бизнинг мулкимиз бўлолмайди, у Худонинг бизларга вақтинчалик неъматидир, ундаги беҳисоб бойлик ҳам яшашимиз учун бир восита, холос, – деди. Кўзингиз ҳамиша тўқ бўлсин, элингизнинг тинчлиги, фаровон яшаши учун керак бўлса, жонингизни ҳам аяманг: ғанимларга тишингизнинг оқини кўрсатманг, дўст билан душманни ажрата билинг, бузуқликдан эҳтиёт бўлинг, тупроқни покиза сақланг, сувга чиқинди ташлаганларни қаттиқ жазоланг, заифаларни ғаддорлардан ҳимоя қилинг, болаларни асранг, у сизнинг эртангиздир! Ҳамиша донолар билан бамаслаҳат иш кўринг, охирги айтар сўз ва хулоса сизники бўлсин! Уқдингизми?

Фарзандлар таъзимга бош эгдилар.

Ўғузхоннинг нафаси қисилди. Бу кунларга осон етиб келган эмас, не-не бебошлар билан сўқишди, не-не жангу жадалларни кўрмади, қийинчиликлардан кўрқмади, ёвлардан чўчимади, ўлимнинг совуқ башарасига тик боқиб, олға интилди: шунча заҳмат, шунча меҳнат билан дунёни бирлаштирди, одамзод ҳаётида илк бор дунёда ягона ҳукмронликни ўрнатди, неча ўн йилларким, оламнинг тўрт тарафидаги ҳокимлар унинг амрига кулоқ соладилар, фарзандлари улкан давлатни унингдек эплаб бошқара олармикинлар?! Урумлар пайт пойлашаётганини билармикинлар?!

Урум, Урум!

Унинг бир қариндоши бор эди. Оти Ўрусбек эди, эл, элатини, мустаҳкам қўрғонини ўғлига қолдирган эди. Ўғузхон ундан хавфсираб юрарди. Ўрусбекнинг: “Кент қўрғонини сақлаб қол!” – деб айтган панд-насихатларидан хабардор эди. Ўғли отасининг васиятига амал қилади. Бу аниқ. Амал қиладими, демак, қаттиқ қаршилик кўрсатиши тайин. Оёғингга зирапча кирса, дарҳол олиб ташла, акс ҳолда маддалаб, ҳалоқатга олиб бориши мумкин. Тумшуғинг остида ғаним бор экан, эҳтиёт бўлмасанг,

гулзорингни бир кун пайҳон қилади.

Яна гуррос шамоллар эсиб, қора булутлар кўкнинг юзини тўсди. Довуллар чалиниб, оламни ғавғо тутди.

Ўғузхон ғаним томонга донишмандларини жўнатди:

– Ўрусбекнинг ўғлини сулҳга кўндирсангиз, ҳар бирингизнинг бошингиздан зар сочгайман. Урушиб қон тўккандан кўра, аскарларнинг омонлигини сақламоқ минг карра фойдалидур!

Ўрусбекнинг ўғли узоқни кўрувчи – кўрагон эди. Донишманд элчиларнинг сўзларини кулоқ бериб тинглагач, уларга кулиб қаради ва:

– Кентимни, кўрғонимни сақлаб қолсалар, Ўғузхоннинг барча таклифларига розиман! – деди.

Унинг итоаткорона гаплари Ўғузхоннинг димоғига атиргул ҳидларини таратди. Оқ отига миниб, унинг кентига борди.

Ўрусбекнинг ўғли унга кўп олтин-кумушлар ҳада этди ва:

– Сен менинг хоқонимсан, сенинг уруғинг – бизнинг уруғимиз, шажарангнинг бир тармоғимиз, мен сенга бошимни, бахт-саодатимни бағишлайман. Солиқларингни тўлаб тураман, содиқ дўстинг бўлиб қоламан. Сен менга бу кентни сақлашда ёрдам беришинг керак. Бу менинг эмас, отамнинг истаги эканлигини ўзинг яхши биласан! Сенда хоқимият, бойлик ва билимдонлик бор! Сен ҳар нарсага қодирсан. Сен мени тушуна оласан! – деди мардона оҳангда.

Ўғузхоннинг юзида куёш балқиб, чор-атроф ёз кунидек чароғон ёришиб, хушбўй хидлар уфурди.

– Одамларингни ва кентингни яхши сақлабсан. Шу боис, сенга Сақлаб деб ном бераман! – деди ва бу гапини бутун оламга овоза қилди.

Сақлаб юртига дунёнинг тўрт томонидан меҳмонлар келди, тўй-томошалар бошланиб, қирқ кечаю кундуз роҳат-фароғат қилдилар.

Булбул навоси эшитилиб, Ўғузхон ҳомуза тортди. Ўша кунлари жуда маза қилгани эсида. Роҳат қилди, роҳат. На у томондан, на бу томондан биронта ҳам жангчининг бурни қонамади. Қайтага хурсандчилик қилишиб, қирқ кечаю кундуз роҳат-фароғат қилдилар! Қандай ажойиб базмлар бўлган эди-я!

Ўғузхон хаёлдан бошини кўтариб, ўғилларига қаради:

– Эсингизда бўлсин, урушдан кўра, сулҳ йўли билан келишувга эришган афзалдир. Доно ҳукмдор урушнинг олдини олишга ҳаракат қилади. Агар ғаним шайтон бўлса, унга қилич кўтармоқ фарзингиздир. Чунки бундай қонхўр ғаним халққа кўпроқ зарар келтириши мумкин!

Фарзандлар яна таъзим қилдилар:

– Ота, ҳар сўзингиз биз учун қонундир. Чизиғингиздан бир қадам ҳам нари чиқмаймиз, хотиржам бўлинг!

Бироз толиққан Ўғузхон гавдасини оғир кўтарди:

– Боринглар, шавкатли фарзандларим, Қурултойга яхшилаб тайёргарлик кўринглар. Эртага эл олдига чиқасизлар!

* * *

Итилнинг тўлқинлари гўзал қизнинг сочларидек майин жилваланмоқда. Ўрдубекнинг хотинини тўлғоқ тутди. Аёл уялди ва қуриган қатта дарахтнинг қавагига кирди. Доя кампир дарахт қавагига гиламча ёзиб, устидан оқ бўз тўшади.

Кўк мовийлашиб, тиниклиги зилол сувларнинг ҳавасини қўзғади, қумуш сочли Сангардак шаршараси унинг юзида олтин холдек ялтираб чирой берган қуёш шаънига ҳамду сано ўқий кетди.

Чақалоқ ингаси Турон водийлари, тоғу тошлари, чўллари узра елиб ўтиб, Шимол ўрмонларининг бошларини силаб, қўйниларига улуғлик туйғуларини ҳада этди.

Ўғузхон зар ипақлар билан тикилган чопон келтиришларини буюрди, ўзи саман отни етаклади, устага буюриб, олтин қўндоқли эгарни жабдуқлари билан олиб келтирди. Аскарлар давра олди, ноғора, довуллар чалинди, сурнайларнинг овозлари йигитларни шўх рақсга бошлади. Бир зумда Ўрта атрофида қозонлар осилиб, мис қумғонлар вақирлаб қайнай бошлади, болаларнинг қийқириқлари қушларнинг майин овозларини босиб кетди. Чақалоқ ингаси баралла эшитилмоқда эди; отаси Ўрдубекни бошлаб келдилар, Ўғузхон унинг елкасига зар тўн ёпди:

– Фарзанд муборак, Ўрдубек, умри билан берсин, – деди.

Ўрдубек таъзим қилди. Ўғузбек уни бағрига босгач, жамоасига ўгирилиб:

– Бул фарзандга қипчоқ деб ном бергаймиз, ўз номи билан туғилди! – дея барчага эълон қилди.

– Хонимиз лутф қилдилар, янги ном муборак! – деган хайқириқлар янгради.

...Ўғузхон ўша кунни – кўк тоқида олтин холдек товланган қуёшли лаҳзани сира эсидан чиқарган эмас. Ҳозир яна эсламоқда ўша кунни. Қипчоқлар кўпайиб, дунёнинг бешдан бирини обод этиб юрибдилар. Бу эл ҳали кўп яхшилиқларни амалга оширади.

Ўша кеча кўк Бўри келди, Ўғузхон ойдинда, чодир ёнида, ўзининг яхши кўрган тахта беланчагида, юмшоқ тўшакда ётган эди, одамдек юриб келиб, тилга кирди:

– Эй, Ўғуз, бундай ётаверма, ҳар кун ғанимат, Музтоғга қараб юр, улар ҳадларидан ошди! – деди.

Тоғлар ларзага келди: “Чиндан ҳам улар ҳаддиларидан ошди, ораларидан келаётган қўланса хид энг чуқур томиримгача зирқиратиб юбормоқда. Бунақада ер оловининг йўтали тутиб қолиши ҳам мумкин. Унда қанча ўрмонлар куйиб кетади, қанчадан-қанча яшил водийлар тошга айлананди!”

Денгизлар тўлқин урди: “Улар на сув балосидан, на олов балосидан, на одамзоддан – ҳеч нимадан қўрқмайдилар, чўчимайдилар! Улар зилол сувларда нажас қилишиб, гуноҳга ботмоқдалар!”

Ўрмонлар қаттиқ чайқалди: “Улар на дарахтларга, на ҳайвонларга, на дарранда-паррандаларга, ҳеч нимага раҳм қилмайдилар!”

Эртаси Ўғузхон лашкарини кўриқдан ўтказди: қизил кийимли арслонлар олдинда юрди, ундан сўнг сариқ, яшил, кўк ва оқ кийинган лашкар гурс-гурс қадам ташлаб ўтди.

– Эй лашкарим, одамзод омонлиги учун курашга тайёрмисан? – деб сўради.

Лашкарнинг жавоб ҳайқириғи Музтоғнинг чўққисини зириллатди: тошлар қалқиб, қор кўчди ва бутун борлиқ яшин чакнагандек гулдуради.

Ўғузхон айғир отини миниб, йўлга тушди. Музтоғ аҳли қанақа қавм экан? Шайтон малайларими ё жин одамларими?! Ўғузхон бор экан, одамзод наслига ҳеч бир ғаним қирон сололмайди, Ер юзида бузғунчиларга жой йўқ, уларни итоатга келтириш вақти етди, олға, лашкарим!

Тонг чоғи Ўғузхон ювиниб-таранди, сўнг нимқоронғи чодирига кириб, ёлғиз ўзи Тангрига сажда қилиб, дилини очди: “Эй яратган Тангрим, сен менга шунча улуғлик бердинг, ёт элга кетяпман, ўзимга, лашкаримга зафар бер, токи сенинг номинг билан у томонларда ҳам адолат устувор бўлиб, бандаларинг одам сифатида яшашсин!”

Оппоқ кўйлак кийган Тонг остонада уни хушнуд қаршилаб, кўкрагини майин шабадалар билан сийлади. Ўғузхон хумдек бошига олтин дубулғасини кўндирди, кийимлари устидан олтин зирҳни кийиб, қил қиличинини белига тақиб, садок – ёйни елкасига илиб, айғир отига минди. Айғир отнинг кенг бели қийшайиб, наъра тортди ва ирғишлаганча йўлга чиқди.

Мовий кийимли лашкар денгиздек оқди. Узоқдан қараганда, зилол сув юзи майин мавжланаётгандек гўзал ва латофатли эди, ҳали замон унинг юзи кип-қизил қон билан бўялиб, яшил далаларнинг кўксига титроқ солади, деб ҳеч ким айтмас, хаёлига ҳам келтирмас эди.

Олдинда кўк Бўри қиличдек кетиб борар, у худди бошига бўри никобини кийиб олган ориқ йигитчага ўхшар, лашкар ҳам уни Ўғузхоннинг масхарабози, деган хаёлда эди.

Узоқдан Музтоғ кўринди: унинг чўққиси худди ойнадек ялтираб кўзга ташланди. Буйруқ бўлдики, Ўрта ҳозирлансин. Демак, лашкарга дам берилади. Улуғ жанг олдидан машварат қилмоқ, лашкарга дам бермоқ керакким, бу ярим ғалаба демакдир. Чопарлар лашкарнинг у бошидан бу бошигача елдилар. Кечаси қалин қор тушиб, орқага қайтувчи йўллар беркилди. Тушликда машваратга йиғилганларида бир йигит билан қизнинг тоғ ортида қолгани маълум бўлиб, дарҳол Ўғузхонга хабар бердилар. Уларнинг нечун қолиб кетганлари сўраб-суриштирилди. Хабарчилар айтдиларки, улар қорлиғ ўйнаётган эдилар. Қорлиғ – қор бўрон ўйини, ошиқ йигит ва қизларнинг бир-бирларига яқинлашуви. Ўғузхон яйраб кулди ва дедикки:

– Уларга қорлиғлар деб ном бергайман, ўша томонларда ўзларидан

кўпайишиб, ували-жували бўлсинлар. Насиб этиб, Музтоғ томонлардан омон қайтсак, тўйларини ўтказиб, уларга эл бергаймиз!

Ҳамма бундан суюнди ва:

– Улуғ хонимизнинг умрлари узоқ бўлсин! – дея дуо қилдилар.

Уч-тўрт кундан сўнг куннинг нафаси исиб, юзига нур кирди.

Сон-саноксиз лашкар йўлга тушиб, Музтоғ томон юрди. Йўлда улкан қалъа кўринди: дарвозалари темирдан, мўрилари кумушдан, томлари олтиндан эди; яқинроқ бориб назар солдилар ва кўрдиларки, дарвозаларнинг на тутқичлари бор ва на очқичлари. Ўғузхоннинг боши қотди. Лашкарида уста бор эди. Унга маслаҳат солган эди, таъзим қилиб:

– Сўзингиз бош устига, улуғ хоқоним, ташвиш тортманг, мен уларнинг “тили”ни тушунаман, – деди ва жами асбобларини олиб, ёрдамчилари билан дарвозаларни очишга ҳаракат бошлади.

Куннинг нафаси яна бироз исиди, йилт этиб куёш чиқди, ана шу пайтда дарвозалар томондан шарақ-шарақ овозлар эшитилди, Ўғузхон кўрдикки, ғаним қалъаси деворларида лашкар сафланмоқда, дарвозалар эса биринкетин очилаётган эди, вазиятни кўлдан қочирмаслик учун лашкарига: “Ботирларим, олға!” дея наъра тортди.

* * *

Ой тўлишиб кулди, шаркироқ дарёларнинг юзи кумуш ойнадек ялтираб, Ўғузхоннинг хаёлларини ўғирлади.

Ой хоқон ойим тўлин Ойни уялтириб, хосхона эшигидан ичкари кирганда, олтин шамларнинг нури унинг шамшод қаддини оқимтир деворларда лопиллатиб чизди. Ўзининг қорамтир аксига илқис кўз югуртираркан: “Қариган бўлсам-да, қадди-қоматим эгилган эмас, эримдан ҳеч ёмонлик кўрмадим, бир умр қўлида кўтариб, азиз тутди”, – деган гаплар асаб толаларини юмшоқ силаб ўтиб, кучдан қолаётган эри учун ачишиб оғриётган юрагини хотиржамлик сувлари билан ювиб, ташна дардини босишга уринди, лекин ўртаниш денгизининг тўлқинлари ақл оламида айланаётган сўзни лабларига кўндирди:

– Ҳали ҳам уйғоқмисиз, ҳукмдорим, нечун бунча кўп хаёл сурмоқдасиз?

– Кел, ёнимга ўтир, онаси! Сен билан бирпас суҳбат курмоқчиман. Бу ҳам ғанимат!

– Ҳали кўп яшайсиз, ҳукмдорим! Қурултой ўтсин, ўзим сизни чорбоғимизга олиб кетаман, дунё ташвишларидан холи бўлиб, нафас ростлайсиз!

– Паймонамиз тўлганга ўхшайди, онаси, Тангридан яна умид қилмоқ нодоннинг иши. Ҳақнинг айтгани бўлур, ҳозирланиш пайти ҳам етди. Ақлли одам бундай онларда орқа-олдини йиғиштиради. Музтоғни ҳам олдим, Синду тоғи, Тангут тоғи бўйлаб юриш ҳам насиб этди: Тангри хоҳиши экан, дунёнинг тўрт томонига юриб, одамзодни бирлаштирдим. Бирлашмоқ яхшидур: Ерни бирлашиб гулзор этгайлар, лекин чўчийманки,

тахтнинг ошиқлари кўп бўлур. Олчоклар хиёнат пиллапоясида яшайдилар. Тиллари ёлғонга ошно, қўллари – қонга! Мендан кейин фарзандларим ҳам Тангрининг буюрганларидан чиқмасинлар. Ўғузхон сўзим шуки, дунёнинг тўрт томони бир бутун ҳалқадек мустаҳкам туриши учун улар ўзаро иттифоқда яшасинлар. Сиз, маликам, ҳамиша уларга кўз-қулоқ бўлинг, токи ғанимларнинг иғволарига қулоқ тутиб, бир-бирлари билан ит-мушук бўлмасинлар!

– Улуғ хоқоним, қобил фарзандларимнинг суюкли падари бузруквори, сиз дунёни бирлаштириб, унинг биринчи ҳукмдори бўлдингиз, одамзод сизнинг бу жасоратингизни абадий унутмайди.

– Сендан шундай улуғ сўзлар эшитганимдан хурсандман, маликам! Мен учун кўп хизмат қилдинг, Тангри сени ёрлақасин, мендан рози бўлингиз.

– Улуғ ҳукмдорим, бироз дам олинг, катта Қурултойда куч ҳам керак сизга!

– Майли, мен озгина мизғиб олай!

Тун тимқора сочлари учун оппоқ нурлардан ранг тайёрлаётган эди, бобоҳўроз томоғини чўзиб, тилларини айлантириб, тонгги саломга чиқаётган эди, жаннатнинг тўрт дарёси шабадалари кенг деразаларнинг шоҳи пардалари орасидан сирғалиб ўтиб, Ўғузхоннинг сўнаётган юрагига кириб, малҳам қўйишга ошиқди.

* * *

Донишманд Улуғ Турк суҳбатга киришган эди:

– Куёш, сен Ерни севасан-а?!

– Одамзоддан ортиқроқ севаман!

– Ер, сен инсонни севасанми?

– Севмасам, текин боқармидим?

– Ари, сен инсонни севасанми?

– Ҳали унга бир марта ҳам хиёнат қилган эмасман!

– Майса, сен Ўғузхонни севасанми?

– Мен унинг юрагига малҳам бўлишни истайман.

– Инсон?

– Не дейсан, донишманд?

– Инсон – ўзгарувчан, дегани. Эҳ, сен бекўнимсан! Бу ерларда не учун тентираб юрибсан? Нега ўз масканингда эмассан?

– Эй, донишманд, фалсафангни кейин сўқасан, хонингнинг аҳволи қалай, Қурултойгача етадимми?!

– Эй, сен ношукр банда, сенга молу давлат, тинчлигу осойишталик олиб берган ким? Менинг ҳамиятли хоним эмасми? Нечун сўзларинг бунча совуқ?!

Отлар қаттиқ-қаттиқ кишнади, Бўри нола қилиб увлади, чумчуқлар чириллади.

– Донишманд ота, сизни улуғ хокон йўқлаяптилар.

Хўроз чўзиб-чўзиб кичқирди, яшил майсаларнинг юзларига шудринг кўнди: ажаб гўзаллик, оппоқ дурларда минг битта жилва бор эди, ари: “Бунча латофатли!” – деди, чошиб кетаётган инсон уни янчиб ўтди. “Оҳ” деган ожизгина нолани биров эшитмади ҳам, аммо кенг фалак қаттиқ титраб, бир неча юлдуз ёниб кетди.

Улуғ Турк қабулхонада кўл қовуштирди: ҳукмдор ҳузурида ҳамма баробар, ҳатто ота ҳам унинг амрига бўйсунди.

Донишманд чолни кўриб, лабларига табассум югурган Ўғузхон уни ёнига чақираркан, енгил тин олди. Ажаб дунё, шу чол ёнига келса, тана-си енгил тортиб, кўнгли ёришиб, кайфияти кўтарилади; унда не сир бор, билмайди, эҳ, бу дунёдан ҳеч нарсани билмай ўтиб кетяпти, бутун умри одамзодни бирлаштириш, ерни обод этиш билан ўтди, қайта туғилганида донишманд бўлиб, ҳаёт сирларини ўрганиб, балки тасалли топармиди?! Лекин шу топда уни бошқа муаммолар безовта этиб турибди.

– Яқинроқ ўтиринг, донишманд ота! – деди у биров тушкун оҳангда.
– Айтар сўзларим бор. Сезиб турибман, Шайтони лаин ўйин кўрсатиб, одамларимиз қалбига игво солмоқда.

– Улуғ хоконим, Сиз ориф кишисиз, Шайтони лаин юрагингизга шубҳа солибди, қувинг уни пок жойдан!

– Донишманд ота, уни қувиш осонмикин?

– Улуғ хоконим, Шайтони лаин ориф кишига ҳамиша: “Бугун не тановул қилурсен?” – деб ваҳима қилур. Ориф эса унга жавобан: “Ўлим!” – деб тарсаки тортур. Яна дерки: “Либосинг йўқ, қай либосни киярсен?” Жавоб қилурки: “Кафанни!” Яна сўроқ қилур: “Қай ерга борурсен?” Жавоб бўлурки: “Тўрға!” Шунда у кўрқувдан дағ-дағ титраб, пок жой – қалбдан даф бўлур!

– Хўб яхши матал экан, донишманд ота! Айтинг-чи, Ҳақнинг висолига етишнинг аввали нима?

– Ҳижрондур, Улуғ хоконим, ҳижрон!

– Баъзилар мени ҳаддан ташқари мадҳ этурлар, бундан хижолат тор-таман!

– Бандасини ҳаддан ортиқ мадҳ этмоқ Тангрини инкор этмоқдур, улуғ хоконим!

– Яна айтинг-чи, донишманд ота, маърифатнинг чегараси недур?

– Нафсдан холи бўлмоқдур! Нечун буларни сўраб қолдингиз, улуғ хоконим!

– Донишманд ота, шу гапларни Қурултойда айтурсиз, ҳамма эшитсин ва келажак авлодларга ҳам етказишсин! Замонлар ўтиб, айтсинларки, Ўғузхоннинг донишманд отаси ана шундай деган. Ана шундай пурмаъно сўзлар айтган. Ва десинларки, биз ҳам у зотнинг шу насихатларига амал қилурмиз!

Ташқарида ғавғо авж олди.

– Кимсан?

– Дунёнинг энг иссиқ ўлкасидан келган элчиман! Улуғ хоқоннинг буйруғига биноан келдим!

– Урон?¹

– Кўк ёлли Бўри!

Ўғузхон ўрнидан туриб кетаёзди. “Кўк ёлли Бўри!”

– Тез киритилсин!

Оқ кигизни босиб, ўктам йигит кирди ва тиз чўкди. У айикдек баҳайбат, елкалари кенг, бургуткўз, қўллари йўғон, басавлат кимса эди. Ранги кўк, кошлари ҳам кўк эди.

– Кўк ёлли Бўри ортига қайтиб кетди, Сизни ўша ерда кутар экан! Унинг ҳам ташрифи поёнига етибди.

Ўғузхон жон қуши бўғзида турганини англади. Англади-ю, йигитга ташаккур билдирган захоти:

– Бурғулар чалинсин, довуллар гумбурласин, ҳамма Курултойга! – деди ва ўзи ҳам ёш йигитлардек чаккон ўрнидан турди.

Хоқон дегани эл кўзига ҳамиша тетик кўриниши, сакталигини сездирмаслиги керак, нечукким, у элнинг руҳи, кайфияти ва ҳолатидир, шундай экан, ҳар ҳукмдор борки, эл кўзида ўз дардидан устун туришга мажбур.

* * *

Турфаранг байроқлар қарсақ чалиб ҳилпирайди: эй, бу ҳилпирашларини айтмайсизми, ҳатто шаршараларнинг майин шовуллаши ҳам унинг олдида маъюс тортиб қолади, энг моҳир кўбизчи ҳам уни ўхшатиб куйга соломмайди; шўх-шодон болалар оёқ остларида ўралашади, дошқозонларда овқатлар биқирлаб қайнайди, дорбозларнинг бўйи булутларга етган, сурнайларнинг наволари оламини тутади.

Ўғузхон чопиб кетаётган болаларни тўхтатди:

– Оғизумга боқ, қағазларим!²

Хос соқчилар атрофни ўради, одам кўп, ғанимлар кезиб юрган бўлиши мумкин, айтиб бўладими?

Болалар бир-бирларини туртиб, Ўғузхонга яқин келди. Хон уларга биттадан ширин кулча, гижбулқанд улашди:

– Боринглар, ашанглар, чирағларим!³

Болалар ранг-баранг матолар билан безатилган кўча бўйлаб шаталок отишди.

Кенг майдонда одамлар денгиздек чайқалиб, овозлар тўлқинлардек гоҳ кўтарилиб, гоҳ пасаяди, қирқ қулоч ёғочнинг учига ўрнатилган олтин товук қуёш нурида сап-сарик товланиб, кўзларни қамаштиради, ёғочга боғланган оқ қўйнинг кўзлари ҳам олтиндек ёнмоқда; ундан на-

¹ Урон – пароль.

² “Менга қаранглар, жўмардларим!”

³ Боринглар, енглар, чирокларим!

рида қирқ қулочли ёғочнинг учида кумуш товук нилий товланади, остидаги қора қўйнинг кўзи кумушдек нур сочади. Дунёнинг тўрт томонидан келган вакиллар тўрт томонда кўр тўкиб ўтиришибди. Ўғузхон ўртадаги олтин тахтга чиққанда, ҳаммалари баравар ўринларидан туриб, таъзим қилишди.

Жарчининг овози оламни тутди:

– Эҳ-хе-хей! Эшитмадим, деманглар! Бугун дунёнинг тўрт томони йиғилиб келди. Улуғ Қурултойга тарозидан урмаган, ёлғончилик кўчасидан ўтмаган, олам иши учун жонини беришга тайёр бўлган алплар келишди. Эҳ-хей, Улуғ Қурултойга қулоқ тутинглар!

Аввал донишманд Улуғ Турк сўзлади, сўнгра дунёнинг тўрт ҳоқими гапирди, барчаларининг сўзлари бир жойдан чиқиб, оламни тинч-тотув бошқариш учун Улуғ Ўғузхоннинг сўзи сўз эканини тасдиқ этдилар. Шундан сўнг Ўғузхон сўз олди:

– Эй ўғилларим! Мен кўп яшадим, кўп жангу жадалларни кўрдим, умрим шу дунёни деб адо бўлди, дўстларни қулдирган бўлсам, душманларни йиғлатдим. Шу йўсинда Тангри олдида бурчимни ўтадим. Энди қаридим, қартайдим: инсон – омонат бу дунёда, келиш бор, кетиш бор, дунёни сизларга қолдираман! Бирликда уни янада обод этинглар!

Қирқ кеча Ой чиқди, қирқ кун қуёш чиқди. Қўбизчилар тинмади, бахшилар чарчамади, хотин-халаж ўйиндан бўшамади, болалар ширинликлардан тўйди.

Сўнгги нафас олаётган Ўғузхон:

– Тангри, сен учун қўлимдан келган ишни қилдим, гуноҳкор бандангни кечир! – деди.

Ёз куни қуёш чунонам қиздирдики, дарахтлар шалпайиб қолиб, ариқ, дарё сувлари қайнади. Лекин тушдан сўнг тўрт томондан шамоллар қанотида булутлар бостириб келиб, шаррос ёмғир қуйди.

Кун ботир:

– Тангри отажонимизни севар экан! – деди.

Ой ҳокон ойим енгил тортди. Улуғ ҳоконга хизмат қилиб, умр кечирди. Ҳаёти беҳуда ўтмади. Бу ҳам Тангри илтифоти. Тангри уни ҳам яхши кўрар экан. Шукр, минг шукр!

Тамом

Ойгул СУЙУНДИҚОВА

1957 йилда тугилган. Москва Адабиёт институтини тамомлаган. Шоиранинг “Уфқлар ёнганда”, “Умр куйлари”, “Мен тугилган юрт”, “Зумрад томчилар” каби китоблари чоп этилган.

**Чексиз коинотнинг
заррин лаҳзаси**

Деразалар

Уйимнинг бежирим, озода, тиниқ,
Куёшга қараган деразалари,
Мен сизни очганда ҳар сафар ёник
Юрагимга тушар тонг ларзалари.

Бир қучоқ оловга айланар қуёш,
Уфқнинг бепоён денгизларига
Пар-пар ёйилади шуълалар оташ,
Шамол тўкилади чўғ изларингга.

Ойналарни артиб қўяман аста:
Ғубор тушмасин деб, гард қўнмасин деб.
Боғдан энган ҳаво, кунлар шойишта,
Ойдин кечаларим ҳеч тўнмасин деб.

Кўзларинг тубида мил-мил ҳаяжон,
Чарақлайди осмон, бўй тарайди ел.
Қушлар учаётган лаҳзалар шоён
Кўнглингга кўчади оҳишта, енгил.

Бири – оддий, кичик, бириси – улкан
Дунёни кузатар гул деразалар.
Гарчанд синик ёки очилмас экан...
Барисига офтоб тўкар сийму зар.

Табиатда қанча ранг бўлса, шунча
Рангин деразалар бордир бегумон.
Ана, жилмаймоқда илк бор гулғунча,
Кўклам ҳаволари келар биз томон.

Шундан насиб менга бахт деразаси,
Азал сирдошимдай суҳбатлари соз.
Майин тортиб борар субҳидам саси,
Кунларим, тунларим ажиб, дилнавоз.

Номлари хилма-хил деразаларнинг,
Шамоллар, хаёллар, вақт деразаси.
Қандай аталади, нималарга тенг
Чексиз коинотнинг заррин лаҳзаси?!.

Қулоқ тут деразанг товшига, дўстим,
Келди туйғуларнинг гулламоқ фасли.
Тўлдирайин дея дунё кам-кўстин
Ҳаёт узок давом этади, асли.

Мен кўйиб бераман шеъримга бу кез
Очмоқликни кўнглим деразаларин.
Токи, сезиб турсин юрагим азиз
Умрим тонгларини, ларзаларини.

Китоблар

Китоблар келмоқда, оёққа қалқинг,
Салом беринг, ҳар тонг айланг эҳтиром.
Кўзларингиз нури, қалб кўри ҳаққи,
Сиз уни онам денг, азиз, дилором.

Китоблар келмоқда, оёққа қалқинг,
Денгизлар, уммонлар каби безавол.
Олмос чўккиларда чечакдай балқинг,
Нақадар бетимсол, чексиз бу хаёл.

Китоблар келмоқда, оёққа қалқинг,
Дунёнинг бошидан тушар тиниқиб.
Мукаммалдир ҳар бир сўзи, ҳар нақли,
Азал муҳаббатдан куйлар ёниқиб.

Китоблар келмоқда, оёққа қалқинг,
Беминнат дўстдир у, меҳри беадад.
Бутунлашар юрак, ҳавоси салқин,
Шаффоф само бўйлаб абадулабад.

Китоблар келмоқда, оёққа қалқинг,
Бу умр лаҳзалик, лек улар мангу.
Китоблар – Ватаним, китоблар – халқим,
Мен қудрат кўрмадим бундан ҳам эзгу.

Осмон ранглари

1

Осмон ер юзига сув сеплаб чикди,
Ҳовлига, гулзорга, боғлар, кўчага.
Тоғу тош, қир-адир, сахро, далага
Тонгни кутаётган олис кечада.

Осмон ер юзига сув сеплаб чикди,
Хушбўйланди тупроқ, юмшади ҳаво.
Сойларда жаранглаб кетди томчилар,
Баргларга ранг берди ям-яшил наво.

Осмон ер юзига сув сеплаб чикди,
Шамол этагидан тўкилди хаёл.
Қарасам, ўхшашиб кетамиз жуда,
Осмон – кўли ишдан бўшамас аёл.

2

Осмон чақиради, қуш каби аёл
Кўзини юммайди, чарх урар хаёл.
Кувонч ҳам, алам ҳам келмайди малол,
Соат милларига урилар савол.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

Соғинч чақиради, маъюс тикилиб,
Юлдузлар шуъласи кетди тўкилиб.
Билдимки, баҳорлар ёнимдан ўтди,
Билдимки, минг азоб жонимдан ўтди.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

Шамол чақиради, изидан дулдул
Булутлар кемаси сузади енгил.
Кўрдимки, япроқлар йўлимни кутди,
Кўрдимки, дилбар куз қўлимдан тутди.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

Ёмғир чақиради, тупроқ ошиғи
Осмон куйлаётир ҳаёт қўшиғин.
Ёмғир сувларида оқиб кетаман,
Мен тонгни шу ёмғир билан кутаман.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

Йўллар чақиради, адоғи йўқдай,
Юрагимдан ўзга ардоғи йўқдай.
Онамнинг олдида қолгим келади,
Дардларимни тўкиб солгим келади.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

Орзу чақиради, баланд тоғлардан
Куёш кўтарилиб келган чоғларда,
Олма исли боғни қушлар уйғотди,
Кўз ўнгимда ажиб гўзал тонг отди.
Онам тушларида кўради мени,
Чунки тушларимга киради онам.

3

Осмон бўзарди
Яқинлашиб келгани сари.
Уфқ қизарди,
Оловланди терак учлари.
Тиниққан борлиқ.
Шабнамга айланди юлдуз видоси.
Сени кутган ишқ –
Майинлашиб борар тонгнинг навоси.

Осмонда ой бўзарди
Сим-сим нур.
Зулматни маҳв этар,
Шуъласи дунёни ёритар.
Сойларга тушади
Оймомо.
Сувларда жўшади
Оймомо.
Сувлар ҳам, тошлар ҳам
Ёнади бедор.
Оймомо кўксида
Ишқ ҳам, армон ҳам...
Сойларга чўмилиб чиқса ҳам,
Сирларга кўмилиб чиқса ҳам,
Оймомо ҳеч кимга айтмайди,
Айтмас –
Ҳеч қачон қуёшга етмайди,
Етмас...

ҲУКМАТ

Тумов киши гуд ҳидини сез-
маганидек, ногон ҳикмат даз-
затини туймайди.

Махмуд ЗАМАХШАРИЙ

Жамолиддин МУСЛИМ

1965 йилда тугилган. Наманган саноат технология институтини тамомлаган. Ижодкорнинг “Кўкка ўрлаётган изтироб”, “Қалб истеҳкоми”, “Муҳаббатли манзиллар”, “Биллур навқиронлик”, “Камолот фасли”, “Шаффоф булоқлар” каби шеърӣ ва насрий китоблари нашр қилинган.

Соғинчларим дунёни тутар

Сиз бизга дуо денг

Асрлар ноласидан уйғонди хурлик,
Бас, ўзимизники муқаддас шу ер.
Энди ярашади элга мағрурлик,
Сиз бизга дуо денг, Ҳазрат Алишер!

Талпинамиз мудом очикдир йўллар,
“Ҳазоин ул-маоний” дур сочаётир.
Дуога қовушиб келмоқда қўллар,
Сиз бизга дуо денг, Ҳазрат Алишер!

Сўз наҳрига қуриб улкан иншоот,
Ҳақнинг каломини этибсиз тафсир.
Буюк қалбдан етиб келди “Муншоот”,
Сиз бизга дуо денг, Ҳазрат Алишер!

Ёстиғим қатида “Девони Фоний”,
Рухлар парвозидир “Лисон ут-тайр”.
Нафслар тизгинда қўзғалмас оний,
Сиз бизга дуо денг, Ҳазрат Алишер!

“Маҳбуб ул-қулуб” да ўғитлар бисёр,
Ўқиган ҳар доно фақат адаб ер.
Таҳсинлар айтилур такрор ва такрор,
Сиз бизга дуо денг, Ҳазрат Алишер!

Гўё шундай дуо қилдилар Ҳазрат:
Туркийсан, кўксинг ғоз, бу жаҳонга кер!
Эзгулик ўлмайди – у абадият,
Фотиҳа тортдилар Валий Алишер!

Тақдир учраштирди

Тақдир учраштирди нигоҳларимизни.
 Қуралай кўзларинг
 Ҳаётга муҳаббат билан боқишга
 Ўргатди.

Сенинг момик қўлларингни
 Илк бор тутганимда,
 Қўлларим мушт бўлиб
 Тугула бошлаганини англадим.
 Билакларимдаги увушган
 Қонлар гупурганин ҳис этдим.

Биргалашиб юрганимизда
 Қалтис йўллардан,
 Юришга журъатни ўргандим,
 Тиззаларимга
 Жасорат исмини
 Ўргатдинг.

Тундай қаро сочларингни
 Силарканман –
 Мазлумларга шафқатни туйдим.
 Сенга ҳар оқшом узоқ тикиламан
 Қошларинг – камон,
 Киприкларинг – ўқ эканлигидан
 Қувониб кетаман, севгилим!
 Наҳот, сени севмасдан аввал
 Яшаган бўлсам, азизам?..

Эй, Мирзо Бобур

Шоиру шоҳликнинг рутбасин олиб,
 Ҳиндистон элида бўлибсиз ғолиб,
 Соғинчлар ўртаган ҳижронга толиб,
 Ютқазиб ютдингиз, эй, Мирзо Бобур!

Илҳом билан қолиб ёлғиз хонада,
 Ширин хаёлларда, ширин конада,
 Ҳароратли сўзлар ёнди хомада,
 Дил изҳор этдингиз, эй, Мирзо Бобур!

Маломатга дўнган хушомадлардан,
Адоват, кин, ҳасад, касофатлардан,
Барчасин ер еган очофатлардан
Сиз нима кутдингиз, эй, Мирзо Бобур!

Водийнинг қовуни тўрлаган кунда,
Ҳасратлар фалакка ўрлаган кунда,
Тушга кирганида Ахсикент тунда,
Не баҳридан ўтдингиз, эй, Мирзо Бобур!

“Бобурнома” ўқиб бийрон тилимиз,
Сизни ёдлаб таскин топган дилимиз,
Бугун саодатда озод элимиз,
Кўзгулар тутдингиз, эй, Мирзо Бобур!

СИЗНИ СОҒИНДИМ...

Баҳор келди гуллади бодом,
Сабо сиздан келтирди салом,
Кўз олдимдан кетмайсиз мудом –
Сизни соғиндим.

Ўтинчимни куйлар дил қушим,
Ҳижронлардан оғади ҳушим,
Сизни кўриб чарчади тушим –
Сизни соғиндим.

Мафтун боқар кўкдаги ҳилол,
Сиз томонга учирар хаёл,
Менга тенгсиз эй, соҳибжамол –
Сизни соғиндим.

Дийдорингиз тиллодан ўтар,
Соғинчларим дунёни тутар,
Юракларим тўлиқиб кутар –
Сизни соғиндим.

Наҳот, келмоқ шунчалар мушкул,
Ишқ кўксимда мисоли булбул,
Умрим тутай, гўё атиргул –
Сизни соғиндим.

Майда одамлар

Ҳасадгўйлар десанг кулиб турарлар,
Бағрингни ногоҳон тилиб турарлар,
Карвон йўлга чикди, нулиб турарлар –
Майда одамлар бу, майда одамлар!

Яхши ҳам майдадир, кум каби майда,
Бўлмаса умрини қиммати қайда,
Урчиблар кетгандир ножўя жойда –
Майда одамлар бу, майда одамлар!

Осмони ҳам ерда, парвози ерда,
Юзига тупроқдан пардози ерда,
Имо қилиб топган шайдоси ерда,
Майда одамлар бу, майда одамлар!

Иғво билан қорин тўйдирар улар,
Суймаганни “чақиб” суйдирар улар,
Ўт ёқмай жонингни куйдирар улар,
Майда одамлар бу, майда одамлар!

Ердаги бегуноҳ тошга харидор,
Кўтарилган ҳар бир бошга харидор,
Кетар чоғингда ҳам лошга харидор,
Майда одамлар бу, майда одамлар!

* * *

Ой нурига чирмашиб кетдим.
Рух беланчагида ётганда хаёл,
Сирлашгиси келар кўкдаги ҳилол.

* * *

Шаббодада рақс этар япроқ,
Мафтун этиб бутун оламни.
Узилмай турсин.

Иқбол МИРЗО

Ўзбекистон халқ шоири. 1967 йилда туғилган. “Юракнинг шакли”, “Кўнгил”, “Сени соғинаман”, “Мени эслайсанми”, “Танланган шеърлар”, “Кўшиқларим”, “Сени бугун кўрмасам бўлмас”, “Агар жаннат кўкда бўлса” каби шеърый китоблари нашрдан чиққан.

Самарқанд сайқали

(Бир парда, саккиз кўринишли драма)

Қатнашувчилар:

1. Алишер Навоий – 24-28 ёшларда
2. Мўйсафид – нуроний чол, 90 ёшларда
3. Абу Лайс Самарқандий – Навоийнинг устози
4. Аҳмад Ҳожибек – Самарқанд ҳокими
5. Соҳиб Сиддиқ – Аҳмад Ҳожибек саройига Ҳиротдан юборилган жосус
6. Давлатишоҳ Самарқандий – шоир, тарихчи
7. Мир Қарший – шоир
8. Мавлоно Риёзий – шоир
9. Юсуф Сафойи – Навоийнинг сабоқдоши, шоир
10. Хирамий Қаландар – шоир
11. Саййид Қутб Самарқандий – шоир
12. Мирзобек – Навоийнинг шогирди, шоир
13. Шарпа – Навоийни таъқиб этувчи кимса
14. Қиз – Абу Лайс Самарқандийнинг қизи, 18 ёшларда
15. Феруза – Абу Лайс Самарқандийнинг жияни

Эшик оғаси, муғанний, сипоҳлар, карвон аҳли, ўтқинчилар, навкарлар ва ҳоказолар. Воқеалар 1465-1469 йилларда Самарқандда бўлиб ўтади.

Муқаддима

Саҳнанинг муайян бир нуқтаси ёришиб, у ерда Навоийнинг ташвишли, изтиробли, ҳорғин сиймоси намоён бўлади.

Навоий:

Бу олам мулкида ҳамма йўловчи,
 Сайёҳдир дунёга келган ҳар одам.
 Манзил-мароҳилга етгунича то
 Етаклагай уни қисмат қарвони.
 Мендай дарбадарни йўл азобимас
 Жавобсиз саволлар ҳоритар, эзар...
 Нечун одамиймас одам боласи
 Нечун бир-бирининг қонига ташна?
 Азиз ва муқаррам яралмиш банда
 Нечун Тангринингмас, нафсининг кули?
 Қачон осойишта бўлгай ер юзи?
 Қачон тингай афғон, қачон тингай дод?
 Қачон комил бўлгай жоҳил оломон?
 Қачон ғолиб бўлгай қалб ва маърифат?
 Қачон?.. Қачон?.. Қачон?..

Саҳнадан гира-шира қоронғиликда қарвон ўта бошлайди. Навоий қарвон ортидан вазмин эргашади. Қарвон ўтиб кетгач, саҳна ёришади ва Самарқанд манзараси намоён бўлади.

Биринчи кўриниш

Самарқанднинг ўрта асрлардаги умумий кўриниши. Дарвозадан кириб келган қарвонни қарши олганлар шовқин-сурони, гала-говур. Алишербек елкасидаги гиламхуржунни ҳорғин қиёфада оҳиста ерга қўяди. Аввал атрофдагиларга, кейин шаҳар манзараларига қарайди ва аста-секин чехраси ёришиб, ҳорғинлик ўрнини ҳайрат эгаллайди. Пешонасига кафтини соябон қилиб, шаҳарнинг узоқ-яқин обидаларига назар ташлайди.

Алишербек:
(ўзига-ўзи)

Самарқанд – оламнинг сайқали, кўрки!
 Жаннатмакон Ҳазрат Соҳибқиронким,
 Пойтахт айламишдир жумла жаҳонга!
 Самарқанд – мана у фирдавсмонанд кент!
 Афсонавий шаҳар, нажот кўрғони!
 Валийлар макони, пирлар маскани!
 Олийшон бинолар, дилкушо боғлар –
 Тафаккур меваси, кудрат тимсоли.
 Тангрига шукрим, еткурди бизни!

Шу пайт, Алишербек ёнига нуроний мўйсафид келади. Унинг назарини пайқаган Алишербек салом беради.

Алишербек: Ассалому алайкум!

Мўйсафид: Ваалайкум ассалом!
Хуш келибсиз, ўғлим!

Алишербек: Хуш кўрдик, ота!

Мўйсафид: Қарасам, бир четда турибсиз, ёлғиз,
Хеч ким билмайдими ташрифингизни?
Хабар топмаганми хеш-ақраболар?
Савдогар эмассиз, сайёҳ эмассиз,
Юзу кўзингизда улуғ бир ташвиш?..

Алишербек: Ҳа, бу жон ташвиши, мол ташвишимас...
Хуросон элида қиёмат кўпди...
Қайдадир хузурбахш боди саболар?
Қайдадир ипакдек сирғалган насим?
Қайдадир райхонбўй хуш шаббодалар?
Ёр сочин чулғатган эпкилар қайда?
Тупроқ ҳидин сочган кўклам еллари...
Ашъор, абётларда қолдилар фақат..

Мўйсафид: Балои нафс боис Қобил ва Ҳобил
(*ўйланиб*) Бир-бирин жонига қасд қилган чоғдан
Мерос бўлиб қолган лаънати иллат
Кутку солаверар гумроҳ қалбларга.
Наҳот, англамайди бани одамзод,
Уруш – бу, аслида, ўз жонингга қасд,
Ғолиблик йўқ бунда, музаффарлик йўқ,
Мағлуб бўлажак ҳар икки тараф ҳам!
Дерларки, заҳарга тўлганда чаён
Нишин ўз бошига санчаркан охир.
Афеуски, бу уруш туфайли бойиб,
Ғазнаси тиллога тўлгувчилар бор.
Уларнинг қўлида кўғирчоқ бўлиб,
Жон олиб жон берган нодонлар қанча?
Азроилга дастёр, шайтонга малай,
Дўзах қилмоқ бўлар ер юзини ҳам!

Алишербек: Урушнинг биринчи душмани – она,
Урушнинг биринчи қурбони – меҳр:

Меҳр кўп кўргуздим, аммо, меҳрибоне топмадим,
Жон баче қилдим фидо, оромижоне топмадим.

(Ғазални мўйсафид давом эттиради.)

Мўйсафид: Ғам била жонимға етдим, ғамгусоре кўрмадим,
Ҳажр ила дилхаста бўлдим, дилистоне топмадим.

Алишербек: Таажжуб! Ё тавба, ҳайратангиз ҳол!
(ҳаяжонланиб) Сизга ҳам танишми бу байт, бу дардлар?

Мўйсафид: Сизни ҳам танидим шу байтлар боис,
Сизни фарзандим деб билар Самарқанд,
Сизни шоирим деб улуғлайди эл,
Хуш кўрдик, марҳабо, ўғлим Алишер!

(Мўйсафид Навоийни қучоқлаб кўришади ва Алишербек мўйсафидга савол назари билан қарайди.)

Алишербек: Сиз?

Мўйсафид: Биз шеърга муҳиб. *(Тараддудланиб)*
Хўш, қаён борурмиз, манзил қаёнда?

Алишербек: Ташна одам борур булоқ бошига,
Мен бунга маърифат қидириб келдим.
Истаб келдим яна осойишталик,
Инсоний ҳисларни келдим соғиниб.

(Шу пайт бир йигитча – Мирзобек уларга яқинлашади.)

Мирзобек: Маъзур тутгайсизлар, суҳбатни тинглаб,
Билдимки, бу меҳмон – шоир Навоий.
Камина – ҳавасманд мухлис Мирзобек,
Устоз деб билурман сизни ўзимга,
Толибман Улуғбек мадрасасида.
Ҳар карвон келганда мактублар олиб
Етказиб берурман соҳибларига...
Тангри рост келтирди, Ҳақ ёрлақадим,
Сиз билан учрашдим, юринг, марҳабо!
Йўл азоби дерлар, бироз тин олинг,
Сўнг баҳраманд айланг суҳбатингиздан.

(Ердаги гиламхуржунни Мирзобек олади. Навоий мўйсафид билан хайрлашмоқ учун қараса, у зойиб бўлган. Таажжубда, ҳайратда чиқиб кетди. Саҳнада уч сипоҳ пайдо бўлади. Биринчи – Соҳиб Сиддиқ.)

Соҳиб Сиддиқ: Мана етиб келдик, сенга ижозат,
Дуои саломим етсин Ҳирийга.
Топширик албатта ўринлагуси.

Биринчи сипоҳ: Бош устига, хожам! *(Кетади.)*

Соҳиб Сиддиқ
(Иккинчи сипоҳга): Шубҳа-иштибоҳ йўқ садоқатингга,
Бир лаҳза ҳам кўздан қочирма уни!
Билгилки, асосий душманамиз шу!

(Озгина тўхталиб, таҳдидли наст овозда)

Ва зарур бўлганда...

(Қўлини томоғига юргизиб, бошни олишга ишора қилади.)

Иккинчи сипоҳ: Хўп бўлади, хожам!

(Иккинчи сипоҳ Навоий кетган томонга йўл олади. Соҳиб Сиддиқ ҳам тараддудланиб чиқиб кетади.)

Иккинчи кўриниш

Самарқанд ҳокими саройи. Аҳмад Ҳожибек ҳужжатлар билан танишиб ўтирибди. Эшик оғаси киради.

Эшик оғаси: Узр, давлатпаноҳ, Ҳирийдан келган
Меҳмон изн сўрар бесабр...

Аҳмад Ҳожибек: Меҳмон? Дарвоқе... ҳа, кирсин!

Соҳиб Сиддиқ қўлида ёрлиқ билан кириб келади.

Соҳиб Сиддиқ: Пойтахтдан салом, эй жаноби ҳоким!

Аҳмад Ҳожибек: Хуш кўрдик, марҳабо, келингиз, меҳмон!

Соҳиб Сиддиқ: Бугунча меҳмонман, мезбон эртадан,
Келмоғим боиси – салтанат ҳукми!

Соҳиб Сиддиқ ёрлиқни Аҳмад Ҳожибекка топширади.

Аҳмад Ҳожибек:
(ёрилиқни очиб, кўз югуртириб)

Бизга чопар келган. Хабаримиз бор...

Соҳиб Сиддиқ:

Ҳоким жаноблари, карамингиз кенг,
Эл ичра дostonдир мурувватингиз,
Адолатингиз ҳам тилларда дoston.
Бебадал садафнинг нодир гавҳари –
Зурриёдидирсиз Султон Маликнинг.
Сиз Аҳмад Ҳожибек – давлат таянчи,
Ҳирийда ўн йилким, ҳукумат тутиб,
Бу кун Самарқанднинг муҳофизисиз.
Баҳодирлигингиз таърифдан ортик,
Зеҳнингиз чақмоқдек, дастингиз узун...

Аҳмад Ҳожибек:

Бас, муддао недир, мақсадга ўтинг?

Соҳиб Сиддиқ:

Мен содиқ сипоҳий, бир фаҳми ожиз,
Сизга ақл бўлмоқ фикридан йирок,
Зеро, Афлотундек мушоҳадангиз.
Аммо бир фикрни айтмасам ҳозир
Душманлик бўлади сизга нисбатан.

Аҳмад Ҳожибек:

Гапни кўп чўзасиз, эй, Соҳиб Сиддиқ,
Ўзимни ўзимга таништирасиз,
Нима демоқчисиз, очикроқ айтинг?

Соҳиб Сиддиқ:

Абу Саид Мирзо сизни хўб сийлаб,
Самарқанд мулкани этмиш иноят.
Ҳаққин адо қилмай бу мурувватнинг
Унинг душманига илтифот этмак
Султон ғзабини кўзғатар шаксиз.

Аҳмад Ҳожибек:

Яъни?

Соҳиб Сиддиқ:

Яъни, Навоийни чорлабсиз бунга,
Марҳамат ва ҳиммат кўлини чўзиб,
Дўстлик қилмоқдасиз тож душманига.
Ахир, Навоийнинг хеш-акрабоси
Салтанат душмани экани аён.
Султонга тиш қайраб тағойилари
Ёғий тарафида туриб жанг қилмиш
Ва бошдан айрилмиш ўшал авбошлар.

Отаси қанчалар давлатманд эди,
Сабзавор шаҳрининг ҳокими бўлган
Ғиёсиддин Баҳодир ёдингиздадир.

Ундан мерос мол-мулк, ер-сув батамом
Мусодара бўлди, нишон қолмади.
Бадарға қилинди Алишербек ҳам.

Барин билиб туриб кучоқ очмоқлик
Қасд қилмоқ демақдир ўз жонимизга.
Султон Абу Саид буни кечирмас!

Аҳмад Ҳожибек: Нима қилмоқ керак, сизнингча, сўйланг?

Соҳиб Сиддиқ: Бадарға этилди, бу бежиз эмас,
Ҳазрати Султондан бу бир ишора:
Гумдон қилмоқ керак ими-жимиди!
Шунда Абу Саид миннатдор бўлиб
Юксак кадрлагай садоқатингиз.
Ишорат кофийдир оқил сипоҳга.

(Аҳмад Ҳожибек жаҳл билан ўрнидан туриб кетади.)

Аҳмад Ҳожибек: Бас, етар, бир бошда бунча қабоҳат!

Соҳиб Сиддиқ: Салтанат сўзидир бу, менинг эмас,
Зеро, сизни ўйлаб айтдим барини.

(Шу пайт эшик оғаси Навоий келганини маълум қилади.)

Эшик оғаси: Ҳоким жаноблари, маъзур тутгайсиз,
Изн сўраётир шоир Навоий!

Аҳмад Ҳожибек:
(Соҳиб Сиддиқга қаҳрли қараб туриб) Шоир Навоий!
(Эшик оғасига): Марҳамат қилсин!

Соҳиб Сиддиқ: Ижозат этсангиз, бир четда туриб
(кесатиб) Шоир Навоийнинг сўзин тингласам!

Аҳмад Ҳожибек истар-истамай бош ирғаб, розилик ишорасини беради.
Соҳиб Сиддиқ сахна четига ўтади. Навоий кириб келади.

Алишербек: Ассалому алайкум, ҳоким жаноблари!

- Аҳмад Ҳожибек:* Ваалайкум ассалом, муҳтарам шоир,
Ҳай, қайси шамоллар учирди сизни?
- Алишербек:* Ҳа, тўғри айтдингиз, бизни хас каби
Чирпирак учирар қисмат шамоли.
Унинг измидаман болалик чоғдан.
Ўзингизга маълум – бир тоифа бор,
Урушсиз, қирғинсиз яшай олмайди.
Мурғак гўдакларнинг қонларин ичиб,
Аёлларни ҳайвон ўрнида кўрган
Ёвузлар талотўп кўтарган маҳал
Афғон шамоллари келар жумбишга.
- Аҳмад Ҳожибек:* Астағфуриллоҳ!
- Алишербек:* Бизнинг бошимизга шамолу бўрон,
Тўфонлар, довуллар дағдаға солар.
Уруш куюнининг гирдибодида
Тўзғиб битди бизнинг қутлуғ хонадон...
Отамдан айрилдим, онаизорим:
Мушфиғим, мунисим, ғамбодам онам!..
- (Ух тортиб, давом этади.)*
- Қавму қариндошим қанча-қанчаси –
Булбулзабон шоир тағойиларим
Бошини учирди уруш шамоли
Ва яна неча эл, улус саргардон,
Бўрондаги хасдек ожиз, беқарор.
- Аҳмад Ҳожибек:* Ҳа, урушдан туғилар уруш, адоват,
(таъсирланиб) Келажак бўлмайди жанг майдонида,
Фақат жон сақлашни ўйлар оломон...
Фожа... фожа...
- Алишербек:* Мана шу фожа тутуни аро
Самарқанд нажотдек чорлади бизни...
- Аҳмад Ҳожибек:* Сиз ташвиш чекмангиз, асло, шоирим,
Сизга кучоқ очар нажот кўрғони.
Маълум, Самарқандни Самарқанд қилган
Самарқандийларнинг ақлу закоси...

*Қарсак уриб, “Ҳой” деб эшик оғасини чорлайди.
Эшик оғаси кириб келади.*

- Эшик оғаси:* Лаббай, давлатпаноҳ!
- Аҳмад Ҳожибек:* Фазлуллоҳ Абу Лайс Самарқандийнинг
Қутлуғ даргоҳига киши юборинг.
Айтингким, Ҳиротдан Навоий келмиш!
- Алишербек:* Беҳад миннатдорман!
- Аҳмад Ҳожибек:* Мени мен истаган ўз суҳбатиға аржуманд этса, бас..
(*мутойиба билан*)
- Алишербек:* Лутф учун ташаккур! Лолман, масрурман...
- Алишербек чиқиб кетиши билан Соҳиб Сиддиқ тутақиб кириб келади.*
- Соҳиб Сиддиқ:* Сиз... Сиз... Мен ҳайронман... бунчалар
(*жаҳлдан дудуқланиб*) Осон илиндингиз унинг домига?..
Дили билан тили бошқа-бошқадир,
Бир кун душманлигин кўрсатар аён.
Фақат кеч бўлмаса бўлди ўшанда!
Фақат кеч бўлмаса бўлди...

Шитоб билан чиқиб кетади.

Саҳна қоронгилашади.

Учинчи кўриниш

Абу Лайс Самарқандий мадрасаси. Шоирлар Юсуф Сафойӣ, Мир Қаршӣ, Ҳирамӣ Қаландар, Давлатишоҳ Самарқандий, Мирзобек, Риёзий ва Навоий суҳбатлашиб ўтирибди.

- Юсуф Сафойӣ:* Мавлоно Риёзий, ташбеҳингиз соз,
Хўблар таманноси осмонларча бор.
- Бошқалар:* – Бале!
– Офарин!
– Буни яхши билар жигарсўхталар!

Ҳаммалари кулишади.

- Навоий:* Мавлоно Риёзий, ўша байтингиз
Такрор айтиб беринг келмаса малол.
- Риёзий:* Ул ҳилолқошли гўзалнинг сирғасин дур юлдузи
Даъво айлар, ҳусн ичинда нақ қуёш эрмиш ўзи.

- Навоий:* Мавлоно, яхши байт, аммо бизнингча
Бироз тағйир керак, яъниким, мундок:
Ул ҳилолқошлининг дур юлдузлари
Куёшмас, ой билан ҳусн талашса,
Мантиққа янада мувофиқ бўлур.
Зеро, тун кўркидир юлдуз ҳам, ой ҳам.
- Бошқалар:* – Филҳақиқат!
– Ўринли тағйир!
– Тўғри!
- Ҳирамий Қаландар:* Биз эса ташбехга маҳлиё бўлиб
Мантиқ тарозусин унутаёздик.
- Риёзий:* Хуршид ҳам, юлдуз ҳам, ой ҳам осмонда!
Бас, нечун керакдир шунчалар ғавго?
Бу бир муболаға, нимаси ғалат?
- Навоий:* Ҳар бир муболаға, ҳар қандай ташбех,
Бори шеър санъати, ҳатто битта сўз
Мантиқсиз қўлланса, асоссиз бўлса,
Пишмаган ҳалводек бадга уради.
Яна бир эътироз: шоир дўстларим,
Эътибор шарт ашъор кироатига.
Минғирлаб ўқимок ёхуд кичқирмок
Мазах ва қулгуга сабаб бўлғуси.
Дерлар: Соҳибқирон Темур Кўрагон
Гарчи шеър битмокқа илтифоти йўқ,
Аммо ҳўб айтмишдир назму насрни.
Бир байтни анингдек ўқий олмоқлик
Мингларча яхши байт битмокдан аъло!
- Риёзий:*
(истеҳзо билан) Қайси тилда айтмиш Темур Кўрагон?
Азалдан маълумки, туркий шевада
Шеър айтиб бировни қойил қолдирмок
Насиб бўлган эмас бирор бандага.
Туркий тил қадимдан жанг тили бўлган,
Дағдаға ҳукмрон оҳангдан кўра.
Шеър тили қайси тил экани маълум.
- Навоий:* Тилга ихтиёрсиз, элга эътиборсиз...
Дунёда ҳар бир тил ўзича гўзал.
Ҳатто қуш тилида бор ажиб маъно:

Булбул, кумри, худхуд, тўрғай, кабутар...
 Булар барчасининг ўз наъмаси бор,
 Фақат кўнгил кўйиб тингламоқ керак.
 Аммо... бир қуш борки, “байна” дейдилар.

Атрофдагилар:

– Эшитганмиз...
 – Кўрганмиз...
 – Бор шунақаси...

Юсуф Сафоий:

Ўша қийратади узумзорларни.

Навоий:

Гала бўлиб яшар, уришқок, жўги,
 Машғулоти фақат майна қилмоқлик.
 Ўзгалар товушин такрорлар онгсиз,
 Гоҳида ўхшатиб куйлар чунонам,
 Минг бор таассуфки, ўз кўшиғи йўк.

Риёзий:

Ўзганинг кўшиғин айтиб бўлса-да,
 Манзур қила олур гўзал бир қуш бор
 Тўти атагайлар – элда севимли.

Навоий:

Тўғри, чиройли қуш, рангоранг, жозиб,
 Вале, айни такрор санъати учун
 Макони қафасда, қисмати эрмак.

Риёзий:

(атрофдагиларга)

Дарвоқе, қафас ва қуш борасида
 Битта рубой бор, эшитгандирсиз?

Атрофдагилар:

– Қайси?
 – Эштайлик,
 – Қани айтингчи?..

Риёзий:

Гурбатда ғариб шодумон бўлмас эмиш,
 Эл анга шафику меҳрибон бўлмас эмиш.
 Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
 Булбулға тикандек ошён бўлмас эмиш.

Юсуф Сафоий:

Яхши ўқиркансиз бировнинг шеърин!

Давлатшоҳ Самарқандий: Ҳа, тўти такаллум деганлари шу!

Риёзий:

(Навоийга қараб)

Бас, етар! Бу ерда бошқа масала!
 Шоир жаноблари назарда тутган
 Олтин қафас нима, тикан қаерда?
 Бу маскан сиз учун қафас бўлдими?

Навоий: Аввало, Машҳадда ёзилган бу шеър,
 Ватан соғинчида куйиб, ўртаниб
 Юрагим садпора, кўзим ичикиб,
 Мана шу заминга талпинган чоғим
 Куй бўлиб қуйилиб келган мисралар.
 Ватан ҳасратида, Ватан дардида
 Ўртанмаган одам инсон саналмас.
 Соҳибқирон Темур жон фидо қилиб,
 Бирлаштирайин деб бутун миллатни
 Бир буюк Ватанга солганди асос,
 Бугун пароканда бўлиб салтанат
 Қашқирдек поралаб нимталар ҳар ким...
 Алҳазар, ақлдан озганми булар?
 Болта урадилар ўз оёғига,
 Тешгайлар ўзлари чиққан кемани.

Шу пайт Абу Лайс Самарқандий кириб келади, ҳамма ўрнидан туриб қарши олади.

Абу Лайс Самарқандий: Бахайр, аҳли илм, қизғин баҳсингиз
 Эшитилиб турар Регистонгача.

Мир Қарший: Устоз, сиз марҳамат этганингиздек
 Баҳсларда туғилар асл ҳақиқат!

Абу Лайс Самарқандий: Баҳсларда туғилар, жанжалда эмас!
 (кулиб, Алишербекка қараб) Алишербек, ўғлим, кечаги суҳбат
 Поёнига етмай сабоқ битганди.

Бошқалар вазиятни тушуниб кетишига чоғланади.

Мир Қарший: Устоз, бизга рухсат берсангиз энди,
 Талабанинг дарди томоқ дегандай
 Ким ўчоқ бошига, ким чорбозорга...

Абу Лайс Самарқандий: Майли, ихтиёр...

Алишербек ва Абу Лайс Самарқандийни қолдириб бошқалар чиқиб кетишади.

Абу Лайс Самарқандий: Кечикканим боиси Аҳмад Ҳожибек
 Яна чорлаб сиздан гап очди такрор.
 Сизга меҳри тушмиш, Худо меҳрибон.

Навоий: Сурати хуш ҳамда сийрати дилкаш,
Ахлоқи ҳамида, хўб киши экан.

Абу Лайс Самарқандий: Сипохийликда ва баҳодирликда
Унга тенг келгувчи кам топилгайдир.
Андишали одам, Худодан кўрқар,
Лек Худодан кўрққан кўркоқ саналмас.

Навоий: Худодан кўрқмаган аталмас ботир...
Афсуски, зоҳирда такводор бўлиб,
Аслида шайтоннинг этагин тутган
Мунофиқ нокаслар куткуси сабаб
Ер юзи айланмиш жанг майдонига.
Арабу Ажамда, Хуросонда ҳам
Оға ўз инига қилич солмоқда.
Уруш аждаҳодек сочмоқда олов,
Кўкка ўрламоқда оҳлар тутуни.
Бу тутун булутдек қоплаб самони,
Зулматга ўрайди рубъи маскунни.
Зулматда қолганлар очик кўр каби
Билолмас манзилни, кўролмас йўлни,
Тўдага айланар жанггоҳдаги халқ.

Абу Лайс Самарқандий: Зулматни ёритар эзгулик нури,
Жаҳолат тигига маърифат қалқон.
Не учун маъмурлик бизнинг заминда,
Тонг сокин, кечалар осуда кечар,
Улус шод, хотиржам катгаю кичик.
Кун сайин ҳар ишда равнақу ривож.
Боиси – бу тинчлик, осойишталик,
Тараққий асоси эса маърифат!

Самарқандийнинг гапи шу ерга етганда, Мирзобек кириб келиб, бир четда соме бўлиб туради.

Абу Лайс Самарқандий: Буюк Соҳибқирон сиёсатига
Адолат ва илм пойдевор бўлган.
Юртимиз муаззам обидаларин
Ҳар ғишти бизларга сўйлайди ҳикмат.
Ақл қулоғини тутган одамга
Рўй-рост эшитилур аждодлар саси:
Аввало, шукрона, деб айтар улар!
Осуда дамларнинг қадрига етгил!
Қирғин-барот ҳоким рўйи жаҳонда
Тинчлик ва омонлик ноёб неъматдир!

Бефарқлик, лоқайдлик ўзингга душман!
 Эртани бугундан бунёд эта бор!
 Дам бу дамдир ўзга дами дама!
 Юксалтир қалбқўрғон деворларини!
 Аждодлар шаънига бўлгил муносиб!
 Наслу насабингни унутма, асло!
 Огоҳ бўл, огоҳ бўл, мудом огоҳ бўл!

Навоий: Ҳар нафасинг ҳолидан огоҳ бўл,
 Балки, анга хуш ила ҳамроҳ бўл!

Шу пайт, Мирзобек қўли кўксига Навоийнинг байтини мос мавзуда давом эттириб кетади.

Мирзобек: Эрурсен шоҳ – агар огоҳсен, сен,
 Агар огоҳсен, сен – шоҳсен, сен!

Абу Лайс

Самарқандий: Боракалло ўғлим, Мирзобек!
 Қаранг, Алишербек, ҳаётий байтлар
 Осон мухрланар киши ёдига.

Мирзобек: Агар у Навоий лафзидан бўлса...
 Сизнинг ашъорингиз бир ўқиганда
 Эсимда қолади, манзур бағоят.
 Узр, мен суҳбатга маҳлиё бўлиб,
 Кирмагим боисин унутаёзим,
 Чорлаган экансиз, келмиш муғанний.

Абу Лайс Самарқандий: Айтгин, кираверсин, маҳтал бўлибди.

Мирзобек чиқиши билан хонага танбур кўтариб созанда киради.

Муғанний: Ассалому алайкум, мухтарам устоз!

Абу Лайс Самарқандий: Ваалайкум ассалом, келинг, хуш кўрдик!

Навоий: Марҳабо, муғанний, ҳасонот сизга!

Абу Лайс Самарқандий: Навоий бор жойда наво ҳам ҳозир.

Навоий: Кўнгил қуввати – хушнавоздин,
 Руҳ кути – хушовоздин.

Муғанний: Кўнгилга қуввату руҳиятга нур,
 Ўксик дилга таскин беради наво.

Абу Лайс Самарқандий: Муסיқа илмин ҳам билади шоир,
(*Навоийга қараб*) Ажиб нақшлари, пешравлари бор.
Ўғлим Алишербек, маликул калом –
Мавлоно Лутфийнинг лутфига боис
Машхур ғазалингиз куйга солинмиш,
Жаноби муғанний нақш боғлабдир.

Навоий: Беҳад миннатдорман, жон кулоқ сизда.

Муғанний танбуруни созлай туриб Навоийдан сўрайди:)

Муғанний: Эл ичра ёйилган ҳикоят ростми?
Лутфий ҳазратлари шу байтингизга
Алмашмоқ бўлганми бутун ижодин?

Навоий: Мавлоно Лутфийнинг илтифоти бу!
(*ғамга чўмиб*) У шоирлар шоҳи, камина фақир.
Ўн икки ёшдаги ўсмир болага
Ишонч, рағбат бермоқ бўлган Мавлоно!
Ўн икки ёш эдим, онам ёнимда,
Отам, тоғаларим – паноҳим эди.
Укам кулгусидан, шўхликларидан
Завққа тўлиқ эди хонадонимиз...

Навоий ушбу гапларни айтаётганда, Муғанний куй чалишни бошлаган бўлади. Кейин ашула янграйди:

Оразин ёпқач кўзумдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Ўйлаким пайдо бўлур юлдуз, ниҳон бўлғач куёш.

Қут бир бодому ерим гўшаи меҳроб эди,
Ғорати дин этти ногаҳ бир балолик кўзу қош.

Бу дамодам оҳим ифшо айлар ул ой ишқини,
Субҳнунг бот-бот дами андоғки айлар меҳр фош.

Бўсаэ қилмас мурувват, асру қаттиқдур лабинг,
Десам оғзи ичра айтур лаъл ҳам бир навъ тош.

Новакинг кўнглимга киргач жон талашмоқ бу экин,
Ким қилур пайконини кўнглим била жоним талош.

Умри жовид истасанг фард ўлки, бўстон Хизридур,
Сарвким даъб айлади озодалик бирла маош.

Қоши оллинда Навоий берса жон, айб этмангиз,
Гар будур мехроб, бир-бир қўйгусидир барча бош.

Ашула айтилаётганда, саҳнанинг ўртасидаги айлана саҳначада гира-шира ёруғликда Навоийнинг болалик манзаралари – Лутфий билан учрашуви, онаси Алишербекни қучиб эркалаётгани, тоғалари билан суҳбати, отаси, укаси ва Алишербек кулишиб ўтиргани намоён бўлди. Улар Навоийнинг кўз ўнгидан кечаётгандек тасвирланади.

Тўртинчи кўриниш

Абу Лайс Самарқандийнинг ички ҳовлиси. Қиз Алишербекнинг ҳозиргина қўшиқ бўлиб янграган газалидаги сўнги байтни овоз чиқариб ўқийди:

Қиз: “...Қоши оллинда Навоий берса жон, айб этмангиз,
Гар будур мехроб, бир-бир қўйгусидир барча бош”.
Ох, бунчалар гўзал, бунчалар маҳзун!
Ох, бунча роҳатбахш, бунча дилўртар!
Юлдузни осмондан, гулни чамандан,
Асл муҳаббатни асл инсондан
Қидиргил, топгайсан деганлари рост...

Феруза кириб келади.

Феруза: Ким у асл инсон? Асл муҳаббат?
Қидириб топдингми мендан яшириб?
Кўлингдаги мактуб ўшал маҳбубдан?

Қиз: Йўк... ҳа, бу ғазал – мен учун нома,
Кўнгил изҳорлари Алишербекнинг...

Феруза: Изҳор битибдими шоири замон?

Қиз: Феруза, эгачим, сирдош, дилдошим,
Менга аталган деб билгайман унинг
Ҳар бир ғазалини, ҳар бир байтини.

Феруза: Лекин эсингдами, чинакам ишқда
Висол бўлмайти деб уқтирар эдинг.
Мисол келтирардинг Лайли ва Мажнун,
Фарҳоду Шириннинг севги қиссасин...

Қиз: Билмадим... билмадим... Феруза, жоним,
Билганим шуки, бу – асл муҳаббат!

Бу бахт ҳаммага ҳам этмагай насиб!
 Бу – Парвардигорнинг буюк инъоми!
 Энди чин муҳаббат умрим мазмуни,
 У менинг кўнглимда умрбод яшар!

Бешинчи кўриниш

Оқшом чоғи Давлатшоҳ Самарқандий Навоий билан бирга Мирзо Улуғбек расадхонаси ёнида суҳбатлашадилар.

*Давлатшоҳ
 Самарқандий:*

Мана расадхона, Улуғбек кўшки.
 Дўстим Алишербек, самога боқинг,
 Фонус атрофида парвоналардек
 Ой тўгарагида ғужғон юлдузлар.
 Ажиб анжуман бу, порлоқ чаманзор.
 Хув ана Аторуд – ижод ҳомийси,
 Тилла камар таккан Зухал бу ёнда.
 Гўзаллар кўзидек чарақлар Зухро
 Ва унинг соқчиси найзадор Миррих,
 Мана савлат тўкиб турар Муштарий...
 Ажаб ҳол, кўкда ҳам баҳс-мунозара,
 Фалак кўзгусида акс этар замин,
 Юлдузларда зоҳир инсон сифоти.
 Жаннатмакон султон Мирзо Улуғбек
 Юлдузи гултождир бу анжуманга.

Навоий:

Дўстим Давлатшоҳ, сиз яхши билурсиз
 Само сирларини, илми нужумни,
 Зеро, Улуғбекдан меросдир бу фан.
 Темурхон наслидин султон Улуғбек
 Ки, олам кўрмади султон анингдек.
 Анинг абнойи жинси бўлди барбод
 Ки, давр аҳли биридин айламас ёд.
 Валек, ул илм сори торти чун даст,
 Кўзи оллинда бўлди осмон паст.
 Расадким боғламиш – зеби жаҳондур,
 Жаҳон ичра яна бир осмондур.
 Билиб бу навъ илми осмоний
 Ки, андин ёзди “Зижи Кўрагоний”.
 Қиёматга дегинча аҳли айём,
 Ёзарлар онинг аҳкомидин аҳком.

*Давлатшоҳ
 Самарқандий:*

Бале, Алишербек, бағоят теран,
 Тонг юлдузи каби тиниқ сатрлар...

(Бироз ўйланиб)

Гоҳо хаёлимга андоқ келурки,
Бидъат, хурофотдан, жоҳил, пастлардан
Кўнгли зада бўлиб, бешиб Улуғбек
Кўкка нарвон бўлган шу расадхона
Зинасидан чиқиб парвоз айлаган
Дўстлар даврасига – юлдузистонга.

Навоий:

Мирзони юлдузлар сафига кўшган,
Исмин муҳрлаган абадиятга
Илм-маърифатдир ва меҳнат шаксиз.
Таажжуб, инсонга берилган ҳаёт –
Камол касб этмоққа ягона имкон
Нечун англамайдир бани одамзод?
Толиби илмлик даъвосин қилган
Баъзи йигит-яланг гулдек умрини
Ўзи билиб туриб кўкка совурар.
Мантиқ, мушоҳада, таҳлилдан йироқ,
Англамай ёд олган собокларини
Тўтидек такрорлаб ўзини алдар.
Бундайлар ҳайвони нотика айни,
Яъни, гапиргувчи онгсиз жонзотлар.
Бирининг мақсади – томоқ қайғуси,
Бирининг орзуси майхона, ишрат.
Бири отасининг раъйига кўра
Мадраса ҳужжати учун талабгор.
Булардан не наф бор улусга, фанга,
Ўзига не фойда алал-оқибат?
Дерларки, илм ўқиб амал қилмаслик –
Уруғ сочиб, ҳосил олмаслик демак.
Йигитликда йиғ илмнинг махзани,
Қарилик чоғи харж қилғил ани.

*Давлатшоҳ
Самарқандий:*

Алишербек, ҳикмат айтдингиз яна,
Чиндан ғаниматдир ёшлик айёми.
Кўкламда қанча кўп гул очса дарахт,
Кузакда шунча мўл бўлар ҳосили.
Ёшлик – бу умрнинг навбаҳоридир,
Роса илму ҳунар эгаллаш фасли.

Шу пайт саҳна четидан қора либосда шарпа сирғалиб ўтади.

*Навоий:
(шарпани кузатиб)*

Ё тавба! Давлатшоҳ, ҳар куни шу ҳол:
Бирдан пайдо бўлиб қолар шу нусха.
Яқин ҳам келмайди, сўзласам қочар,

- Юзидек қоронғи ўй-муддаоси.
Хиротдан келмишдир менга эргашиб.
- Давлатшоҳ Самарқандий:* Доим сергак бўлинг, дўстим Алишер!
Бундайлар ҳамиша панада туриб
Ё кўрқитмоқ бўлар, ё жон қасдида...
Фитнадан иборат борлиқ ҳаёти.
- Навоий:* У шўрликни ўйлаб уйқум қочади,
Наҳот ачинмаса ўз ҳаётига?
Кўнғиздек пастқамда ўтказиб умр,
Бировнинг шарпаси бўлиб яшамок
Наҳот муносибдир инсон қавмига?
Ҳолбуки, меҳрибон Тангри таоло
Бир буюк имтиҳон этмишдир тайин.
Синовдан ўтмоқнинг ягона шарти –
Муносиб бўлмоқлик одамийликка.
Одамий эрсанг, демагил одами
Оники, йўқ халқ ғамидин ғами.
Агар кўзинг очсанг тўрт тараф ибрат:
Қурту кумурсқада, гулу чечакда
Умр маъносини уқмоғинг мумкин,
Сенинг кимлигингга бордир ишорат.
Тухм ерга кириб чечак бўлди,
Қурт жондин кечиб ипак бўлди,
Лола тухмича ғайратинг йўқми?
Ипак куртича ҳимматинг йўқми?

Олтинчи кўриниш

Абу Лайс Самарқандий ва Навоий суҳбатлашиб ўтирибди.

Абу Лайс Самарқандий: Ўғлим Алишербек, сиздан мамнунман,
Шайхулислом Жомий уч йил муқаддам
Яъни, сиз Самарқанд келмасдан бурун
Мактуб йўллаганди таърифлаб сизни.
Рост гап, тавсифингиз ўқиб ўшанда
Устоз лутф этгандир деб ўйлагандим.
Бугун тўла-тўқис ишончим комил
Зиёда экансиз фазлу камолда.
Камдан кам мувофиқ келар бир шахсда
Буюк истеъдод ва одамий хислат.

Навоий: Отага фарзанди ҳамиша суюк,
Нуқсонни илғамас меҳр кўзлари.

Одатда оталар ўз дилбандига
Таҳсин айтмайдилар, таомил шундай.
Шукрки, отамдан улуғроқ зотдан –
Сиздан олқиш олдим, ажиб саодат!
Мен неки камолга эришган бўлсам
Сизнинг тарбиянгиз меваси, устоз:
Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила...

Абу Лайс Самарқандий: Устоз ва шогирдлик масаласида
Қойилмақом этдик вазифамизни.
Энди ота-ўғил бўлиб сўзлашсак...
Ота мақомида қарзим бор сиздан.

Навоий: Қарз? Қандай қарз?

Абу Лайс Самарқандий: Бу қиёмат қарз.
Яъни, ҳар бир ота ўз фарзандини
Уйли-жойли қилиб, жуфтини топиб,
Рўзғор қуришига бош бўлмоғи шарт.
Биз сиздан кўп кутдик бундай ишорат,
Сўрадим сабоқдош дўстларингиздан,
Улардан тайинли бир гап чикмади.

Навоий: Маъзур тутинг, ота...

Абу Лайс Самарқандий: Хулласи калом
Бизнинг хонадонда, шу чаманзорда
Навнихол гулғунча – бир омонат бор.

Навоий: Кўзим тушгандек, у...
(жонланиб)

Абу Лайс Самарқандий: Ҳа, балли!
Марҳума синглимдан ягона ёдгор.
Тенгги йўқ ҳуснда, фазлу камолда...
Феруза иккинги муносиб топдик.

Навоий: Аммо, мен бошқа бир...
(бўшашиб)

Абу Лайс Самарқандий: Лаббай?!

Навоий: Йўқ, ўзим, шунчаки... айтмоқчиманки,

Кўлимдан ҳали бир юмуш келмайдир,
Поёнга етган йўқ сабоқларим ҳам.
Сизга ортиқ ташвиш бўлар рўзгорим,
Кўнглимда яна бир андиша...

Абу Лайс Самарқандий: Маъкул,
Бу борада гаплашурмиз боз,
Сабоқ вақти етди, кутар мадраса,
Яна янги илми толиблар келмиш.
Уларга илк сабоқ муддати учун
Тайин этган эдим ушбу фурсатни.
Кейинроқ борурсиз сиз мадрасага.

Навоий: Хўп бўлади, устоз!

Абу Лайс Самарқандий чиқиб кетади.

Навоий: Ён сакиз минг олам ошуби агар бошиндадир,
(*ўйланиб*) Не ажаб, чун сарвинозим ён сакиз ёшиндадир.
Деса бўлгайким, яна ён сакиз йил хусни бор,
Ён сакиз ёшинда мунча фитнаким бошиндадир.

Шу пайт саҳна четидан қиз боланинг ёқимли овози келади. Қизнинг ўзи кўринмайди.

Қиз овози: Ким экан бу бошга фитналар солган?

Навоий: Сиз?!
(*ҳайратланиб*)

Қиз овози: Менми?

Навоий: Ҳа, сиз-да бошимга ғавғолар солиб
Дилимни, тилимни боғлаган пари.

Қиз овози: Аммо бир сўз билан, битта жаҳд билан
Ғавғодан қутулмоқ фурсатин, эсиз,
Кўлдан бой бердингиз, мен ҳайрон қолдим.

Навоий: Наҳотки, шундайин фозила бир қиз
Пинҳона тингласа биров суҳбатин?

Қиз овози: Биров? Қайси бири? Биттаси отам...
Иккинчиси эса...

- Навоий:* Ошиқ нотавон.
Сўз очилган чоғи рўзгор ва тўйдан
Юрагим ҳаприқиб сизни ўйласам,
Таъриф этадирлар эгачингизни.
- Қиз овози:* Эгачим муносиб таъриф, тавсифга.
Мендан чиройлироқ...
- Навоий:* Аммо кўзимга
Кўркли кўринмайдир сиздан ўзгалар,
Лайлини Мажнуннинг кўзида кўринг.
- Қиз овози:* Унда нега Мажнун айтмас муродин,
Маврид топилганда журъат топилмас?
- Навоий:* Илоҳий инъомдир муҳаббат менга,
Муҳаббат – Тангрининг ёрлиғи демак.
Уни авайламоқ, асрамоқлик шарт.
Енгил ҳою ҳавас, вужуд севгиси
Тўзғоқгул мисоли ҳидсиз, муваққат.
Бундай енгил туйғу жонзотларга хос.
Лекин ишқ – бозорнинг матоҳи эмас,
Бозорга солинмас кўнгил маҳзани.
Ишқ мисли гавҳардир, садафи – кўнгил,
Дурсиз садаф бўм-бўш қадри йўқ қути,
Севгисиз кўнгил ҳам қашшоқ ва абгор.
Яратганга шукр, мен сизни топдим,
Орзуманд қалбимга муносиб маҳбуб.
Ўсмирлик чоғимда, тасаввуримда
Бир малак сиймоси намоён эди,
Самарқанддан топдим ўша севгимни.
Илк бора кўрдиму билдим, сиз ўша
Кўнгил кўзгусида порлаган санам.
Кун келар мен сизни олиб кетурман
Садаф бағридаги гавҳардек асраб.
Шундай нозанинга, шундай севгига
Муносиб эҳтиром, эъзоз шарт, ахир!
Таҳсилни тамомлаб, ўзимни тутиб,
Ҳирий осмонидан тарқаб булутлар,
Саодат қуёши чарақлаган пайт
Совчилар қарвони келгайдир бунга
Ва олиб кетурмиз удумларга хос...
- Қиз овози:* Шоирим, бунчалар олижанобсиз!
Шоирим, асрасин сизни Худойим!

Еттинчи кўриниш

Навоий хонтахтада ижод билан машғул. Мирзобек кириб унга мактуб келганини айтади.

- Мирзобек:* Халал бермадимми, мухтарам устоз?
- Навоий:* Йўқ, асло, Мирзобек, келинг, мархабо!
- Мирзобек:* Хирийдан хат келмиш жанобларига,
Паҳлавон Муҳаммад, Мавлоно Лутфий,
Хасан Ардашерлар битмишлар нома.
- Навоий:* Яратганга шукр, улуғ устозлар
Ғарибни хотирдан фаромуш этмай
Йўқлаб турадилар хат ила мудом.

(Хатларни кўздан кечириб)

Мактублар – қалбимнинг қувончи, таскин,
Умид чечаклари сочилган чаман.
Жонсўз устозларнинг кутлуғ нафаси...

(Мирзобекка қараб)

- Мирзобек:* Карвон келибди-да, бошқа хат йўқми?
- Мирзобек:* Сарбон шуни берди. Яна кимдандир
Нома кутаётганмидингиз, устоз?
- Навоий:* Болалик дўстимдан, мактабдошимдан...
Соғиндим, кўп бўлди кўрмаганимга.
Тангри паноҳида соғ-омон бўлгай.
- Мирзобек:* Энди менга рухсат, ёлғиз қолдирай
Азиз устозимни устозлар билан.
- Навоий:* Фаҳм ила лутфингиз авлодан аъло!
Ижозат, ташаккур сизга, Мирзобек!
- Мирзобек чиқиб кетади. Навоий дастлаб Лутфий хатини ўқшини бошлайди.*
- Навоий:* Мавлоно Лутфийким, маликул калом...
Бу фақирга кўп илтифоти бор.
Дуолар қиладир ва доим менга
Волида – онанинг азизлигини,
Мўътабар, мукаррам эканлигини
Такрор эслатадир... хизматин қилиб,
Ризолик олмоқни тарғиб этадир...

(Ўйга чўмиб, бирдан жонланади).

...Ажаб, тонгга ёвуқ бир туш кўрибман...
 Эҳ, онам, волидам, мушфиғим онам,
 Малойик суратли, анвор юз билан
 Озор бермайин деб тушимда хатто
 Ўша майин, синиқ, сокин овозда
 Келгин, болам, дейдир, ота уйингга...
 Абу Саид вайрон этган ҳовлимиз
 Яна обод эмиш, чароғон эмиш.
 Хув, ўша болалик чоғимдагидек
 Отам ҳам навқирон, хурсанд кўринди...
 Ох, онам, волидам, мушфиғим онам,
 Фақат қайғу учун яралганмидинг?
 Фақат ҳасрат учун келганмидинг ё?
 На фарзанд дийдори, на рўзғор тинчи,
 На дил ҳаловати, на орзу ҳавас,
 Не кўрдинг? Мен нима беролдим сенга
 Изтироб, соғинчу қайғудан бўлак?

*Хонтахта ёнига қайта чўкиб, овоз чиқариб маснавий ёза бошлайди.
 Орада тўхтаб-тўхтаб ўйланиб, изтироб билан ёзади.*

Жоним тараби, кўзум чароғи,
 Кўнглум хуши, хотирим фароғи.

Сен Каъба мангаю мен тилаб дайр,
 Тавофинг сори ҳеч қилмайин сайр.

Солиб санга изтироб ҳар дам,
 Каъбамни қилиб хароб ҳардам.

Каъбам бўлмиш менинг харобим,
 Тенгрига не бўлғуси жавобим?

Уйқунгни ҳаром этиб фиғоним,
 Тинмай кеча зор йиғлагоним.

Кундуз-кеча мехнатимда тинмай,
 Ичмакни, емакни ҳам соғинмай.

Гар лукмаи нонки айлабон қут,
 Андин ғаразинг бўлуб манга сут.

Кул янглиғ ўғуллуғунгни қилсам,
Ўғул киби куллуғунгни қилсам.

Ҳарнавъ етишса чархдин банд,
Менинг била кўнглунг ўлса хурсанд.

Шафқат била тутмайин қўлунгни,
Кўз бирла супурмайин йўлунгни.

Йўқ, кам хизматлиғ айладим кўп,
Кофири неъматлиғ айладим кўп.

Сендин туну кун жудолиғ эттим,
Билмаслигу бевафолиғ эттим.

Солғондек ўзумни телбаликка,
Кўнглунг ола олмадим иликка.

Дардингға худ этмадим давойи,
Бу турфаки ҳар нафас балойи –

Мендин сени нотавонға етти,
Кўнглинг аламимда жонға етти.

Бечорамен ўзга найлагаймен,
Дардимға не чора айлагаймен?

*Маснавий охирида кўзёшларини артиб, чуқур тин олади. Шу пайт саҳна че-
тида ўша қора шарпа пайдо бўлиб, Навоий томон бир-икки қадам ташлайди.*

Навоий:

Тагин сен?! Таъқибдан недир мурудинг?
Кимсан ё нимасан? Келгил юзма-юз!
Мендан не истарсан? Жоним керакми?
Ёки ҳаётимга ваҳима солиб
Оздирмоқчимисан ақлу хушимдан?..

Шарпа:

Ҳар ким ўзича ҳақ, ўзича тўғри,
Ҳар кимса ўлчар ўз қаричи билан.
Иблиснинг ердаги соясиман, мен,
Менинг ҳам вазифам, бурчим бор аён.
Фитна, қўрқув, васваса, риё
Тўлдиради дунёни асли.
Мен шарпаман, лек, сенинг шарпанг,
Ҳамроҳингман қиёмат қадар,

Минг шаклда, минг қиёфада:
 Гоҳ дўст бўлиб, гоҳида улфат,
 Гоҳо шогирд, гоҳи ҳамсоя,
 Гоҳи табиб, гоҳида ҳабиб
 Тимсолида йўлдошман сенга!

Навоий: Ҳа, қайдадир кўрганман сени...

Шарпа: Саҳна марказига, Навоий ёнига келиб ўзини ошкор этади, яъни, Шарпа ўнг томондан Соҳиб Сиддиқ қиёфасида бўлади.

Бугун Соҳиб Сиддиқдир номим!

Навоий: Алҳазар! Алҳазар! Лаъин! Алҳазар!

Шарпа қилич дастасини тутиб, Навоий томон таҳдидли қадам ташлайди. Шунда парда ортидан овоз келади.

Овоз: Ҳов, ортингга қайт!

Шарпа: Ким у?
 (қайрилиб қарайди)

Овоз: Ҳиротдан бошқа бир сипориш олдик!

Шарпа чиққан заҳоти шовқин кўтарилади. Шарпанинг жон талвасасида оҳ ургани эшитилади. Навоий ўша томонга ошиқади ҳамда у ёқдан саҳнага кириб келган Аҳмад Ҳожибек ва икки навкарнинг вазоҳатини кўриб таажжубда тўхтайд.

Навоий: Кутилмаган ташриф, тинчликми, жаноб?

Аҳмад Ҳожибек: Хайрият, улгурдик, вақтида келдик.
 Абу Саид Мирзо ёллаган хуфя
 Йўл топа билибди қасди жон учун.
 Биз уни маҳв этдик, энди хатар йўқ.

Навоий: Зулмат парчасидек таъкиб этарди,
 Қузғундек айланиб юрарди доим,
 Юзма-юз келмокка журъат қилмасди...
 Баҳодирлик зотан бизга ҳам мерос.
 Миннатдорман сиздан, қарздорман, жаноб!

Аҳмад Ҳожибек: Биз бажардик хизмат вазифамизни,
 Сиз каби шоирни – ўз дўстимизни
 Асрамоқ шарафли бурчимиз эрур!

Кўли кўксиди бош эгади.

- Асли, биз хушхабар билан келгандик...
- Навоий:* Бир кунда мунча кўп воқеъ ва мужда...
- Соҳиб Сиддиқ:* Шерпанжа шаҳзода Султон Ҳусайн
Эгалламиш Ҳирот тожу тахтини,
Муборак бўлсин бу музаффарият!
Дўстингиз чорламиш сизни ёнига.
- Навоий:* Бари аён энди, барчаси аён...

Саккизинчи кўриниш

Самарқанд манзараси. Ҳиротга отланган карвон шовқин-сурони. Навоийни кузатгани Абу Лайс Самарқандий бошлиқ ҳоким ва сабоқдошлари тўпланган.

- Абу Лайс Самарқандий:* Ўғлим, сафарингиз бехатар бўлгай!
- Аҳмад Ҳожибек:* Дўсту ёронларга дуои салом!
- Давлатшоҳ Самарқандий:* Унутиб юборманг биз факирларни...
- Навоий:* Токи, пайваст экан вужудимга жон
Сизни, Самарқандни унутмам, асло.
Шу диёрда гўё қайта туғилдим!
- Абу Лайс Самарқандий:* Ҳақрост,
Бунда туғилади улуғ даҳолар,
Самарқанд – буюклар олтин бешиги!
- Навоий:* Шунда камол топдим, ўзимни топдим.
Менга кучоғини очди Самарқанд
Ва меҳрини берди Самарқандийлар.
Боғи Жаҳоннамо, боғи Дилкушо,
Боғи Баланд... бори темурий боғлар...
Кўрки Самарқанди фирдавсмонанднинг.
Унутиб бўлурми Кўҳак суйини –
Ҳар бир ушоқ тоши лаълу инжудек.
Ипак саболари, яйлоқларини,
Тўлин ойдек кумуш олмаларини...
Унутиб бўлурми мадрасаларни,
Фалакка нур сочган мақбараларни?

Ғафур ШЕРМУҲАММАД

1973 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. “Қудуқ тубидаги фарёд”, “Париқишлоқ афсонаси”, “Кўзларида холи бор” пьесалари сахналаштирилган. Унинг адабий сценарийлари асосида “Чавандоз”, “Аросат”, “Таъзиядаги тўй”, “Қудуқ”, “Баракасини берсин” сингари бадиий фильмлар суратга олинган. “Саман той” номли китоби чоп этилган.

ҚҶШАЛОҚ ДАҲМАЗА

Иссиққина сандалда ўтириб нонушта қилаётган эдим. Кутилмаганда эшик шарақлаб очилиб, хотин ҳовлиққанча уйга бостириб кирди. Унинг қўлидаги курум босган тандир косовни кўриб, шошиб қолганимдан пиёладаги қайноқ чойни тўкиб юборай дедим.

– Тез ташқарига чиқинг! – деди у. – Итимиз қутурибди.

– Эсинг жойидами? Мушукдай беозор кучукчаям кутурарканми?

Хотинимнинг кўрққанидан қулоқлари битиб қолган шекилли, гапимни эшитмади. Лойга ботган кавушини ечмасдан дераза томон юрди. Мен эса лунжимдаги луқмани чайнамасдан ютиб, шоша-пиша ҳовлига чиқдим.

Кучугимизнинг кутургани рост, шекилли. Бояқиш аянчли ангиллаганча ҳовлида у ёқдан-бу ёққа зир чопяпти. Тили тумшуғидан чиқиб, бир қарич тасмадай осилиб қолган.

– Симба, баҳ-баҳ.

Жонивор югуришдан тўхтаб, менга қаради. Ё, тавба! Кутурса, мушт-дайгина лайча ҳам кўзингга йўлбарсдай ваҳший бўлиб кўринаркан. Симбанинг менга қадалган митти кўзлари совук йилтирар, иркит тумшуғидан тинимсиз кўпик оқарди. Унинг вазоҳатини кўриб баданимдан муздай тер чиқиб кетди. Яхшиям вақтида уйга кириб, эшикни ёпишга улгурдим. Сал имилласам, ташланиб қоларди-ёв.

– Оббо, палакат-ей! Бу бало қаердан ёпишди экан унга...

– Бўлар иш бўлди, – деди анча ўзига келиб олган хотиним. – Қутурган хайвон қайтиб тузалмайди. Тезроқ бу шўртумшукни бир ёқлик қилинг.

Ташқарига чиқишга ҳечам оёғим тортмаётган эди.

– Озгина кутиб турсак, ўзи бирёқлик бўлиб қолар...

– Ҳадемай болалар мактабдан қайтади, – жеркиб берди хотиним. – Унга-ча мерган тоғангизни чақириб келиб, кучукни оттириб ташланг.

Ўйлаб кўрсам, шундан бошқа чораси йўқ экан. Хотиннинг қўлидан тандир косовни олиб, истар-истамас ташқарига чиқдим. Бахтимга оғилхонанинг ёнида ғужанак бўлиб ётган Симба мени пайқамади. Эҳтиёткорлик билан дарвозадан чиқиб олдим, оёғимни кўлимга олиб тоғамникига чопдим.

Қодир тоғам бу хабарни эшитгач, деворга осиглиқ милтиғини олиб обдон тозалади. Кейин ўқлаб, беш-олтита патронни чўнтагига солди.

– Тағин кучугинг тишлаб олиб, зиён етказмасин, – дея эгнига қалин жун чакмон кийиб, бошига мўйи тўкилган эски телпакни бостирди.

Уйга етиб келишимиз билан Қодир тоғам милтиқ ўқталганча дарвозадан мўралаб, ҳовлини кузата бошлади. Мен эса гумбурлаган ўқ овози қулоғимга зарар етказмасин деган ниятда беш-ўн қадам нарида юрак ҳовучлаб турибман.

– Кучугинг кўринмайди-ку?

Тоға-жиян хушёрликни сусайтирмай ҳовлига кирдик. Боягина ҳовлини бошига кўтариб чошиб юрган Симбадан ном-нишон йўқ эди. Шу пайт тандирхона тарафдан аллақандай куйинди ҳиди келаётганини пайқаб қолдим. Шўринг қурғур Симба жон ҳайбатда ўзини ёниб турган тандирга урганга ўхшайди!

Тоғам милтиғини шайлаб тандирга мўралади.

– Расво бўпти, – деди у жаҳл билан. – Келиннинг кўзи қаёқда эди?

Бечора Симба! Қутургани етмагандай, пешонасига оловда жизғанак бўлиб ўлиш ҳам битилган экан-да... Энди тандирнинг ҳам бахридан ўтишга тўғри келади.

Кўнглим бузилиб, кўзларимдан ёш чиқиб кетай деди. Истар-истамас тандирга энгашидим. Хайрият, адашибман. Чўғи лангиллаб турган тандирда куйиб, қоп-қора кўмирга айланиб қолган нонлар тутаётган экан.

Эшик ғийқиллаб очилиб, хотиним уйдан чиқди.

– Симба қани?

– Ҳозиргина кўчага югуриб кетди. Қутурмай ҳар бало бўлсин. Шунинг касрига бир тандир нондан айрилдим.

– Тағин битта-яримта одамга ташланиб қолса-я! – дедим капалагим учиб.

Тоғам билан Симбани ахтариб кишлокни кезиб чиқдик. Бироқ тополмадик. Йўлимизда учраган одамларга вазиятни тушунтириб, эҳтиёт бўлишни тайинладик.

– Кучугинг бирон қавакда ўлиб-нетиб қолмаган бўлса, уйга қайтиб бо-ради, – деди тоғам.

Икковимиз дарвоза ёнидаги катакнинг панасига бекиниб олиб, Симбани

кута бошладик. Тоғамнинг қўлида милтиқ, менда эса тандир косов. Хотин билан болалар эшик-туйнукни беркитиб, деразадан мўралаб ўтиришибди. Симба дарвозадан кириши билан тоғам уни отиб ташлайди. Мабодо ўки хато кетса ёки лайча енгилроқ яраланиб, хужумга ўтса, милтиғини қайта ўқлагунича камина уни ҳимоя қилишим зарур. Ўйлашимча, менинг аралашимга ҳожат қолмаса керак. Чунки тоғам чумчукни кўзидан урадиган мерганлар тоифасидан.

Дарвозага тикилиб ўтириб Симбага раҳмим келиб кетди. Жонивор қандай ақлли кучук эди-я! Катта ўғлим уни муштдай кучукбачча пайтида аллақажлардан топиб келувди. Уч-тўрт ойда бинойидайгина кучукчага айланди. Бўйи бир қарич, миттигина бўлгани билан ҳовлимизни унча-мунча бўрибосардан яхшироқ қўриқларди. Дарвозадан бегона одам кирса, шердай ташланарди ўзиям! Унинг шарофати билан қўшниларнинг дардисар товуклари-ю, ярим тунда ошхонани ағдар-тўнтар қилиб кетадиган дайди мушукларнинг ҳам қораси кўринмай қолувди.

Қурғурнинг кўриниши ҳам чиройли эди. Таканикидек узун, оқиш тусли жуни нуқрадай ялтираб, кўрган кўзни қувнатарди. Киноларда ажнабий хотинлар бунақа кучукчаларни боласидай бағрига босиб, папалаб юришади.

Шундай кучукдан жудо бўлиш оғир ботади-да одамга. Яқин дўстимнинг ити ўлиб қолганида хотини-ю болалари билан қаттиқ қайғурганини кўриб кулгим қистаган эди. Энди билсам, унгаям осон бўлмаган экан...

Тоға-жиян анчадан бери дарвозага хушёр термилиб ўтирибмиз. Бу орада осмондаги булутлар янаям куюқлашиб, изғирин шамол эса бошлади. Тоғам-ку калин чакмонга ўраниб олган, аммо мен юпунроқ кийинганим учун совук суяк-суягимдан ўтиб кетиб, оёқ-қўлим тарашадай қотиб қолди. Бунинг устига, очликдан ошқозоним қулдираб, кўнглим беҳузур бўла бошлади. Оғилхонада эса кун бўйи қаровсиз қолган ғунажиннинг овози ўчмайди. Худди мен еб, у қуруқ қолгандай. Тезроқ Симбани бирёқлик қилсак, кейин иссиққина сандалга кириб олиб, тўйиб овқатланардим. Аксига олиб, бу касофатдан шу пайтгача дарак йўқ.

Шомга яқин Қодир тоғамнинг тоқати тоқ бўлиб, ўрнидан турди.

– Қоронғида мўлжални яхши ололмайман, – деди у. – Лекин сен хушёр бўлиб тур. Мабодо кучугинг кечқурун қайтиб келса, йўлини қилиб, устидан сув куйиб юбор. Қутурган жондорнинг баданига сув тегса, тил тортмай ўлади.

Ҳар эҳтимолга қарши болаларни ҳам тоғамга қўшиб юбордик. Сўнг хотин билан маслаҳатлашиб, уйга икки челақ сув киритиб қўйдик.

Жўрттага қилгандай, тоғам кетиши билан Симба ҳовлида пайдо бўлиб қолса денг! Ўзи жуда зийрак кучук эди. Уни отиб ташламоқчи бўлганимизни сезганга ўхшайди.

Симба деразадан қараб турганимизни кўриб, аста олдимизга келди. Бадбахтнинг аҳволини кўриб баттар эзилиб кетдим. Бир кунда озиб-тўзиб, кумуш тусли жунлари кул сепилгандай хира тортиб қолибди. Пахмоқ думини осилтириб, шарпадай судралиб юрибди. Тумшуғидан чиқиб қолган тили

кўкариб, дўмбирадай шишиб кетган. Ангиллашга ҳам ҳоли келмай, ора-сира бўғиқ товушда хириллаб кўяди.

– Вой, бечора! Адойи тамом бўпти-ку, – деди хотиним йиғламоқдан бери бўлиб.

– Бояқишга ёрдам беришимиз керак, – дедим хўрсиниб. – Сувни бер менга.

– Балки кутурмагандир? Эртагача шошмай турсак бўлармиди...

– Сенга бундан ортиқ қанақа исбот керак? – дедим баттар жаҳлим чикиб. – Кўзлари ҳаммасини айтиб турибди-ку.

Хотиним сув тўла челақни кўлимга тутқазиб, нари кетди. Мен аста деразани очдим. Симба шундоққина рўпарамда чўнқайганча менга маъюс қараб турибди.

– Биздан рози бўл, Симба!

Челақдаги сувни устидан шариллатиб қуйиб юбордим. Симба чап беришга улгурмади. Бошидан тортиб, пахмоқ думигача жикқа хўл бўлди. Ожизгина хириллаб, жонҳолатда дарвоза томонга югурди.

Кечқурун хотиним билан анча пайт Симбанинг қилиқлари, яхши хислатларини эслаб ўтирдик. Икковимизнинг ҳам кайфиятимиз тушиб кетган эди. Хотиним орада бир-икки марта кўзёши ҳам қилиб олди.

Ўлгудай чарчаган эдим. Гапириб ўтириб ухлаб қолибман. Алламаҳалда хотиним турткилаб уйғотди.

– Ҳовлида биров юрганга ўхшайди, – деди у ваҳима билан. – Боядан бери аллақандай шовқин эшитиляпти.

Нафасимни ютиб кулоқ солдим. Ташқарида шамол увуллар, ора-сира ховлининг гоҳ у бурчагидан, гоҳ бу бурчагидан сон-саноксиз шишаларнинг жаранг-журунгини эслатадиган овоз эшитилиб қолади. Майингина, заифгина, лекин юракка кўркув соладиган сирли бир товуш!

– Чирокни ёқ-чи, – дедим кийина туриб.

– Қуриб кетсин! Шу пайтда электр ўчиб қолибди.

Тимирскиланиб деразани топдим-да, ташқарига мўраладим. Ҳаммаёк зим-зиё, йилт этган ёруғлик йўқ. Нуқул шишаларнинг шалдираши-ю, аллақандай тапир-тупур овоз эшитилади. Бир пайт сирли шовқин дераза томонга яқинлашиб кела бошлади. “Балодан ҳазар”, – дея шу заҳоти пардани ёпиб, тўшакка кириб олдим.

– Нима экан? – сўради хотиним хавотир билан.

– Билмасам... Қоронғида ҳеч нарса кўринмаяпти.

Кутилмаганда шалдир-шулдурув овоз шундоққина деразанинг ортидан эшитилиб, ойна қитирлагандай бўлди. Яна аллақандай хириллаш ҳам кўшилди. Хотин шўрлик мени маҳкам қучоқлаб олди. Иситмаси кўтарилган беморга ўхшаб аъзойи бадани дағ-дағ титрайди. Тўғрисини айтсам, ўзимнинг ҳам аҳволим униқидан пеш эмас. Шалдир-шулдурув овозлар сира тинай демайди. Кун бўйи кутурган кучук машмашаси, кечқурун бу даҳмаза... Роса бошоғриқ кун бўлди-да ўзиям.

– Чиқиб қарамайсизми? – деди хотиним зарда билан. – Эркак кишисиз ахир!

Тоғамнинг милтиғини олиб қолиш эсимга келмаганини қаранг. Ҳеч курса тандир косов ёнимда бўлганида ҳам майли эди. Ақли бор одам бундай пайтда курук кўл билан ташқарига чиқмайди. Истар-истамас ўрнимдан турдим. Бориб, деразанинг рафига мушт туширдим.

– Йўқол бу ердан! – дея бақирдим томоғим бўғилиб. – Йўқса, ҳозир милтиқ билан пешонангдан дарча очиб кўяман!

Сирли махлуқ ҳайбатимдан чўчиди шекилли, ойнани тимдалашни бас қилиб, шалдир-шулдур қилиб қочиб қолди. Ўзимга бўлган ишончим ортиб, анча енгил тортдим.

– Кўрқма, хотин, махлукни ҳайдаб юбордим. Қайтиб уйга яқинлашмайди.

Шу куни эрталабгача ҳовлимизда шалдир-шулдур овоз тинмади. Бунақа пайтда кўзга уйқу келармиди? Бир-биридан ваҳимали ўйлардан миям ғовлаб кетди. Бир пайтлар бувам раҳматлидан эшитган эдим, шомдан сўнг жин-ажиналар ер юзига чиқиб, тонггача изғиб юраркан. Битта-яримта одам йўлида учраб қолса, зиён-заҳмат етказишдан тоймас эмиш. Янаям ким биладидейсиз? Бу дунёда одам боласининг ақли етмайдиган синоатлар оз эмас. Ишқилиб, эртага хўроз-пўроз сўйиб, қон чиқариб юбормасак бўлмайди-ёв!

Аксига олиб, тун аччиқ ичакка ўхшаб чўзилгандан-чўзилди. Эр-хотин бир-биримизнинг пинжимизга кириб, нафасимизни ичимизга ютганча сирли шовкинга кулоқ тутиб ётибмиз. Кутилмаган синов икковимизни бир-биримизга жуда яқинлаштириб қўйган эди. Бу орада шамол тиниб, шишаларнинг жаранги онда-сонда эшитила бошлади.

Ниҳоят, катакдаги қизил хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Унинг хиркирок овози кулоғимга найнинг садосидай ёқимли эшитилди. Парданинг тирқиши ёриша бошлаганда елкамдан тоғ ағдарилгандай енгил тортдим.

Хотиним тонгга яқин ухлаб қолган эди. Уни уйғотиб юбормаслик учун эҳтиёткорлик билан ўрнимдан туриб, эшикни очдим. Ташқарида гупиллаб қор ёғар, ҳаммаёқ оппоқ тусга кириб улгурган эди.

Туйқус таниш шалдир-шулдур овоз шундоққина ёнимда эшитилса бўладими! Ўрнимда кўрқокрок одам бўлганида юраги ёрилиб кетиши таяин эди. Не кўз билан кўрайки, остонада Симба менга ялтоқланиб қараб турибди!

Кечаги важоҳатидан асар ҳам йўқ. Дўмбирадай шишиб кетган тили аллақачон ўз ҳолига қайтган. Таканикидай узун жунларига осилиб турган сон-саноксиз сумалакчалар юрганида бир-бирига урилиб, шалдир-шулдур овоз чиқаради. Аввалига ҳеч нарсани англолмай, унга бақрайиб қараб қолдим. Окшом Симбанинг устидан бир челак сув қуйиб юборганим эсимга тушди-ю, ҳаммасини тушундим. Бечоранинг жикқа хўл бўлган жунлари кечаги совуқда музлаб қолибди...

Симба кутурмаган экан.

Маълум бўлишича, лайчаси қурғур қўшнимиз Баҳром аканинг ҳовлисида молларга пиширилаётган қайноқ кунжарани ялаб қўйиб, тилини куйдириб олган экан. Муштдайгина кучукнинг баднафслиги шунча ташвишга сабаб бўлиши кимнинг хаёлига келибди дейсиз?

Симба-ку омон қолди, лекин унинг дастидан катакдаги товуклар азият чекадиган бўлди. Чунки ўша куниёқ қизил хўрозни сўйиб, ихчамгина маросим ўтказиб юборган эдик.

ЮҚУМЛИ ОДАТ

Нормурод ҳам кўп қатори ичиб туради. Лекин кишини хурсанд қиладигани, у баъзиларга ўхшаб “ўчиб” қолмайди. Давраларда ўтириб қолса, шерикларини бирма-бир йиқитиб, ҳеч нарса кўрмагандай туриб кетаверади. Шунга яраша эл-улуснинг орасида хурмати баланд. Баъзи хотинлар маст бўлавериш безор қилиб юборган эрини: “Нормуродга ўхшаб ичсангиз ўласизми?” – дея ёзғиришади.

Бунинг устига, Нормурод жуда меҳмондўст. Бот-бот улфатларини уйига чорлаб, зиёфат беришни яхши кўради. Ўзи камбағалгина йигит, лекин химмати унча-мунча бойларникидан зиёд. Бир марта тузини тотган одам анча вақтгача уни оғзидан бол томиб мақтаб юради.

Яқинда Нормуродникига узокроқда яшайдиган жияни Мирзабой меҳмон бўлиб келди. Бундан унинг боши осмонга етди. Тоға-жиян анчадан бери кўришмагани учун бир-бирини соғиниб қолган экан. Кечқурун тўкин дастурхон устида роса ҳангома қилишди. Бирин-кетин бўшаётган шишалар икковининг ҳам қулфи-дилини очиб юборди. Лекин кўп ўтмай Мирзабойнинг кўзлари сузилиб, ўтирган жойида чайқала бошлади. Гап-сўзларидан маза қочди. Нормуроднинг икки йилча ўсал ётиб, бултур қазо қилган онасини эслаб кўзига ёш олди.

– Биттаю битта момоннинг қадрига етмадим, тоға! – деди у кўксига муштлаб. – Уни ҳали-бери ўлади деб ўйламабман. Билганимда кунда-кунора келиб аҳволидан хабар олмасмидим... Моможоним-ов!

Аслида маст бўлишнинг ижобий жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Баъзилар тўйиб ичса, кўнгли юмшаб, анча одамшаванда бўлиб қолишади. Мирзабой ҳам раҳматли момоси касал ётганида бирон марта қорасини кўрсатмаган эди. Ичкиликнинг шарофати билан ана шу хатосини тан олиб, чин дилдан надомат чекиб ўтирибди.

Лекин шакарнинг ҳам ози яхши дейишган. Қўйиб берса, Мирзабойнинг марҳум кампирга атаб марсия айтадиган шашти бор. Нормурод уни тўшакка ётқизди-да, гўдакка алла айтгандай бир амаллаб ухлатди.

Нормуроднинг озгина иримкашлиги ҳам бор. У очилган шишадаги ароқ охиригача ичилмаса, чўнтақдан барака кўтарилади деган гапга ишонади. Шунинг учун яримлаб қолган “яримта”ни ўзи бўшатиб қўйишга қарор қилди.

Хуллас, айвонда ёлғиз ўзи базм қуриб ўтирган эди. Кутилмаганда меҳмонхонадан увуллаган овоз эшитилгандай бўлди. У аввалига қўшнимизнинг кучуги улиётган бўлса керак деган хаёлда унчалик эътибор бермади. Аммо ваҳимали овоз тобора забтига олиб, бир чеккада ухлаб ётган хотини ҳам уйғониб кетди.

– Ичкарида бўри увуллаяптими?

Меҳмонхонада жияни ётгани эсига тушиб, Нормуроднинг капалаги учиб кетди. Хонтахтанинг тагида юмалаб ётган бўш шишани қўлига олиб ўша ёққа югурди. Эшикни шарақлатиб очиб, меҳмонхонанинг чироғини ёқди. Хайрият, уйда бўри йўқ экан...

Унда ваҳимали овоз қаердан келаётган экан? Қават-қават кўрпачада ялпайиб ухлаб ётган Мирзабой уйкусида осмонга қараб ув тортарди.

Одам боласи чин дилдан увулласа, бўри-ю шоқоллар ҳам уятдан ер чизиб қоларкан. Мирзабой ҳам бу ишнинг жуда ҳадисини олган шекили, чўзиб-чўзиб, оҳангдор нола қиляпти. Баъзан нафас олмасдан бирига иккинчисини улаб юборади. Овозида чексиз ғам-ғусса, ҳасрат бор. Эшитган одамнинг кўнгли бузилиб, кўзига ёш келади.

Нормурод хотинининг олдида жуда изза бўлди. Жиянини турткилаб-силталаб бир амаллаб уйғотди.

– Нега увуллайсан? Ёки бирон жойинг оғрияптими? – деб сўради ундан.

Кайфи тарқаб улгурмаган Мирзабой жавоб ўрнига қонталаш кўзларини хунук олайтириб қўйиб, яна ўзини тўшакка ташлади. Нормурод бир текис ётса овози ўчар деган умидда унинг бошидан ёстикни олиб қўйди. Лекин ҳаял ўтмай жияни ёқимсиз хонишини қолган жойидан давом эттирди. Унинг дастидан Нормурод эрталабгача мижджа қоқмай чиқди.

Мирзабой чошгоҳга яқин ҳеч нарса бўлмагандай бардам-хушчакчак бўлиб уйғонди. Афтидан, оқшом увуллаганида ичидаги ғуборлари ювилиб кетган бўлса керак. Лекин Нормуроднинг аҳволи мақтагулик эмас эди. Уйқусизликдан калласи баттар оғирлашиб, қовоқлари дўмбирадай шишиб кетган. Қулоқларининг тагида қовоғарининг ғўнғиллашига ўхшаган шовкин эшитилади. Наҳорликда бир-икки пиёла ичсам ўзимга келарман деб умид қилган эди. Лекин бу тадбир ҳам қор қилмади. Мирзабойнинг эса баттар қулфи-дили очилиб кетди. У анча вақт бир нималарни валдираб ўтирди, бироқ Нормуроднинг қулоғига ҳеч нарса киргани йўқ.

Ниҳоят Мирзабой тоғасининг дастурхони энигаям-бўйигаям кенгайишини тилаб дуо қилиб, ўрнидан турди.

– Бир-биримиздан узоқлашиб кетмайлик, тоға, – деди у кета туриб. – Вақт топиб сиз ҳам бизникига ётадиган бўлиб боринг. Мириқиб гурунглашамиз.

– Насиб... – дея ғўлдиради Нормурод ён томонга қийшай бошлаган калласини қўли билан тўғрилаб қўйиб.

Мирзабой у билан қуюқ хайрлашиб, уйига жўнади. Нормурод кун бўйи жиянининг аҳволидан қайғуриб юрди.

– Одам ҳаддини билиб ичмаса қийин-да, – деди у кечқурун хотинига. – Шўртумшук бу кетишда адои тамом бўлади. Бугунча меҳмон деб иззатини қилдим. Бирон кун уйига бориб, яхшилаб насиҳат қилиб келмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Жондай жияним, ичим ачийди-да.

Кўп ўтмай Нормурод тоғалик бурчини адо этиш учун жияниникига йўл олди. Шу кетганича эртаси куни шомга яқин чайқала-чайқала уйига кириб

келди. Мирзабойникида ҳам меҳмондорчилик қуюқ бўлгани кўриниб турарди.

– Жиянни роса тузладим, – деди у хотинига мақтаниб. – Бизникида қилган бемазагарчилигини... рўй-рост бетига айтдим. Одам деган бўрига ўхшаб улиса, ҳайвондан нима фарқи қолади... дедим. Оғзимга келганини қайтармадим. Насихатим таъсир қилди каллаварамга! Шўрқиллаб йиғлаб қўяверди... “Келинингиз ҳам шу одатимни юзимга солавериш безор қилди. Тавба қилдим, тоғажон, эртадан бошлаб ичишни камайтираман” деб сўз берди... Ишқилиб, борганим яхши бўлди, хотин...

– Ҳа, қойиллатибсиз, – уни маънос кузатиб ўтирган хотини маъноли бош чайқаб қўйди.

Нормурод жиянига панд-насихат қилавериш чарчаган шекилли, бир пиёла чой ичишга ҳам ҳоли келмай ухлаб қолди. Хотини одатдагидай рўзғор ташвишлари билан андармон бўлиб кечроқ ётди. Лекин кўзи илинар-илинмас шундоққина ёнида эшитилаётган аллақандай кўрқинчли овоздан чўчиб уйғониб кетди. Не кўз билан кўрсинки, каватида чалқанча ухлаб ётган эри дўрдоқ лабларини чўччайтирганча бўри бўлиб увулларди...

Хуллас, бояқиш Нормурод савоб иш қиламан деб қутилмаганда шундай иллатга дучор бўлиб ўтирибди. У жуда ориятли йигит. Кунда-кунора увуллаб, уйдагиларнинг ҳам, қўшниларининг ҳам тинчини бузаётганидан доим кўнгли хижил бўлиб юради. Ўзини дами ўткир домлага ўқитди, қўшноч кампирга аласлатди, лекин фойдасини сезмади. Яқинда азда-базда шаҳарга бориб, катта дўхтирларга ҳам кўриниб келди. “Ҳозирча бу касалликнинг давоси топилгани йўқ, – дейишибди улар. – Бирон янгилик бўлса, ўзимиз хабар берамиз. Унгача сиз бемалол увуллайверинг, бунинг ҳеч қандай зарари йўқ”. Шундан бери Нормурод умид билан дўхтирларнинг хабарини кутиб юрибди.

ҲУКМАТ

Тарбиячи бировни ҳаётга тайёрламоғи учун, аввало, ўзи ҳаётни чуқур билмоғи лозим.

Лев ТОЛСТОЙ

Зикрилла НЕЪМАТ

1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Иккимизнинг ёниқ ишқимиз”, “Юртим навоси”, “Ватан ва муҳаббат”, “Остонадан бошланар Ватан”, “Муҳаббатсиз яшаб бўлмас”, “Соғинч дунёси”, “Онам эккан райҳонлар”, “Қалбим қалъаси” каби китоблари чоп этилган.

Шабнам ялтирайди бамисли ёқут

Қор

Олам бағрин белаб оппоқ бўёққа,
Бир кечада ёғиб чикди оппоқ қор.
Поклик кезар, кўз ташламанг қаёққа,
Замин оппоқ, осмон тиник, беғубор.

Қиш фаслидир, асло, ранжиманг, дўстлар,
Агар ўнгу сўлингизда қор бўлса.
Дунёда бор инсонларнинг кўнгли ҳам
Кошки эди, қордек беғубор бўлса.

Тўртлик

Ҳар не ўлчанур тош-тарози билан,
Инсон қадр топгай тавозе билан.
Қарқуноқдан булбул чикмагай ҳаргиз,
Булбул булбулдир хуш овози билан.

Балхи тут

Қишлоқ. Кўм-кўк майсазорлар ичра кезаман,
Тонгги шабнам ялтирайди бамисли ёқут.
Нигоҳини менга тикиб турар сезаман,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Уни қачон, ким экканин ҳеч ким билмайди,
Қуёш нурун, ёмғирларин аямас булут.
Қачон кўрсанг, ости гавжум, ёлғиз қолмайди,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Балки юз йил бўлган унга, балки сал кўпроқ,
Теграсида айланади: ҳамал, мезон, ҳут.
Қишлоқ аҳлин тақдиридан ҳамиша огоҳ,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Бувим сўзлаб берган эди, ушлаб қўлимдан,
Уруш элга келтирганда қорахат, тобут.
Элни асраб қолган экан очлик, ўлимдан –
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Тут пишиғи. Қушларга ҳам бизга ҳам етар,
Мўғжамага лим-лим тўлар баракаю қут.
Бир тўйсанг бас, илигингни мудом тўқ тутар,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Қушлар ҳар йил қайтиб келар қадрдон инга,
Баланд, кўркам гўшаларин этмасдан унут.
Тирикликнинг рамзи бўлиб кўринар менга,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Гарчи йиллар шамолидан бағри дилхаста,
Олисларга термилганча сақлайди сукут.
Мени кўриб қўлларини силкитар аста,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Аммо... Бу йил қишлоқ борсам... Мехр ўлибди,
Қолавердим фиғонимдан чиққанича дуд.
Бир нокаснинг тандирига ўтин бўлибди,
Қишлоғимиз чеккасида ўсган балхи тут.

Она экан-да

Она алла айтар бешик тебратиб,
Алла ҳам ғамгин бир нола экан-да.
Улғайгач, кетгувчи кўча чангитиб,
Оҳ, бола, барибир, бола экан-да!

Фарзанд товонига бир тикан кирса,
Онаизор қалби қонар экан-да.
Қаерда бўлмасин, қай чоғ бўлса-да,
Дилбандим деб ёниб куяр экан-да.

Уйқусиз кечалар, беором тунлар,
Бир кун бари ортда қолар экан-да.
Онаю фарзанднинг оралиғинда
Такдир бир айролиқ солар экан-да.

Қишлоқдан шаҳарга йўл олган ўғлон,
Бир банди куш бўлиб қолар экан-да.
Кўнглини маҳв этиб гўзал бир жонон,
Маҳбубам, ёрим деб, ёнар экан-да.

Бир куни узилгай онанинг жони –
Қирларда тўкилган лола экан-да.
Ё олам кўзида жовдираб турган –
Омонат томчи ёш, жола экан-да.

Юзта бешикдан-да оғир бир тобут –
Онани бағрига олар экан-да.
Кўзинг очсанг-чи, эй, фарзанди ношуд,
Волиданг кетмоқда, ахир кафанда!

Арвоҳ капалакка айланиб ҳар тун –
Она минг жонсарак келар экан-да.
Боламнинг аҳволи не кечдийкин деб,
Дилбандидан хабар олар экан-да.

Нима ҳам қилардик, не ҳам дер эдик,
Фарёд – бир аёвсиз нола экан-да!
Ўлсада, фарзандин ўйлаб кетгувчи:
Оналар барибир, она экан-да!

Мангу дарс

Отам доим ғамим ерди,
Ўргатиб яшаш йўригин:
– Унутмагил, болам, – дерди, –
Бобонгнинг эски чориғи!

Етса ҳамки бошинг кўкка,
Нафс йўлида тушма чўкка,
Шудир Ҳақ йўлнинг йўриғи –
Бобонгнинг эски чориғи!

Дарвозамизда мисли туғ,
Турарди доим осифлиқ,
Гўёки бордек ёруғи –
Бобомнинг эски чориғи!

Орадан кўп йиллар ўтди,
Қанча сувлар окди-кетди,
Лек, тинмади ҳеч доврўғи –
Бобомнинг эски чориғи!

Айланиб мен гоҳ киборга,
Текканда бошим деворга,
Битказди манглай ёригин –
Бобомнинг эски чориғи!

Мудом мени қўллаб турар,
Омадларга йўллаб турар,
Қалб соғинчи, дил оғриғи –
Бобомнинг эски чориғи!

Узилмасин боғичи ҳеч,
Тарк этмасин соғинчи ҳеч,
Имон қалъамнинг қўриғи –
Бобомнинг эски чориғи!

Мен учун ҳам қарз, ҳам фарздир,
Мангу сабоқ, мангу дарсдир,
Отамнинг йўлу йўриғи –
Бобомнинг эски чориғи!

Кўҳна нақл

Тинмай айланади кўҳна чархпалак,
Сув қуяр замоннинг тегирмониға.
Инсон ризқ-рўз излаб туну кун ҳалак,
Миннат қўшилмасин топган нониға.

Кўпнинг ҳақи – етим ҳақидан ёмон,
Дину диёнатинг қўймагай омон,
Очликдан сулайиб қолса-да инсон,
Миннат қўшилмасин топган нониға.

Бордир ҳар қилмишнинг савоб-гуноҳи,
Биздадир Оллоҳнинг тийрак нигоҳи,
Инсонга етсину виждонин оҳи,
Миннат қўшилмасин топган нониға.

Бировнинг нафасин ютгани учун,
Пуфак тарс ёрилиб кетгайдир бир кун,
Бандангни асрагил, эй, чархи гардун,
Миннат қўшилмасин топган нониға.

ҲУКМАТ

Қимқи ўз юртини себмаса, у
ҳеч нимани севолмайдиги.

БАЙРОН

Икромжон АСЛИЙ

1983 йилда тугилган. Андижон давлат университетида таҳсил олган. Унинг “Тонгги сабо”, “Зухро юлдуз” шеърий китоблари нашр этилган.

Гул баргидан тонглар очар фол

Соат

Соат жуда ишлайди аник,
Кўлда, йўлда деворда хатто.
Экранида вақт турар ёпик,
Бир лаҳзага қилмайди хато.

Тез-тез боқиб, эртами ё кеч,
Мурватини аста бурамиз.
Ўзимизни овутиб гоҳо,
Ишимизни ортга сурамиз.

Вақт эса ҳеч кечирмас бизни,
Ўз йўлида этади давом.
Вақтида тонг оғади аста,
Ўз вақтида чўкадир оқшом.

* * *

Нега кўрдим сени, соғиняпман,
Энди хаёлларнинг домида қолиб?
Сабаб, ҳаловатим, фароғатимни
Ўзимга сездирмай кетибсан олиб.

Рўпарамда дунё, сукут бағрида,
Ишқ ўтин кўзимда кўриб чидолмас.
Ақл дер, қўйсангчи, бари беҳуда,
Дарёнинг тубига тушиди у олмос.

Йўқ дейман, ахир, сен, борсан ҳаётда,
Учрашиш аҳд бўлса, вақт ҳам нақд бўлар.
Ваъдага вақтида қилинса вафо,
Ошиқ-маъшукларга бахт ҳам нақд бўлар.

Қалб интизорликда чекса ҳам фарёд,
Асири ишқингман, билгил, паризод!

Оқ булутлар

Менинг каби бедормисиз, оқ булутлар
Ёки ойга хуштурмисиз, оқ булутлар?
Айни саҳар қай манзилни кўзладингиз,
Осмонга оқ тумормисиз, оқ булутлар?

Бошингизни силагани кўл етарми,
Қадрингизга кўк етарми, кўл етарми?
Оқ орзулар тимсолига айланибсиз,
Ёнингизга йўллагани йўл етарми?

Сиз хаёлдай оппоқ уқпар – кўк жиғаси,
Сиз билан лим тўлиб оқар тоғ жилғаси.
Яна нени ташбеҳ этай, тасниф этай,
Сизда кечки офтоб нури, шаън жилваси.

Ёки гала оққуш пати тўзибдими,
Ёки моҳир рассом сизни чизибдими?
Сизга ҳавас билан боқиб, дилга солдим,
Атаганим – дилим сизга арзибдими?

Менинг каби бедормисиз, оқ булутлар,
Ёки ойга хуштурмисиз, оқ булутлар?
Айни саҳар қай манзилни кўзладингиз,
Осмонга оқ тумормисиз, оқ булутлар?

* * *

Бор нарсанинг қадри билинмас баъзан,
То кўнгил дегани бор экан барҳак.
Онлар бўладики, англаб дафъатан,
Аҳамиятини сезасан мутлақ.

Ҳар гал шундай бўлар чиксам сафарга,
Ичимга тушади уч кунда оташ.
Қадам кўйган эсам олис шаҳарга,
Сенга талпинишни бошлайман яккаш.

Одмигина қишлоқ, шу хил одамлар,
Кўзимдан ўтади тасмадек бир-бир.
Кипригим тўкилса уйғонган дамлар,
Сени соғинганим тушимга таъбир...

...Қадимий тарихнинг жонли гувоҳи,
Борсан, бошим мағрур, йўлларим равон.
Боқий дуоларинг бахтим паноҳи,
Сен менинг жонимсан, жоним – Андижон!

Кумушнинг илтижоси

“Ўткан кунлар” романини бешинчи марта ўқиб чиқдим

Кучлари етмади, ожиз эдилар,
Хукми азал ичра иккала сўзон.
Зайнаб ҳам орада бордир, дедилар,
Отабек гирёну Кумуши нолон!

Билмас гуноҳини Марғилон кизи,
Фақат садоқатдир кўнглида бори.
Ҳаёдан ер чизар ул оху кўзи,
Юракни ўртайди пинҳона зори.

Ҳисоблашган эмас дунё инсон-ла,
Ўзининг йўлидан юради ҳамон.
Севди, севаверди уйғоқ виждон-ла,
Ўтга тушган хасдек куяверди жон.

Ким ҳам билар эди Кумуш дардини,
Чеккан азобига кўринмасди чек.
Зайнабдан қизганиб ягона мардин,
Деди: – Ташлаб кетманг мени, Отабек!

* * *

Армонлар ёпишиб қолибди менга,
Тарк этмоқ уларни мушкул бағоят.
Жинни ҳайдагандек ҳайдаб бўлмайди,
Ҳар қанча ўқисанг илоҳий оят.

Бир сулув юктириб кетмиш уларни,
Сойларга сўйлолма, дўстга айтолмам.
Нетай олов-олов ҳис-туйғуларни,
Мажнун кезган чўлдан ортга қайтолмам?!

Гул баргига қараб, тонглар очар фол,
Бедор булбул ҳоли, ҳолимдан баттар.
Ишқда ҳеч ким билмас мураккаб аъмол,
Ҳамроҳинг гоҳ шавку гоҳида хатар.

Бенасиб суҳбатлар, кутиш, ўксишлар,
Ул қоши камоннинг қошида ҳечдир.
Фақат битта умид таскин бағишлар:
Ман анга етурман эртадир, кечдир.

Пок меҳрингиз қалбимиздадир

Дунё бизга буюрилган макон,
Ярми орзу, тенг ярми армон,
Борлигингиз бахт-ку, дўсти жон,
Пок меҳрингиз қалбимиздадир!

Завқу сафо сиз-ла ўтган он,
Унутилар ташвиш ва армон,
Садоқат ҳеч бўлмагай арзон,
Пок меҳрингиз қалбимиздадир!

Чорлайсиз, чорлаймиз галма-гал,
Мулоқотлар гўзал, муфассал,
Ғамлар бизга етказмас халал,
Пок меҳрингиз қалбимиздадир!

Шартмас бизга тансиқ, хуш таом,
Даркор эмас ҳашамат, мақом,
Дийдор кифоядир, вассалом,
Пок меҳрингиз қалбимиздадир!

Тошкентми, Марғилон, Андижон,
Биттадир бош устида осмон,
Бахт қуёши доимо макон –
Пок меҳрингиз қалбимиздадир!

* * *

Кекса қайрағочнинг яйдоқ шохига
Офтобнинг шуъласи тушгани ҳамон,
Бошланиб кетади қизгин ҳаёт ҳам.

Гулчехра АСРОНОВА

1968 йилда туғилган. Тошкент аграр университети тамомлаган. “Ота уйим оқиомлари”, “Осмодини топган қуш” номли ҳикоялар тўпламлари нашрдан чиққан. Фарғона вилоятида чоп этиладиган “Водий оқиёми” газетаси бош муҳаррири.

КЎЗГУ

Бугун Бойболаев учун муҳим кун. Тумандан катталар келишади. Номзод топилгунча бўш турган бир раҳбарлик лавозимидан умидвор одам учун ўзини кўрсатиб қўйишнинг айнаи вақти. Аёллар сардори Раҳима опанинг келишини эшитиб, айниқса, ҳаловатини йўқотди. Туманда бу дангалчи опанинг гапи – гап!

Меҳмонларни сийлаш учун уйига олиб кетиш мартабасини тиш-тирнок бўлиб талашган Бойболаев маҳалладагиларни кўндиргач, оёғини қўлига олиб уйига чопди. Ҳали икки кун вақт борлигига қарамай, хотинию болаларини бошлаб тўзитди – “уни тузат, буни тузат, манави нимага бу ерда, анави қани...” ва ҳоказо. Одати шунақа: нимадандир қаттиқ ташвишга тушган пайти уйдагиларни “яхшилаб”, “авра-астарини ағдариб” сўкса ўзига келади. Айниқса Сумбулни “обориб-обкелади”. Хотин дегани шунақа бўлсада – чурқ этмайди. Болалари ҳам писиб кетади бунақа пайтда.

Мана, ҳаммаси тайёр бўлди. Бойболаев ёзган дастурхонни бир кўришингиз керак эди-да. Анқонинг уруғи демасангиз, бутун ноз-неъмат шу ерда. Ҳаёт-мамот масаласи ахир бу! Гарчи бусиз ҳам Бойболанинг (уни яқин олганлар шундай чақиришади) ҳурмати жойида, доим “лаббай” деб туриши билан раҳбариятнинг меҳрини қозонган. Керакли жойда тилидан бол томади ўзиям. Лекин барибир, ишбилги одам сифатида шу меҳмондорчилик орқали ўз обрўсини янада мустаҳкамлаб олишга жазм қилган эди. Еган оғиз

уялар, дейдилар-ку. Раҳима опага илтифот кўрсатиш имкониятини кўлдан бой бериш ғирт анқовлик эди унингча.

– Ў-ў, Бойбола, боғни боплаган экансиз-ку!

Дарвозаданоқ шинам ҳовлига махлиё бўлиб кириб келган Раҳима опанинг ҳар бир сўзини мезбон алоҳида хузур билан ҳазм қилар экан, ошхонадами ё оғилхонадами ивирсиб юришга одатланган Сумбул меҳмонларни шахсан кутиб олмаганини назардан қочирмади (ҳали кузатиб олсин, ўзи биледи). Кенг меҳмонхонага қилинган жойнинг тўрига опа, икки ёнига яна аёллар, этакроққа эркак вакил билан ҳайдовчи жойлашди. Ҳали ўрнашиб улгурмасларидан эшик пардаси очилиб, Сумбул салом бериб кириб келди-да, астойдил кўришиш учун аёллар томон илгарилади. Раҳима опа унга кучоқ очди:

– Ассалом алайкум, хола, саломатмисиз?

Дастлаб унинг сўзларига унча эътибор беришмади. Бироқ одатдаги ҳолаҳвол сўрашишдан кейин:

– Уринтириб қўймадикми, ишқилиб, хола? Ўғлингиз жуда аломат йигит-да, қўярда-қўймай олиб келди, – деганида... Бойболаевнинг юраги тўхтаб қолди гўё. Аслида Бойболаев бундай аҳволга илгари ҳам тушган, автобусда бир аёл унинг хотинига: “Ўғлингиз сизга жой олиб қўйибди”, – деган эди...

Сумбулнинг самимий табассуми бирпасда йиғиштирилиб, юзидаги сонсаноксиз ажинлар уч-тўрттага қисқарди.

– Йўғ-а, овораси борми. Яхши ўтиринлар, – деди Сумбул эшитилар-эшитилмас ва тез-тез юриб чиқиб кетди.

– Ҳой, Бойбола, онахонни қайтаринг, биз билан ўтирсинлар. Хизматга ёшлар бордир?

Мезбоннинг нафаси ичига тушиб кетганди, опага ер остидан қараб, аранг товуш берди:

– Опа... у менинг... болларим...

Раҳбар бир муддат таажжуб билан тикилиб тургач, юзи дув қизариб кетди. Ушбу зоҳирий аломатни мулзамликка йўйган Бойболаевнинг миясини анча вақтгача “бу хотиннинг турган-битгани ғалва” деган аламли ўй тарк этмади...

Катталар меҳмондорчилик учун раҳмат айта-айта яна идорага, мажлис ўтказишга кетишди. Йиғин тугагач, Раҳима опа меҳмонларни машинагача кузатиб чиқаётганлар орасидан уни четга чақириб олганида юраги ҳапқириб кетди: наҳотки кўрсатган илтифоти дарров мева бериб, опа бирон мужда айтса. Бойболаев унинг қаршисида кўлларини кўксига чалиш-тирганча ним эгилиб тураркан, вужуди кулоққа айланди.

– Иззат-икром учун минг бор қуллуқ, иним. Сени тоза овора қипмиз. Лекин... мени биласан, бор гапни бетга айтаман. Эркакнинг қанақалигини аёлининг туриши айтиб беради. Хотинни хор қилибсан-ку, Бойбола? Сен қирчиллаб юрганинг нимаси-ю... Ўшандаёқ айтмоқчийдим, лекин тузингни еб ўтиргандим-да.

Кейин бир зумга тин олиб, кўзларига қаттиқ тикилиб таъкидлади:

– Хонадонингни гуллатиб, ўзи сўлиб бўпти бечора! Менга қара, Бойбола, ҳайкал қўй демайман, лекин ҳалиям бўлса авайла уни.

...Сумбул кўзёшлари шашқатор бўлиб идиш юваётган эди. Бугун уни ўзидан беш ёш катта эрининг онасига ўхшатишди!..

Шу пайт эшик зарб билан очилди-да, эри бостириб кела бошлади. Кўзлари қонга тўлган эди.

– Сени деб шарманда бўлдим, лаънати!

Кейин Сумбулнинг юзига гурзидай оғир мушти билан туширди.

– А-а-а!

...Аёл ўзининг овозидан чўчиб уйғонди. Туш экан, даҳшатли туш! Бечора, йиғлай-йиғлай, ўтирган ерида ухлаб қолибди. Эри келмасидан-а! Ҳозиргина кўрган туши ана-мана ўнгида содир бўладигандек, юраги орқага тортди. Тавба, емаган калтагимиди... Лекин бугун кўнгли алланечук ҳилвираб турар эди.

Даҳлизга кирди. Худди уни масҳара қилмоқчидек, рўпарасида одам бўйи кўзгу турарди. Бу матоҳ неча йилдирки, шу ердан кимирламайди, лекин бугун кимдир атай рўпарасига қўйгану, “Ўзингга бир қара!” деяётгандек эди. Унда қароқларида аянчли нигоҳ қотиб қолган озғин, қаримсиқ аёл қиёфаси пайдо бўлди. Офтоб олган юзи ғуссадан янада буришган, кийими қозикқа осилгандек шалвираб турар, рўмолининг четларидан оқ толалар қайсарона мўралар эди. Сумбул кўзини чирт юмиб олди. Хаёлидан бугун уйининг тўрида ўтирган аёлларнинг кўркам суратлари зувиллаб ўтди. Кейин чор тарафдан эрининг қаҳрли овози жаранлагандек туюлди:

– Уйда ўтирасан-ку, йиғиштир ясан-тусанни!

– Сенга ярашмайди бунақа қўйлак!

– Бун кийиб қаққа борасан?!

Бир пайт қадам товуши эшитилди. Сумбул эрини қадамларидан танийди. Ана, келяпти...

Аёл қалбининг туб-тубида асов бир пўргана кўзғалди. Етар, бас! Энди ўзини хўрлатиб қўймайди! Ҳозир жохил шу эрнинг юзига шундай гапларни айтади-ки!..

Эшик аста очилди. Остонада кўзлари киртайиб қолган эри пайдо бўлди. Ўртага бир нафаслик сукут чўқди. Бойболаев хотинини энди кўраётгандек боқиб, секин гап қотди:

– Чарчагансан, дамингни олсанг-чи, онаси...

МАСОФА

Мухташам хонага қалбинг тўлқинланиб кириб келдинг. Энди у – сеники. Барча жиҳозлари, дабдабали қиёфаси, бор жозибаси билан сенгагина тегишли. Лабингдаги ним табассумни ёйилиб кетишдан тийганча, барра майсадек юмшоқ гиламни ҳузур билан босиб тўрга ўтдинг. Бир пайтлар кўзингга кўк тоқидаги юлдуздек олисдан жилвалар қилган оромкурсига жойлашиб ўтирдинг. Ниҳоят, ниҳоят!!! Ортингдан эргашиб кирган ходим-

лар жўровоз бўлиб табриклашарди. Самимият ила миннатдор бўлдинг. Рўйингда ажиб хушнудлик, фақат инсон зотига хос бахтиёрлик ифодаси жилваланар, хонангни ёритиб турган жилокор нур дарпардалар орасидан эмас, сенинг юзингдан таралаётгандек эди. Ўша куни сени кутлаб жуда кўп одамлар келишди. Уларнинг ҳар бири таниш, кўнглингга яқин ва қадрдон эди. Улар билан сенинг ўртангда аллақандай масофа пайдо бўлган, аммо у қисқа ва ёруғ эди. Шундан кўпларини ўрнингдан туриб, кўлингни кўксингга кўйиб кутиб олдинг. Эшик олдиғача кузатиб бординг. Улар сенга шундайлигингча меҳр кўйиб, шундайлигингча эслаб қолдилар.

Бир муддатга кирувчилар тўхтаганда, кўксингдаги ширин туйғу учмоққа шай қуш мисол потирлаб, ўрнингдан туришига даъват этди. Дераза олдиға бординг. Кўз олдингда бежирим боғча намоён бўлди. Дарахтларнинг шохию гулларнинг боши сен томон бурилиб, хиёл таъзимда турарди гўё... Кекса тутнинг қалин шохлари орасидан учиб чиққан бир жуфт мусича тўғри келиб ойна ортидаги токчаға қўнди. Қу-қулашиб, нафис бошчаларини дам-бадам чайқаб, ўзаро тиллашган бўлишди-ю, бирдан жимиб қолишди. Шунда тим қора кўзлари худди сенга қадалгандай туюлди ва борлигини ажиб ҳузурбахш ҳис чулғаб олди. Силаб кўйинг келди уларни. Патлари жуда майин бўлса керак... Бугун дунё гоятда гўзал ва унинг ҳар бир зарраси сенга хайрихоҳ эди.

Кейин кўп сувлар оқиб ўтди. Ва бу сувлар сендаги кўп яхши хислатларни оқизиб кетди.

...Мухташам хонаға виқор билан кириб келдинг. Қалбингни тўлкинлар тарк этганиға анча бўлган. Юзингда ҳозиргина ўзинг босиб ўтган мраммар зиналарнинг силлик, ўзгармас ва тунд қиёфасига ўхшаш совуқ бир ифода қотиб қолган. Мансаб поғонасидан кўтарилганларнинг ҳаммасида ҳам бундай бўлавермайди, лекин сенда шундай бўлди: сен ўзгардинг. Ошенинг ҳамон жозибадор, бироқ буни илғамай кўйгансан. Бу шунчаки сеники. Сенинг салтанатинг. Тўрдаги оромкурсининг оҳанрабоси ҳам сўнган, охори кетган. Унга жисмингига ўтиради, ўзинг эса жуда юксакдасан. Ортингдан кирган ходимнинг овози узоклардан эшитилади. Анчадан бери шунақасан – баланддасан. Ҳалиги масофа ўз-ўзидан чўзилиб, хиралашиб кетган. Пастга қараб ўйлайсан: мунча майда бу одамлар? Эшигингдан кирувчиларнинг кети узилмайди. Уларнинг кўпларини танитайсан... Эҳтимол, бир пайтлар танигандирсан? Энди бунинг аҳамияти йўқ. Энди танишинг шарт эмас. Уларнинг айримларигагина қўл учини узатасан. Уларнинг ҳам кўпчилиги сени таниёлмайди, сендан сени тополмайдилар...

Уқувсиз ходимингни бўралаб сўкиб, қувиб солғач, асов газабни жиловлалаш учун у ёқдан-бу ёққа юрдинг. Нодонлар, ношудлар! Шунча иш, шунча вазифа, буларнинг сулайиб юришини-чи! Беихтиёр дераза ёниға бординг. Боғ кўзингга фэйзсиз кўринди. Токчада ҳозир нозир бир жуфт мусичанинг қу-қулаши асабинг торларини баттар таранглаштиради. Намунча дунёға завго солмаса булар. Шу пайт яшил шохлар бағридан яна бир кичикроғи пириллаб учиб чиқиб, уларнинг ўртасига келиб қўнди. Мусичаларнинг бири

эгилиб, тумшуғидаги ниманидир токчага ташлади. Ҳалиги полапон емакни дўқиллатиб чўқий бошлади. “Дўқ, дўқ... Қу-қу... Дўқ-дўқ...” Кўпайиб кетишиганини-чи! Тек қўйсанг, ҳаммаёқни булғаб ташлашади. Столингга яқинлашиб, қизил тугмачани босдинг-да, анави букчайиб қолган қари тутни таг-туғидан кесиб ташлашни буюрдинг...

Шу тарика баландлайвердинг, баландлайвердинг... Пастдагилар эса майдалашаверди. Назарингда ҳаммаси тўғри. Назарингда шундай бўлиши керак. Шундай бўлиши табиий.

...Қанчалик баландлама, банда экансан. Қазоинг етди... Дунёнинг барча хою-ҳавасларига кўз юмдинг. Эл қатори ювиб-тараб, оқ матога ўрадилар. Лекин Яратган сенга шундай бир буюк синовни юбордики, одамларнинг наинки гапини, балки ички товушлариниям эшитиб ётдинг. Бу товушларнинг мазмуни... даҳшатли эди.

– Яхши одам эди, раҳматли (Дилозор эди, дилозор).

– Кўпларга яхшилик қилганди (Одам ажратарди, бадфеъл).

– Арзимаган касал олиб кетди-я (Кибри бошини еди).

Сен: “Ҳаммасини ишни деб қилдим! Куну тун ишладим, шуми раҳматларинг?!” – дея ҳайқиргинг келди. Лекин забонинг карахт эди. Сен фақат эшитардинг. Кўп вақтлардан бери биринчи марта “майда”ларни жимгина эшитардинг...

– У дунёсини берсин (Бу гумроҳни Ўзи кечирсин).

Водариг, бу не синоат?! Улар нима дейишяпти ўзи? Демак, нотўғри яшабди-да? Энди нима бўлади, дўзах оловига отиладимиз? Йўқ-йўқ, ис-тамайди, йўқ!!! Нимадир қилиш керак. Қанийди қайтолса, бир кунгина бўлсаям яшаса эди, бутунлай бошқача одам бўларди. Кибр отлиг бу машъум либосни ечиб, бурда-бурда қилиб ташларди!..

Ҳамон ўшандай гаплар:

– У дунёда ҳам мартабали бўлсин (Худо жазосини берсин)

Чидолмадинг. Жонсиз танангга исёнкор бир куч инди. “Бас!” – дея кичқириб юбординг ва... уйғониб кетдинг. Туш экан.

“Ахир бу туш экан!” – таъкидадинг ўзингга ўзинг. Бироқ, заррача енгил тортмадинг...

Барибир баландлайвердинг. Назарингда, пастга тушадиган нарвон олиб ташланган, энди йўлинг фақат баландликка йўналган эди. Бироқ, фоний дунёда ҳамма нарсанинг охири бор. Бир куни... Туйқус кулаб тушдинг. Шунча масофадан-а! Бир лахзада рўй берди бу. Ажаб, заррача шикастланмай, бус-бутун тушдинг ерга. Фақат, ич-ичинг вайрон, ботинингда нимадир симиллар эди. Атрофга аланглаб ҳайратландинг – ҳалиги майда одамлар... сен билан баб-баравар экан. Улар каттариб кетдими ё сен кичрайдинг? Шу ҳақда ўйлашинг билан, бояги симиллаган оғриқ чидаб бўлмас даражада зўрайиб кетди. Қаердан бошланди у? Чап кўксингни пайпаслаб, ўйга толдинг: НИМА ЭДИ БУ?..

Моҳинур ҚОДИРОВА

1997 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультети талабаси.

Нигоҳимда қўним топган нигоҳингиз

Дийдор

Коинот ухлатар аллалар айтиб,
Туннинг бешигига беланган хумой.
Қишнинг нафасидан бўлганми бетоб,
Елларга мингашиб келди кўкламой.

Саодат шевасин такрорлаб яна
Ўн етти баҳорни қилганча идрок,
Вақтнинг нигоҳида минг дашном, таъна,
Урмимнинг енгидан сўкилади чок.

Хаёл кипригимга осилиб олган,
Қайдам, ёр соғинчи бунчалар душвор?
Тонгга ошиқаман тонг чоғи, ажаб,
“Кўзимни кучоқлаб олади дийдор”.

Умид, ишонч ва орзу

Кўнглингизга кирсам майлими
 Ва беркинсам ҳаётингизга.
 Муҳаббатнинг ўтли сайлини
 Жойлаб қўйсам нигоҳингизга.

Рангсиз кўзим лаҳзаларидан
 Ҳатлаб ўтса: хотиру алам.
 Туннинг дардли кечаларида
 Кириб чиқсам тушингизга ҳам.

Сизсиз қисқаргандай узун ҳаётим,
 Менсиз кунларингиз ўтади қандай?
 Меҳримни қалбингиз қаърига жойланг,
 Телефонингизнинг сим картасидай.

Фақат туйғуларни ўйнаб ўтирманг,
 Сира бузилмасин севгининг таъби.
 Отиб юбормасангиз бўлди эртага
 Юракни эскирган сим карта каби!

Январь

Оқ парда тортилган туннинг юзига,
 Тоғларда увуллар бўри бесамар.
 Шудринг тушганидай унинг кўзига,
 Жимгина ўраниб ухлайди январь.

Бир шамол уйғоқдир, борлик уйкуда,
 Булутлар келишиб тузган иттифок.
 Мартни кутаётир, хаёл беҳуда,
 Февраль борлигин ўйламас мутлоқ.

Томларнинг лабидан томчилайди муз,
 Учкунлар ўзига қидиради жой.
 Замин ўранса ҳам, киймайин ҳануз
 Юпун юраверар кўкдаги ҳумой.

Борликнинг метиндай бардоши синди,
 Дарахтлар шум қордан таққанда камар.
 Ҳаттоки, бўрининг товуши тинди,
 Демак, ҳали заминда ҳукмрон январь.

Сиз бўламан

Юрагимни бериб кўйдим шамолларга,
Сизни излаб қочиб кетди хаёлларим.
Муҳаббатнинг қулоғига айтолмаган,
Кўп эди-ку хаёлларда саволларим?

Қаён кетди, учиб кетди, кетди излаб,
Соғинч билмасди-ку манзилингизни?
Не деб атай, юрагимда яшаб юрган,
Кўйингизда адо бўлган ўшал қизни?

Тузукмисиз, қаердасиз, тобингиз қалай,
Шу сўзларни тишларимда чайнайвердим?
Хотиротнинг китобини варақласам,
Фақат сизни, фақат сизни ўйлайвердим.

Нигоҳимда кўним топган нигоҳингиз,
Изларимга оппоқ қордай савол сочди.
Юрак ютиб, айтай девдим ҳисларимни
Боғишамол шамоллари олиб қочди.

Шамолларга қарши турган мен – Сиз бўламан.
Изингиздан излаб топар из бўламан.
Бордию туйғуларим қолса жавобсиз,
Ана ўша шамолларга қиз бўламан.

Энди ўша шамолларга қиз бўламан...

Кайфият

Тунни ўтказаман яна уйкусиз,
Бўйлайман бахтнинг кўприкларидан.
Кўришим кутилган бир қанча тушлар
Навбат кутиб ётар киприкларимда.

Атрофим қоронғи, фақат ой йиғлар,
Заминнинг бағрига тўқади ёшин.
Қишнинг қорларини учириб келган
Шамоллар елкамга қўяди бошин.

Изғиринда музлаб боради лабим,
Ёқасидан олгум, ўша армоннинг.
Бу кеч, кутилгандай худди мен каби,
Қовоғидан қор ёғади осмоннинг.

Хуснинисо АҲМЕДОВА

1959 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Бағишлов” номли шеърӣй, “Ўзга ҳовли ҳавоси”, “Тахайюл”, “Чангда қолган гул”, “Буви” каби насрий тўпламлари нашр этилган.

ИККИ ҲИКОЯ

УЧ ДОНА ОЛМА

Кенагасликлар уни “Икромали боғбон” деб аташади. Чунки кишлокда унинг олдига тушадиган пайвандчи боғбон йўқ ҳисоби.

Икромали дарахтни ҳафсала билан пайвандлайди. Уни кўндалангига кесиб, юзасини боғ пичоғи билан обдон силлиқлайди. Пайванд танасининг ўрта қисмини ёриб, унга пайвандуст бўлган дарахтнинг ҳар икки томони кертиб йўнилган қаламчаларни ўрнатади. Пайвандланган танани зичлаб боғлаб, сиртига лой малҳам суриб кўяди.

Узоғи йил баҳорда чорбоғидаги меваси майдалашиб, тахир бўлиб қолган тарам олмани қирқиб искана пайванд солганди. Бу йил ўша олма маржондек гуллади-ю, учтагина мева тугди.

Икромали куз салқини этни жунжиктира бошлаган сахарлардан бирида боғини айланди. Ёш ниҳолнинг ҳар биттаси қарийб ярим кило чиқадиган меваси шабнамда йилтираб турарди. Икромали олмаларни узиб, уйнинг тоқчасига томоша кадидек териб қўймоқчи бўлди. Лекин узишга кўнгли бўлмади. “Майли, мезон шамолини есин, кейин болаларга биттадан таксимлайман”, – деб ўйлади. Болаларнинг ёкут олмаларни карсиллатиб, хузур қилиб ейишаётганини кўз олдига келтириб ўзича жилмайиб қўйди.

Боғдан чикди. Тўнини ечиб эгнига коржомасини кийди. Хотини сигир соғишга эндигина ўтирган шекилли, сутнинг бўш челақка даранглаб урилиши эшитилиб турарди.

– Онаси, мен кетдим ишга, – деди бостирма томонга қараб. – Пода чиқар

маҳал бўп қолди. Адҳамларнинг Кўк кийигига ҳушёр бўласан.

Кўк кийик – қўшнининг эчкиси. Шохлари тикка ўсган, узун, кўк ёлларини селкиллашиб поданинг олдида юради, сиртига чанг юқтирмайди. Икромалининг чорбоғига оралагудек бўлса, узоқроқ қариндош атанган қўшнилари қизариб қолишади.

Дам олиш куни Икромали “семиренко” ва “қизил юлдуз” олмаларни узиб қазноқ-уйчанинг бир бурчагига жойлади. Лекин уч дона олмага тегмади. Чунки хотини учала ўғилни эргаштириб кекса онасидан хабар олгани кетган, отанинг нияти болаларига олмаларни шохидан узиб бериш эди.

Икромали катта гулзор ўртасидаги супага чиқиб лўлаболишга ёнбошлади. Куртак пайванднинг мўъжизаси бўлган турфа атиргулларнинг айни барқ уриб очилган маҳали. Майин шабада унинг димоғига садарайхоннинг хушбўй атрини уфурди. Ёнбошлаб ётган кўйи кўзи илинган экан, олд оёқлари қийшиқ кучугининг қаттиқ ҳуришидан уйғонди. Болишдан бош кўтариши билан боғнинг бурчагидан катак кўйлакли бола отилиб чиқиб кетди.

Икромали ўғрини таниди. Бу Адҳам эди. Уни кеча шунақа кўйлақда кўрувди. “Баччағар, хусайни узумга ўғриликка тушган, – деган фикр ўтди миясидан. – Янаги йил уватдан сетка тортаман. На молинг бу тарафга ўтади, на жонинг”.

У шошилинич ишқомдаги ҳар бош узумни синчковлик билан кузатиб чиқди. Хайрият, ҳеч ким тегмабди. Боғни айланиб мевали дарахтларни текшираркан, америкача олманинг биров эгик шохи мевасиз сўппайиб қолганини кўриб юраги увушди. Бугун бу безори олмани олган бўлса, эртага шиғил меваларини кўтаролмай турган кўк нок билан узумнинг ҳам ғоратини беради. Йўқ, буни шундайича қолдириб бўлмайди.

– Аммача, ўв, аммача, – қўшни ҳовлидан ҳеч қандай садо чиқмагач, беихтиёр “чегара” ариқдан ҳатлаб қўшнисининг уватидан оҳиста юриб кела бошлади.

– Аммача, ҳов...

– Хув-в, э, кел, Икромалижон, – амма кенг кўйлагини липпа урган экан, шошилинич тузатди, ёқасини чангаллаб, хижолат аралаш сўрига таклиф қилди.

– Кел, бугун хордиқ қилдингми? Балла яхшими?

– Шукр, – деди, лекин сўрига чиқишга тайсаллади, томоқ қирди, ўнғайсизланиб илжайди. – Бу дейман, аммача, Адҳамбой каникулда юриб сал бевошроқ бўлиб кетган эканми дейман.

“Кўк кийик Икромалининг меваларига бирор шикаст етказган, йўкса, катта бошини кичик қилиб, Адҳамнинг устидан шикоят қилиб келмасди”, – ўйлади аёл. Кейин:

– Болаларга қўшилволиб ўйинқароклигини қўймапти-да. Тинчликми, ўзи, нима гап? – деди ҳадиксираб.

– Болалар энасиникига кетишганди, ҳовлида ётиб сал мизғиган эканман, американи олманинг бор-буд мевасини шилиб кепти, – тўнғиллади Икромали.

– Вой, жувонмарг ўлмагур, – бирдан бўшашди аёл. – Бунақа қилиғи йўқ эди-ку, нима жин чалдийкин? Ўзи қайга йўқолди экан? Адҳам-ув, Адҳам!

Адҳам уйнинг орқасидан чиқиб келди.

– Ассалом, келинг тоға, – деди.

Қўллари қоп-қора мой бўлгани учун тоғаси билан билагини тутиб саломлашди. Онасининг ғайритабиий важоҳатини кўриб бироз ортига тисарилди.

“Олган экан, – ўйлади Нарзия хола. – Кўзлари айтиб турибди, шу олган”.

– Қани олмалар?!

– Қ-қ-қанақа олмалар? – тили тутилди Адҳамнинг.

– Американски олма! – Икромали боланинг катак-катак кўйлагига кўз ташлади. – Ҳаммани пайхон қилгунча ўзимга айтсанг олиб берардим, бек. Сенки, шундай қилсанг, бошқалардан нимани кутиш мумкин?

– Ман ол-ол-олма олмадим, – баттар довдиради бола.

– Ўз кўзим билан кўрдим-ку, тагин ҳеч нарса кўрмагандай ўзингни иш билан чалғитиб турибсан-а!

– Ҳу ўғирлик олма еган тишларинг тўкилсин, сан жувонмаргни, – амма бодом танасига тиргович қилиб кўйган таёқни олди.

– Бир каминг шпаналик эди, шуниям қилибсан-да. Ман санга бировнинг чорбоғига кириш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман, – деб шашт билан таёқни ўқталди.

Адҳам икки қадам ортга тисарилди. Бироқ орияти келиб қочмади.

“Отасига ўхшаш ўжар бу гарданғавс, Сайфулло ўртоғи отаси ҳайбат қилиши билан ўзини том-тошларга уриб қочиб кетади. Бу зарғалдоқ калтакка елкасини тутиб тураверади”, – ўйлади Икромали.

Хола алаמידан ўғлининг орқасига таёқ билан туширди. Адҳам аясининг уришини кутмаган эди, оқ-сарик юзи шолғомдек қизариб кетди. Хўрлиги келиб, хўнграб йиғлади.

– Мен оганамасман, билдийизми? Икром ака бекор айтибди.

– Нима дединг? Тагин яна бир қайтар, тилгинангни суғириб олай сен қулоқсизни.

Аёл Икромалининг “ҳай-ҳай”лашига ҳам қарамай Адҳамнинг ўнг келган жойига таёқ билан тушираверди.

– Яна шу қилғиликни қиласанми? Яна бошимга даъвогарни сургаб келасанми? – дерди ҳансираб ҳар калтак кўтарганда.

Тоғасининг олдида ҳамияти лат еган Адҳам шашт билан аясининг кўлидан таёқни тортиб олиб, бедапояга ирғитди. Юзларини ювиб оқаётган кўзёшларини қорамой юқи кўллари билан яширганча, ариққа томон кетди.

Ая чарчади. Хўрлиги бўғзига тикилди. Адҳамига юраги туздек ачишди. “Мана, адабини бердим, энди келган жойингга жўна!” – дегандек Икромалига қарамай, уйга кириб кетди.

Бола эмас, худди ўзи калтак егандек Икромалининг бирдан оёқ-кўли бўшашди, пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди.

“Аслиям, аммачам мана шунақа далли-девона, жангари эди. Кап-катта

хотин бўлиб ҳам феълидан тушмабди-я. Болага яхши гап билан тушунтир-са бўларди. Йўқ, аммачам менга нимагадир кудурат сақлаб юрган экан, бугун шу аламини олди. Энди Маҳкамбой поччамга ундоқ эди, бундоқ бўлди деб менинг ғийбатимни ипга маржондек тизиб етказди”.

Ариқдан ҳатлаб, томорқасига ўтаркан, Адҳамнинг уватга чўнқайиб юзини юваётганига кўзи тушди. Боланинг елкалари силкинар, тинмай хиқилларди.

Икромалининг юраги сиқилди. Арзга борганига минг пушаймон қилди. “Шу уч дона олма одамдан азиз бўптими? Олса бегона эмас, ўзимнинг қариндошим олган экан. Менгаям феъли торлик касали юқаяптими, нима бало?” – деди ўзича.

Ҳовлига сиғмади. Яктагини ечиб, кўчаллик кўйлагини кийди. Бир гузарга чиқмаса, юрагининг тубидаги қоронғилик тарқалмайдигандек эди. Қўлбола “харак”ка ўтириб, ҳафсаласизлик билан латта этигини кийди. Бироқ боғни қаровсиз ташлаб чиқишга кўнгли бўлмай чўккан жойида қимирламай ўтираверди.

– Икромали, ҳов, Икромжон! Уйда мисиз, болам?

Темир дарвозанинг бир табақаси даранглаб очилиб, мошгуруч соқолли чол журъатсизгина ичкарига кирди. Номига йўнилган ғадир-будур ҳассасини нуқиб, киришдан бош тортиб турган набирасини ҳам ичкарига олди. Эшик бояғидай даранглаб кетмаслиги учун оҳиста ёпди.

Икромали таажжубланиб, ўрнидан турди.

– Тинчликми? – деди.

– Шу денг, биззи Сайфуллавоё айб иш қилиб қўйибди. Ўзиям отасидан эшитадиганини эшитди. Сиз ҳам бу галча кечира қолинг, амакиси, бу номақулчиликни қайтиб қилмайди.

Икромалининг рўпарасида шалпангқулоқ, хумкалла бола турар, нуқул бурнини тортарди. Калта шимиға кистирилган катак-катак кўйлагининг остидан уч дона қатта-қатта олма дўппайиб қўриниб турарди.

– Хайрият, Гунноз неварача кўрган экан, ўша айтиб қолди. Бўмаса беҳабар қолардик. Энди бола бўмаса, уйда ер билан битта бўлиб олма тўкилиб ётса-ю...

Чол узоқ эзмаланди. Лекин Икромалининг қулоғига гап кирмасди. Кўз ўнгида титраб-қақшаб таёқни иткитиб юборган Адҳам гавдаланар, назарида у ҳамон юзларини сувға чайиб ариқ бўйида йиғлаб ўтирар эди.

МАЛОМАТ

“Оҳ, Нафиса! Бу исмни сенга ким қўйган ёки ўзинг унга мослашиб улғайганмисан? Овозинг ҳам нафис, бармоқларинг худди чиннигулнинг япроқларига ўхшайди, лабларинг...”

Нафиса ижирғанди, шакаргуфтор сўзларни бошқа эслагиси келмади. Ёнгинасига узун қизил автобус келиб тўхтади. Шохбекат радиокарнайи-

дан “Анжан афтобуси 42-плошадкадан жўнийди”, – деган ширали овоздан билдики, автобус Андижонга боради. Таваккал қилиб автобусга ошиғич чиқаётган одамларнинг қаторига бориб турди.

– Шашилмасанг-чи, ука, кеннайингга йўл бер.

Қўнғизмўйлов йигитча тавозе билан Нафисага йўл очди:

– Марҳамат, марҳа-ма-ат!

Одамларнинг хайрихоҳлигидан, мулозаматидан ўнғайсизланди. Мулозаматни Анвар ҳам жуда ўринлатарди.

– Ҳой қиз, Анвар – илон, на қиласан унга ёндашиб? Авраб-авраб бир кун пўст ташлагандек, ташлаб кетади, – дерди ётоқхона бекаси Меҳри хола. – Бир хонадонни обод қиладиган, бир алпомиш йигитни бахтини очадиган там-там қиз бўлсанг. Бир кун шармисор бўлма, дейман-да...

Мана ўша шармисорлик...

Нафиса йўл бўйи ўзи билан ўзи олишиб борди. Гоҳ белидаги “чим-чим” оғриқ санчикка айланади-ю, баданига муздек тер чиқиб кетади. Гоҳ оғриқ пасайиб, бироз мизғиб олади.

Автобус манзилга етиб келгач, оғриқ ҳам ўз-ўзидан тинди, назарида кушдек енгил вужуд билан пастга тушгандек бўлди.

– Бу мошина довлатники, опой, – деди ёшгина такси ҳайдовчи. – Бизда пилон бор, бензинни нархини осмондалигини билсайиз керак. Бўлмаса жоним билан обориб кўярдим. У яққа элтадиган одамийиз йўқми, почча...

Нафиса мулзам бўлди. Такси пули шунчалар қимматлашганини билмаган экан.

Бирдан белидаги оғриқ қаттиқ хуружга олди. Тишини-тишига босганча, юзига газета ёпиб, машина эшигини очиқ қолдирган шофёрнинг машинаси томон юрди:

– Амаки, мени туғруқхонага обориб кўйсангиз, – деди ва ўзи хуруждан майишиб, таксининг эшигига осилди.

“Амаки” бояги йигитдан ҳам ёш экан. Нафисадан баттар ҳовлиқиб, бўғриқиб кетди. “Ўтиринг, ўтиринг”, – дея эшикни очди-да, шиддат билан машинага газ берди.

Нафиса ҳар ихраганда, гўё аёл ҳозир унинг машинасида туғиб кўядигандек, ҳайдовчи бола шошилар, “ҳозир етамиз, ана етдик, мана етдик, бирпас шашманг, апажон”, – деб юпатиб ҳам борарди.

Қабулхонада уни баланд оқ қалпоқли, нимжонгина аёл кутиб олди. Нафисанинг ёлғиз келганидан ажабланиб, ҳужжатларини синчиклаб текширди. Кейин беморнинг назарида аҳамиятсиз кўринган бир-иккита савол берди. Шу асно жувон боласини шу ерга ташлаб кетмоқчилигини билгач, қалқиб тушди. Оҳиста ва шикаста товушда:

– Аввал эсон-омон кутулиб олинг-чи, жоним, у ёғи бир гап бўлар, – деди. Кейин йўлакка қараб, буюрди: – Ҳалимаҳон, бу хотинни “дардхона”даги кушеткалардан бирига жайлаштиринглар, дарди “пишишига” ярим соғатча вақт бор.

Нафиса унинг сарғиш юзларига термиларкан, “х” товушини юмшоқ таллаффуз қилиши унга ширин забон бахш этганини сезди.

Юзига биров секин-секин, кейин қаттиқроқ шапатилади. Исмини сўрагани, Нафиса гапиромай, ғалати ғўлдираб қўйди. Кейин кўзини очиб, тепасида узун бўйли, қотмадан келган киши ва оқ дуррачали хўппа семиз аёл турганини кўрди. Қаердалиги, ўзига нима бўлгани шуурига етмади-ми, ёинки, қаттиқ толиққан қобокларнинг очилиши қийин бўлди-ми, яна кўзларини юмди.

– Келин, эркаликни бас қилинг, кўзингизни очинг, – дея ҳалиги киши юзига шапатилар, лекин Нафиса карахтлик бағридан чиқиб кетолмас эди.

То исмини айтмагунча тинчлик бўлиши қийинлигини сезганидан сўнг, фикрини жамлаб отини айтди. Лекин сўз ўрнига яна боягидек ғўлдираш...

Билагига санчилган игнанинг чимиллаши кўзини очиб юборди.

– Мен... Мен Нафиса...

– Ҳа, ана ҳушёр бўлдингиз. Ҳаммани кўрқитвордингиз-ку. Нақ тўрт кило ўғил туғдингиз, ундан кейин сал маза қочди, кравит қилдингиз. Жиччагина наркўзга шу-унча ухлаб, ҳаммани овора қилдийиз-а, келин, мунақамас-да. Бўпти, мен кетдим, бошқа ухламанг.

“Мунақамас-да, мунақамас-да”... Кўнгли беҳузур бўлиб, бошини оғир тош айланиб эзаётгандек беҳол ингради, яна кўзларини юмди. Тегирмон тош узоқ айланди. Айланса-айланар, анови киши тепасидан кетди-ку. Энди бемалол ўлавериш мумкин. Нафиса ўзини ниҳоятда беҳол сезар, гўё жони танидан айрилиб чиқаётгандек, ўзича ота-онасидан рози-ризалик сўраб тургандек эди. Бирдан ҳаммаёқни қоронғилик босди. “Энди ўлдим, ўлдим, ўлдим, ўлдим, ўлдим...”

Аёл кишининг қаттиқ чинқириғидан қулоғи батанг бўлиб уйғонганда, уни ғилдиракчали каравотга солиб, кўкимтир ранга бўялган хонага кириштираётган эди. Қулоқларидан ҳамон бояги жувоннинг “Вой аяжон”лаган фарёди, дераза тоқчасига чиқиб ичкарида дард билан олишаётган қизига далда бераётган аёлнинг товуши кетмасди:

– Ая, дема, аянг айлансин, Худо де, Худога нола қил...

Нафисанинг эса дардкаши йўқ. Автобус, такси, туғруқхона, дардхона, дўзах азоби, ниҳоят палата. Доя момо айтганидек, хайрият, йўл-чўлда туғиб қўймади.

– Боласини раддўмга ташлаб кетармиш мамбу қиз, – шанғи овоз “мамбу қиз”нинг қулоқларини тешиб юборгудек бўлди. – Қандайдир пабрикада ишлармиш. Вой, кучала еган жайига бориб тиришмайдими, Анжан шунақаларга жайми?

– Ҳафизахон, халал беряпсиз, ҳижолат қилманг булани, – бу ўша – уни қабул қилган, “х” товушини юмшоқ талаффуз қиладиган доя хотиннинг овози.

Нафиса юқоридаги таҳқирни туғруқ хонасида эшитганди. Лекин акушер-гинекологлар бир хил халат кийиб, юзларини дока ниқоб билан тўсиб олганлари учун овоз эгасини илғамаганди. Мана ўша овоз соҳибаси: шахло кўзлар теграсига ингичка сурма тортилган, кўкракдор, қалин, пай-васта қошлари хиёл чимирилган, фақат овози... У Нафисанинг “тарихи”дан

сўзлаб ҳаммага карнай чалиб чиққан шекилли, атрофдагилар унга совуқ ва жирканиб қарарди.

– Анвар ҳар не дейверади-да, болам, ичдан чиққан илон иссиқ, – дерди Меҳри хола. – Қадимги эртақлар икки бошли илон туғсаям, турмучлаб бағрига босган оналардан ривоят қилади. Ох, қизи тушмагур-а, одамдан одам келиши осонми? Кўз ёраётган хотиннинг фақат жимжилоғи гўрдан ташқарида тураркан. Худойим раҳм қилса, ўша жимжилоқдан ушлаб хотинни ўлим чангалидан тортиб оларкан, бўлмаса...”

Нафиса охирги кунларда ўзига ўлим тиларди. Онаси ҳам уни озмунча қарғамаганмиди:

– Илоҳим, эшигимдан энди товутинг лапиллаб кириб борсин. Ўқишга кирмай очиқ мозорга кир. Мани юртга юруғсиз қилдинг. Берган сутим дили жигарингни эзиб, оғзингдан қора қон бўлиб ваққиллаб келсин. Худоё жу-вонмарг бўл...

Қиз онасидан бундайин даҳшатли қарғишни шу ёшга етиб эшитмаган эди. Худди кесакдек музлаб, карахт бўлиб қолди. Фақатгина табиатан ҳалим отасининг кўзларида ғилтиллаган ёш кўрди:

– Қарғама, қарғама-ей! Ёмон бўлса ёмонди бири, эгри бўлса эгрилани қатори. Болангдан тонасанми, эси йўқ? Бас, қарғиш қилма!

Кўзи ёригандан кейин ҳам атрофидагиларнинг: “Йўлдоши ёпишиб кетибди. Қон тўхтамаяпти”, – деган хавотирли шивир-шивирларини эшитганда: “Онамнинг қарғиши олди мени, энди бу дунёдан уларнинг розиризолигисиз кўз юмарканман-да”, – деб ўйлар, буни Худонинг жазоси деб тушунарди.

...Қовуғининг устида оғриқ кўзғалиб, чидаб бўлмас даражага етди. Дарддан тўлғаниб, ўзини ҳар ёққа ташлаб, ингроқ аралаш йиғлай бошлади:

– Вой отажон, вой онажон, вой ўламан!..

– Нима? – бояги овоз шанғиллади. – Чордард тутяптими? Оғрийди-да, ха? Ундан орттириб, мундан орттириб, туғиб ташаб кетовраман деб ўйлаган бўсайиз керак-да. Ишқибозлик қилиш осон, туғиш осонмас!

Нафиса ўз-ўзидан тинчланиб қолди, ҳатто оғриқ ҳам пайсал топгандек бўлди. Фақат хўрлик...

Лекин бу хўрликни Худодан ё бандасидан кўрмоқ тўғри эмасдир? Ахир бу савдони ўз бошига ўзи сотиб олди-ку. Шу бола бўйида бўлганини билган кунданок, Анварнинг муносабати ўзгарди. Ширингуфторлар ўрнини совуқ, керик муомала эгаллади.

...– Ота, юрист бўлмоқчиман, мени ўқишга қўйинг, – деганда, отаси қанча хушвақт бўлган эди. Қизикиш ва меҳр билан қизига боқаркан: “Анови пўрма кийиб юрганларга ўхшаб-а? Ҳа-а-а... Ўқишга кироласанми ўзи?”

Бунисини Нафиса билмас, лекин ўзига ишонар эди. Онаси эса қизининг бошига тушадиган савдоларни олдиндан сезган эканми, ота-болани жеркиб солди:

– Қиз болага ўқишни ким қўйибди? Пўрма кийиш осон эканми? Бир ками уруғимиздан суд хотин чиқиши қолувди.

Онасининг ён бермаганига бешиккеттиси Сотиволди айбдор, деб ўйларди киз ва бундан ҳадсиз изтироб чекарди. Ёлғизгина тантиқ ўғил Сотиволдиларнинг данғиллама ҳовлиси, келинга атаб тўплаган бўҳча-бўҳча сеплари, тилло тақинчоқлари мўллигини она баъзан қизига эшиттирар, “Ўл, Напса, нимаси ёмон Сотиволдини”, – деб яна мақтовга тушарди.

– Онажон, ўқишга қўйсангиз тегаман шу Сотига, жон она...

Сотиволди балки ёмон эмасдир. Лекин ўша пайтда Нафиса уни шунчалар ёмон кўрди. “Унга ўлсамам тегмайман!” – бу унинг ички қасами эди.

Мандатдан “йиқилган”дан кейин қайтиб бормаганининг сабаби ҳам шу – Сотиволдини ёмон кўриши эди. Сотиволди туфайли ота-онасини алдади, ўша туфайли парвонадек ўзини ўтга урди.

Анвар акаси – бутунлай бошқа дунё. Қишлоқи йигитлар билан унинг ўртасида ер билан осмончалик фарқ бор. Дугонаси Раънонинг айтишича, Анвардан ўта маданиятли, назокатли муғамбир ва буюк шарқшунос чиқармиш. Анвар Нафисага дарров илакишмади. У бултурдан буён уларнинг ётоқхонасида яшаркан. Раъно киришимли қиз бўлгани учун уни ҳамма танийди. Анвар ҳам. Анвар Раъно билан суҳбатлаша туриб, унинг пинжида қимтиниб, кизариб турган Нафисага бир зум нигоҳ ташлар, шу куйдиргичон қараши билан қизнинг юрагига тушган лаҳча чўғни алангалатарди.

– Ҳеч гап эмас, – деди бир куни. – Юрфак бўлмаса, шарқшуносликка киритамиз. Хохласангиз, кириш имтиҳонларига бирга тайёргарлик кўрамиз, ҳай, Нафисажон. Ҳар қанча маслаҳат зарур бўлса тортинмай айтаверинг.

“Шарқшуносликка киритамиз”, “маслаҳат”, “Нафисажон” – шу оддийгина сўзларнинг ўзи унга бир дунё умид бағишларди. Анвар ширин бир лутф билан гоҳо араб, гоҳо турк, гоҳо ҳинду форс тилларида сўзлар, таржимаси ҳам оддий ва ёқимтой бўларди. “Хуш келдингиз, сафо келдингиз”, “Чойга марҳамат”, “Толиқиб қолмадингизми?”

Нафиса унинг коп-қора думалоқ кўзларига, кулганда, тўлиқиб сўзлаганида чуқурлашадиган кулгичига тикилиб қолар, ўзидаги бу сеҳрланишни сезиб қолса, хижолатдан бош эгарди.

Анвар ҳам қиздаги ўзгаришларни сезар, бироқ совуққонлик билан ўзини билмаганга соларди. Бир кун Анвар эшик қоқиб келганда, Нафиса Раъно прокатга келтирган телевизордан ёлғиз ўзи бадийий фильм кўриб ўтирарди.

– Ассалому алайкум, келинг, Анвар ака.

– Ва алайкум ассалом, Нафисажон. Ичкарига ижозат бўладими? Раънобону сменадаларми дейман?

Нафиса шитоб билан китоб-дафтарларини тайёрламоқчи бўлганди, Анвар чиройли жилмайди:

– Якубович айтганидек, “рекламная пауза”. Яхши кинога ўхшайди. Ўтиринг, Нафисажон, мутулаага ҳали улгурамиз.

Телеэкранда чўл чечакларидан, буғдой бошоқларидан бошига гулчамбар таққан қиз, сочлари бир ёнга таралган йигит ва чиройли манзаралар кўзга ташланарди.

– Қаранг, Нафисажон. Қизнинг сочлари жуда гўзал эканми?

– Сочлари? – Нафиса телевизордан кўз узиб унга қаради. Анвар ўзига қаттиқ тикилиб турганини сезиб, сапчиб турди: “Мен чой қўйиб келай”.

– Йўк, йўк, – Анвар унинг бармоқларидан ушлади. – Ҳожати йўк.

Нафисанинг шуурига фильмдаги мантиқ етиб бормади, худди Анвар унга боягидек тикилиб турган каби ўз-ўзидан лавлагиси чиқиб кетаверди.

– Сиз иш билан анча ҳорғин кўринасиз, асал қиз. Маслаҳат билан эртага бир сайру гашт уюштирамизми? Сиз ҳам водий чечаклари билан сочларингизни безатардингиз. Раънога айтмай кўяқолинг, билса, мениям олиб бормапсизлар деб хархаша қилиб юрар, хайми?

Анварга нима бўлди ўзи, сайру гашт дейдими, асал қиз, дейдими, тавба.

Нафиса ўшал дилафрўз водийни ҳам, сочларини бебаган нафармон чечакларни ҳам ҳеч қачон эслагиси келмайди. Ўшал жаннатул ризвонда унга қарғиш тегди...

Ишхонадагиларига билдирмай Анвар Нафисани яширинча никоҳ қилдирди-ю, лекин бирор жойга “ис” чиқармади. Нафиса яна аросатда қолди. Анварни ишхонаси томонидан бир йиллик муддат билан Ливанга жўнатишмоқчи бўлишибди, таржимонлик қилармиш. Кетиш олдидан у норасмий, лекин шаръий хотинига мулойимлик ва совуққонлик билан “насихат” қилди:

– Нафисажон, боланинг туғилмагани яхши. Ҳар ҳолда шаънингга паст-баланд гаплар бўлмасин, дейман-да. Раънога тайинлаб қўяман, йўл-йўриқ кўрсатади, мана бу қоғозда эллик минг бор, ҳозирги айтганимга сарфлайсизлар. Яна кўзёшими? Ахир мен сенга олдин ҳам айтганман. Хотиним, болаларимдан воз кечолмайман, лекин сени ҳам ташламайман. Номардлик қилсам, сен билан никоҳ боғламас эдим. Агар ҳомилали бўлмаганимда, ўзим билан олиб кетардим. Начора. Яна бир гап, ўзингни сақла, мен ер тагида илон қимирласа биладан. Фақат бола туфайли азият чекмагин, дейман, бунинг устига ишхонадагилар билиб қолишса, менинг ишим ҳам, сенинг ўқишинг ҳам абгор бўлди деявер.

Анварнинг “маслаҳат”ини эшитгандан сўнг Раънонинг бирдан жини кўзиб, ўрисча-ўзбекча, эркакча-хотинча ҳақоратларни қаторлаштирди:

– Вой зараза... исқирт, тварь... Ман уни одам десам, бир грамм шарми йўк экан-ку. Сен унга нима учун керак эканлигингни тушунгандирсан? Қўрдингми, энди қизиғинг қолмади-да! Вой тулки-ей... – Кейин бирдан бўшашиб титилиб кетган ўриндиққа беҳол чўкди. – Сен ҳам тузуксан. Доимо ўшанинг етовида юрасан. Аслида Анварнинг айтгани уч минутлик даҳмаза. Лекин ундан кейин... кейин тилло сочиб ҳам бола бетини кўролмайсан. Бепуштлиқ нималигини биласанми? Эркакнинг минг бир хийла-найранги бўлади-да. Бугун болангни олдир, қийналиб қолма, деган одам, эртага туғмас, деб осонгина талоғингни кўлингга тутқазади. Маслаҳатим: сенга ҳам тирноқ керак эмас экан, узоқроқ жойдаги туғруқхонага бор-да, болани ўша ерга ташлаб кел. Бу ерда туғсанг, боладан кўнгил узолмай қоласан...

...Дока никобли, лўмбиллаган аёл кўғирчокдек йўргакланган чақалоқларни белидаги рақамига қараб оналарига тарқатаркан:

– Қани, ўрнингиздан турунги, – дерди ҳазиломуз. – Бузакчаларингизни эмизингиз. Ҳа, ойимшо, нега аза тутиб ўтирибсиз? Агар хоҳласангиз, келтириб бераман, аясини истаб кўзичоқдек мағраб, дуняни бузиб ятир.

Нафиса боласига нисбатан кўнглида ачиниш ҳисси туйди. Лекин ҳозир кўрса, уни ташлаб кетиши қийинлигини билиб, “йўк, йўк”, деди.

– Ихтиёринг, – татар хотин шарт бурилиб, жаҳл билан тўқ-тўқ юриб чиқиб кетди.

– Вой, мамбу хотинни. Тирноққа зорлар қанчаю, болабездорлар ундан кўп экан-да. Мана, мен ҳозир ўттиз еттидаман. Шугинани дийдорига етгунча ўн беш йил ҳасрат тортдим. Худойимдан ўргилай, оҳимга етди. Сизга нима қипти? Битта шу гўдакни эплаволарсиз. Боқиб катта қилсангиз, эр етса у сизни боқади. Қайтар дунё, дейдилар, айланай, гуноҳга ботманг-а.

“Оҳ, шўрпешона Нафиса... Нега ўлмай қолдим? Шунча номуссизликдан кўра, ўзимни ҳам болага қўшиб бир нима қилганим яхши эмасмиди?”

Болалари билан “тил”лашиб эмизаётган хотинларни кузатиб ётаркан, бирдан кўкси симиллаб оғриб кетганини сизди. Кўкрагидан тизиллаб сут чиқиб, кўйлагини шилта қилди. Сут совиб, шираси ғашни келтирди. Нафиса ноилож кўзғалиб, хона деворидаги кран тагига кўйлагининг олдини ювди-да, сутини соға бошлади.

– Соғма, баттар бўласан, – деди корейс аёл. – Яхшиси дуррачангни ҳўллаб, маҳкам боғлаб ёт, уч-тўрт кунда қайтиб кетади.

– Ҳалигинда энага, болангизни чирқиллаб ётибди, деди-ю, шу ифлос краннинг тагига соққандан кўра, ўша шўринг қурғурни эмизсайиз-чи, – деди ўттиз еттисида фарзандли бўлган аёл.

Нафиса индамади, лекин бирдан чақалоғини кўргиси, мана буларга ўхшаб эркалаб эмизгиси келди. Меҳри холани эслади. Бечора хола ҳадеб Нафисани ўз йўлига юргизмоққа тиришар, боланинг тақдиридан хавотирланарди:

– Кўнглингни равшан тут, шайтоннинг йўриғига юрма. Анвар ёшлик қилган. Агар болангни кўзинг қиймаса, кўтариб опкелавер, қизлар судрасудра қилиб ўзлари катта қилиб беришади. Боласини кўргандан кейин Анварга ҳам инсоф кириб қолар, қизим.

Ростдан ҳам боласини бегона шаҳарга ташлаб кетгани билан бўйнидаги тавқи лаънатдан қутулмоқнинг иложи йўқ. Агар у ўлиб қолса-чи, шу кунгача қанча маломатларга чидади, ўзининг бўшанлиги, соддалиги туфайли ҳалиям ҳамманинг кўзига бало бўлиб кўринаяпти. Эрсиз бола кўриб, кўтариб юрибди, дейишса, буям шу маломатларнинг биридир-да! Нафиса юрагида исён кўтараётган, боласига хайрихоҳ бўлган туйғуларга жимгина қулоқ тутарди. Мана Анвар, “хотиним қоп-қора зоғчадайин, унга ҳеч кўнглим илимайди, фақат болаларимни яхши кўрганим учун у билан яшайман”, деганди. Анвар Нафисани жонидан ортиқ кўраркан, лекин нега ўз боласини кўнгли тортмайди? Унинг вужудида, юрагининг туб-тубида қизғанчиқлик пайдо бўлди: унинг боласи Анварнинг болаларидан кам эканми? Бояги хотин “ҳаромивачча”, деди. Нега? Ахир унинг отаси бор-ку!

Унинг ҳароми эмаслигини айтиш, одамларни ишонтириш учун ҳам боласи ўзининг бағрида бўлиши керак эмасми?..

Кечқурун миқтидан келган энага болаларни тарқатаркан, тасодифан Нафисага ҳам чақалоқ тутқазди:

– Ёнингизда ётиб турсин, чиллахонада бир ўзи қолмасин. Қоринчаси тўқ, ҳозир сут берганман.

У чиқиб кетиши билан Нафиса чақалоқни кўксига яқинлаштирди. Кулча юзли, бодомқовоқ бола қийинчилик билан кўкракни олди. Хонадагилар она-болани жимгина кузатишар, биров “чурқ” этиб оғиз очмасди. Нафисанинг тошдек кўкси ийигани каби кўнгли ҳам ёришиб борар, кўзларидан шувуллаб ёш қуйиларди.

Чақалоқ озгина эмиб, ухлаб қолди. Нафиса унинг қип-қизил юзларига, пўст ташлаётган пўрсилдоқ лабларига, тиришлари кўп манглайига тикилиб тўймасди. Қулоғига биров шивирлаб айтиб тургандек кўшиқнамо шеър эшитилар, оҳанглар силсиласида дилига кўчарди:

*Ичдан чиққан иссиқ олов – илон болам,
Сен туйфайли бўлсам бўлай ёмон, болам...*

ҲУКМАТ

**Улуғ ақл эгалари ўз олд-
диларига мақсағ қўядилар,
Қолган оғамлар ўз устақлари
орқасидан эргашадилар.**

ИРВИНГ

**Ҳамма улуғ фазилатлар хо-
қисорлик зимнига ўсади.**

СЕНЕКА

Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ

1947 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Шуъла”, “Келажакка ишониб”, “Эътироф”, “Ишқ саодати”, “Гулзор қилур” шеърӣ тўпламлари ҳамда “Саодат манзари” девони нашр этилган.

**Бу саодат манзари
маҳфузи жондан бошланур****Солди ишқи кўнглима**

Солди ишқи кўнглима, вох, дилраболардан бири
Саҳни ишқ гулзоридаким камнамолардан бири,

Соғинур булбул каби дил ҳар сахар қон таҳ-батах,
Айламас боғ сайлини ул тўтиёлардан бири.

Интизорлар ичра қалбим интизордур беадад,
Ҳеч назар қилмас манга ул бевафолардан бири.

Боғаро девона кўнглим излагай ўз ёрини,
Билмагай дардимни ҳаргиз бенаволардан бири.

Ишқ сари саргашталиқдан дил чекар тун-кун азоб,
Жабрини қилгайму такрор пуржафолардан бири.

Мубталолар кетмагайлар ишқ аро ҳеч ноумид,
Бул жудолик ичраму ё дилкушолардан бири.

Эй, кўнгил, васлини излаб, ёр жафосин истадинг
Шу эмасмиди азалдан муддаолардан бири?

Топмадим, Маҳмуд, ани ҳеч бу жаҳон гулзоридан,
Ул куни боқса ажабмас, маҳлиқолардан бири.

Яхши дўст

Яхши дўст бирла кўнгиллар доимо пардоздадур,
Яхши дўст бирла битилган ишларинг парвоздадур.

Ҳеч киши ёлғиз битирмас аҳд ила паймонини,
Дўст топиб кадрига етган ҳар киши эъзоздадур.

Ҳамжихатлик бирла етгайлар азал мақсадга чин,
Ишда ғолиблик сифоти ҳамқадам, ҳамроздадур.

Дўст билан топган нонингнинг ҳар қачон мағзи ширин,
Ҳеч анинг боғлиқ ери йўқ фойдаси кўп, оздадур.

Яхши инсон ҳеч қачон, бил, изламас дўстдан ғубор,
Ҳар ёмон, яхши ишинг сарлавҳаси қоғоздадур.

Бил, риёзат чекмайин топмас кадр ҳар ердаким,
Ризқини бергай Худойим, куз, баҳор, қиш, ёздадур.

Чўкмагайдур сувда, ўтда ёнмагай бўлса ҳалол,
Охириг, топган амаллар ул тарозисоздадур.

Маҳмудо, яхши амаллар бирлаким топгай ривож,
Икки дунё ҳикмати, бил, дўст деган овоздадур.

Айлама

Аҳли дунё суҳбатига дилни даркор айлама,
Ким аларнинг даврасида қалбни бадкор айлама.

Топмадим ёр жилвасини мол-дунё ичраким,
Одамийликдан чиқиб нафс бирла ҳамкор айлама.

Ўйламай тоат-ибодатни, қочиб Ҳақ йўлидан,
Қўрқмайин рўзи жазодан, дилни маккор айлама...

...Рост қолиб ёлғонга бурма сен дилимни, дилрабо,
Дўст этиб шайтонга қалбни, Ҳакни агёр айлама.

Мўмину мухтожга боқмай, ҳеч диёнат этмаган
Қавмида бор этма зинҳор, анга хуштор айлама.

Аҳли диллар ичра Маҳмуд эт мани ёр кўйида,
Ул дилоро олдида, воҳ, қулни ночор айлама.

Олдингидай

Эй, дилоро, қулни кўзга илмадинг олдингидай,
Ташна дил қадрини ҳаргиз қилмадинг олдингидай.

Термилиб олисга тун-кун ўтди ҳорғин кўзларим,
Истаган соғинч шамолим, елмадинг олдингидай.

Ё рақиблар фитнасидан келдиму дилга ғараз,
Ваҳки, дил боғимдаги гул, қулмадинг олдингидай.

Излагай қадрини ўтган лаҳзалардан бу кўнгил,
Йўқлабон бир бора бизни келмадинг олдингидай.

Сабри боғи ичра кўнгил дарди ҳажрингда яшар,
Ой каби дил кўкида ҳеч тўлмадинг олдингидай.

Ишқ-вафо қадрини айлаб жон фидо этдим санга,
Ишқ-жафо расмини айлаб бўлмадинг олдингидай.

Қанча интилдим сенга, ёр, этмади ҳеч сенга кор,
Сенга зор Маҳмудни ҳаргиз билмадинг олдингидай.

Келмади

Келмади ҳеч бир хабар бул жонга ул жононадин,
Бўлди ғамлар феъли боис мисли ул бегонадин.

Сездиму ожизлигимни, билдиму ноқислигим,
Сўрмади холимни ҳеч бир ишқида гирёнадин.

Юз ўгирмам, ёрга жонимни фидо этгум расо,
Юз жафо кўрсатса, майли, шахд этиб пинҳонадин.

Ғамза айлаб ҳар тарафдин ул тажалли ичраким,
Мисли нур, офтоб каби жилва этар ҳар ёнадин.

Фаҳм этолмас ожиз ақлим ибтидому интиҳо,
Воҳ, ўзи солгай бу ҳолга дил тутиб майхонадин.

Зое эрмас ҳеч қачон ошиққа ёрнинг фитнаси,
Фитнажў икки кўзи олгай олов сўзонадин.

Маҳмудо, бир кун ажабмас, баски, жонинг ўртанур,
Ёр азобига кафорат келса ул мардонадин.

Бошланур

Тарбият, дейди улуғлар, хонадондан бошланур,
Кўз очиб кўрган азиз, қутлуғ макондан бошланур.

Ота-она ибрати бўлгай анга ойу қуёш,
Ҳар ўғил-киз фикрати шу меҳрибондан бошланур.

Очмайин дунёга кўз руҳу қалб топгай ривож,
Бу саодат манзари махфузи жондан бошланур.

Ҳақ таоло ҳар қачон айлар азиз, бу ҳикмати,
Алмисокдан ваъда олган файзли ондан бошланур.

Мактабу устод ҳидоят ичраким бергай камол,
Олий илм, фазлу фасохат касбу кондан бошланур.

Норасолар бирла юрмак, бил, эрур кори гуноҳ,
Ваҳ, сақарнинг риштаси кори зиёндан бошланур.

Элу юрт бахтида бўлмак яхши фарзанд фикрати,
Бу камолот ҳикмати руҳи равондан бошланур.

Жомда ёр аксини кўрмак аҳли диллар матлаби,
Бу саодат нусрати ҳукми ниҳондан бошланур.

Маҳмудо, оламаро сен гар зафар кучмоқ эсанг,
Аввалоким, имтиҳон, бил, Марғилондан бошланур.

Каҳҳоржон ЙЎЛЧИЕВ

Филология фанлари доктори. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Хурийдий нигоҳ”, “Мунис насим” номли шеърӣ тўпламлари, “Поэтик олам сирлари” номли монография муаллифи. Илмий маърузалари билан бир қатор халқаро анжуманларда қатнашган.

КЕЧИНМАНИНГ БАДИЙ ИФОДАСИ

Шоир Ғулом Фатҳиддин лирикасидаги теран кечинма ҳамда унинг турли шакл ва услубда ифодаланиши, борликни ҳиссий-фалсафӣ, рамзий-метофорик идрок этиши диққатни тортади. Зеро, “туйғунинг ҳаракати бизга, тахмин қилингандек, улар умумий ҳиссиётга яқинлашганда эмас, балки уларга сингдирилган ҳиссий қабул қилиш маълум предмет ва образ олами ни яратишга хизмат қилганда сезилади. Бизнинг ҳиссий қабул қилишимиз қанчалик такомиллашган бўлса, бу олам бизга шунчалик гўзал бўлиб кўринади ва биз уни янада аниқ тасаввур эта оламиз”¹. Демак, воқелик натижасида шоир қалбида юзага келган кечинма қанчалик теран, етук бўлса, шеърнинг шакл ва мазмун бирлиги ҳам шунчалик мукаммаллашади. Ғулом Фатҳиддин шеърларида шундай жиҳатлар мавжуд.

*Рангпар деразадан мўраларди жим,
Чинор огушига яширинган ой.
Ғира-шира тунда сузар хотиржам,
Жўнгина кулбамиз – тенги йўқ сарой.*²

¹ Потебня А.А. Слово и миф. М.: Правда, 1989. - С.17-200.<http://philologos.narod.ru/potebnja/>

² Ғулом Фатҳиддин. Истақ шеърлар. Тошкент “Камалак” нашриёти. 1992 йил.

Мазкур парча бошловчи банд сифатида лирик қаҳрамон кўнглидаги ҳаётсеварликни, ошиқнинг кузатувчанлиги ва бағрикенглигини очиб беради. Иккинчи мисрадаги чинор ва ой ўз бахтидан масрур ошиқ-маъшук тимсоли бўлса, тўртинчи қатордаги “кулба” эса “сарой” билан истиоравий муносабатга киришиб, мазмуни зид сифатлар ёрдамида лирик қаҳрамон кечинмасининг теранлигини акс эттиради. Биринчи мисрада берилган “дераза” детали лирик қаҳрамон юрагига нисбатан олиб борувчи йўл ҳисобланди. Унга “рангпар” сифатининг берилиши эса бир томондан бу йўл кўхналигига ишора бўлса, иккинчи томондан лирик қаҳрамоннинг ошиқлик ҳолати ҳақида ҳам бадиий хабар ташимоқда. Лекин, бадиий хабарнинг бошқа томонлари кейинги бандда янада кенгроқ очилади:

*Кўҳна кўшиғини хиргойи қилар
Хушбўй бедазорда сармаст бедана.
Зилол сув жилдираб унга жўр бўлар,
Чигирткалар ҳазин чириллар яна.*

“Бедананинг кўҳна кўшиғи” жумласи орқали шеърдаги замон ва макон кўлами узоқ тарихга қадар кенгайди. Бунда “кўҳна кўшиқ” ва “сармаст бедана” жумлалари билдирган маъно асосий ўрин тутди. Бу ўринда, шоир қадимий Ватан ва азалий турмуш тарзимиз – гўзал табиатга ошноликни рухий параллелизм орқали бераётгани аён бўлади. Зилол сув жилдираши, чигирткаларнинг ҳазин чириллаши табиатдаги оҳанглар ва уларга йўғрилган кечинмалар образи руҳимизга бир соғинч ҳадя этади. Бедазордаги хушбўйликдан маст бўлган бедананинг сайрашига жўр бўлаётган табиат овози бизнинг туйғуларимизга таъсир қилади. Туйғулар кечинмага айланади. Кечинма эса Ватанга бўлган муҳаббатни кучайтиради. Шоир учун Ватан бу, аввало, пичан ҳиди ва севимли маъшуканинг юзи, булутлар ва оҳанглар, “япроқлари шивирлаб, дуо ўқиётган тераклар” ва лирик қаҳрамон юрагига тушган ўтдир. Ана шундай деталлар лирик қаҳрамон калбидаги кўтаринки кечинмаларни тўла акс эттиради. Бу эса, унинг содда ва самимий юракка эга бағрикенг шахс эканлигидан далолат беради.

“Оппоқ йиғи” сарлавҳали шеърда эса лирик қаҳрамони иродали, ғурури баланд шахс эканлиги кўзга ташланади:

*Ҳавасим келади сенга, эй, гилос,
Силагим келади яшил бошингни.
Йиғлар чоғингда ҳам қаддинг тутиб гоз,
Тўкасан гулларга ўраб ёшингни.*

Гилос ҳам табиий, ҳам рамзий образ сифатида бир неча мазмуний қатлам ва таъсирчан ёрқин тасвирга эга бўлиб, шоирнинг бадиий нияти дарахтнинг гўзаллигини ифодалаш эмас, балки, инсон феълени очиб беришдир.

Ғулом Фатҳиддин битикларининг яна бир яхши жиҳати шаклий, услубий изланишидир. Шоир қатор шеърларида эркин вазндан фойдаланган. Аслида, ҳар бир ижодкор ўз онгига таъсир кўрсатган ташқи омил – турли

ижтимоий муносабат, нарса, воқеа, ҳодисалар асосида воқеликни бадиий англайди ва ўзига хос ифода этади. Натижада, турли поэтик шакллар, ифода усуллари, бадиий жиҳатлар яратилади. Жумладан, шоир ўзбек шеърлятида ўзига хос шеърлий шакл сифатида шаклланиб улгурган учликда ҳам шеърлар ёзган:

*Қулогимга чалинар гоҳо
денгиз чиганоғи товушларидек
мармар лавҳаларнинг хўрсинишлари.*

Шеърдаги дунёни англашга интилиш, мармартошнинг дарддан хўрсинишини эшитиш учун шунчаки одам эмас, балки инсон бўлиш керак. Чунки ҳақиқий инсонгина марҳум қабрига қўйилган тошнинг қабристондаги марҳумлар тақдирини англаб оғир хўрсинишини тушунади ва унда доимо шабада билан бирга қулоққа чалинадиган денгиз овозини эшита олади. Бир қарашда денгиз чиганоғи ва мармарнинг овози бошқа-бошқадек туюлади. Лекин ҳар иккаласи ҳам ташқи томондан турли безаклари ва нисбатан қаттиқлиги билан ўхшайди. Шоир ана шу кичик ўхшашликдан катта ҳаётлий мазмун топа билган.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, шоир ижодида денгиз алоҳида ўринга эга. Чунки денгизнинг безовта қалбини тушунган денгизчи сифатида шеърларида денгизга бот-бот мурожаат қилади. Лекин уни бегона эмас, соф миллий феъли билан боласини аллалаётган она тимсолида ифодалайди.

*Тўлқинлар шаштидан тебранар денгиз,
Қояларга урар қумуш тигини.
Қуёш чекинмоқда қолдирмай, эсиз.
Соҳил ойнасида нурли тугини.*

Лирик қаҳрамон денгизнинг қумуш тигини, қуёшнинг нурли тугини кўриб ҳаяжонга тушади ва уларнинг вақтинча эканлигидан афсус чекади. Лекин бу қайтаётган тўлқин, ботаётган қуёш бағрида эртанги кунга умид борлигини, жажжи тўлқин яна курашга отланаётганидан ғайратга тушади. Бошқа бир учлик шеърда эса шовқинли ўрмонни ташлаб кетаётган гўзаллик тимсолларининг тасвири берилган:

*Бақирқ-чақирққа тўла гунг ўрмон.
Бундан чиқиб кетмоқдалар ўксиниб,
Менинг оҳуларим тилини тишлаб.*

Шеърнинг биринчи мисраси тезис сифатида лирик асардаги кўламдорликни таъминлайди. Шоир шеър замирида глобал бўлган экологик муаммони ёритар экан, ўрмон ва оҳу детал-образлари орқали метафорик усул ёрдамида бадиий дид, гўзалликни тушуниш камайиб бораётганидан изтироб чекади.

Шоирнинг “Мавҳумлик”, “Ёруғ дунё ҳақида ўйлар”, “Кўхна жараён ҳақида янги башорат”, “Фуқаролик ҳақида ўйлар” каби шеърлари эр-

кин вазнининг ўзига хос кўринишлари саналади. Уларда умуминсоний кадриятлар қамраб олинган бўлиб, шоир одам ва оламини тушунишга интилиш жараёнида пайдо бўлган туйғуларини лирик кечинманинг ҳиссиёти билан мужассамлаштиради.

Ғулом Фатҳиддин шеърларидаги лирик кечинмада лирик субъектнинг табиий олами теран фалсафий ҳиссиётга бой, серқатлам дунёсини, олам ва одам моҳиятини англашга ҳаракат қилаётган инсонни кўриш мумкин.

Шоир ана шу хусусиятни жуда яхши англаган ҳолда, оддий ҳаётий воқелик асосида ҳам теран фалсафий мушоҳада, кутилмаган хулоса ясай олади:

*Ҳуштагини чалиб шамол,
Адирларга арқон ўрайди.
Чечаклардан иборат олам
Товонлардан шафқат сўрайди³.*

Бир қарашда шоир табиат тасвирини чизаётгандек туюлади. Шеърдаги “шамол” ва “чечак” образлари предметлилик даражасига кўра детал-образлар бўлиб, улар зиммасига жамиятнинг икки кутбини кўрсатиш юкланган. “Шамолнинг адирларга арқон ўраши” шоирнинг ажойиб топилмасидир. Дарҳақиқат, кенглик ўртасидаси адирни қоплаган майса ва чечаклар устида шамолнинг эпкини натижасида ҳосил бўладиган тўлқин гўё похолдан арқон эшиш натижасида хавода қоладиган изга ўхшайди. Шамолнинг ҳолатига аниқлик сифатида киритилган “ҳуштак чалиб” ибораси эса шамолни жонлантириб, унинг қалбида кўтаринкилик, аллақандай мамнунлик борлигидан дарак беради. Гарчи кўзга кўринмасида, шамолнинг нима биландир машғуллигини билдиради. Шу парчада шамол образининг зиммасидаги ҳаётсеварлик, меҳнатсеварлик қирралари кўзга ташланади. Лекин банднинг кейинги мисраларида эса шамолнинг оёқлари остида эзилаётган чечаклар оламининг фарёдини англаган шоир қалби юзага чиқади. “Чечакларнинг овози” ва “шамолнинг ҳаракати” иккала қирранинг банддаги фаолиятида ўзаро мазмуний зиддиятга киришиши таъминлаган унсурлардандир. Мазмуний зиддият дастлабки ўринда, соф табиий тасвир бўлса, иккинчи мазмуний қатламда, истиоравий кўриниш олади ва ижтимоий тасвирга айланади. Учинчи ўринда эса, улар ёнига лирик субъект овози ҳам қўшилади. Бу овоз асосан, икки қудратли кучни англаган шахснинг овози сифатида ҳали лирик воқеликка жадал аралашгани сезилмайди.

*Кезиб юрар хазонлар иси,
Кенгликларда товланар сароб,
Наҳот, нурга бўлган севгиси
Лолазорни айлагай хароб?*

Мазкур бандда шоирнинг аввалги тўртлик тасвир замиридаги ҳадиги кучая бошлайди. Яъни, лирик субъект лирик воқеликка аралашади. Лекин

³ Ғулом Фатҳиддин. Ложувард соя. Шеърлар, дostonлар, таржималар. Тошкент. “Шарқ” нашриёт матбаа акциядорлик компанияси, 2012. –Б.23

унгача яна лирик композицияда тезислар берилади: “Кезиб юрар хазонлар иси”, “Кенгликларда товланар сароб”. Лирик субъектнинг кузатувчанлиги, баҳорда ҳам, яъни, ҳамма нарса гуллаб, яшнаб, майсалар, япроқлар сўлмайдиган кўкламда хазон исини туюши, саробни кўриши ва унинг зиммасидаги маънавий кўчимларни англаши шеърнинг мазмуний доирасини кенгайтиради. Бу ўринда нур ва лоззор деталлари орқали одамлар калбидаги ёруғлик, нозиклик, гўзалликни англашимиз мумкин.

Шоир ижодининг яна бир жиҳати шеърдаги лирик хронотоплар (баҳор, қир), лирик композиция (тезис, антитезис ва хулоса), синтактик усуллар (риторик сўроқ, метафора)дан унумли фойдаланганида кўринади.

Юқорида айтилганидек, шоир метафорадан унумли фойдаланган. Буни “Озодлик суврати” номли шеърда кузатишимиз мумкин⁴.

Шоир мазкур шеърда, Ватаннинг суратини метафорага айлантирган.

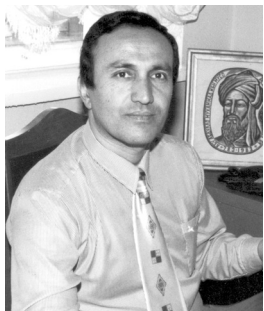
*Унинг қаршисида оқарарди вақт –
Тун рангли сочларин босмиш қорли тонг.
Кўкрак қафасига қилмасдан шафқат
Осилган юраги чалаётир бонг.*

Аслида, реал ҳаётда вақт оқармайди. Лекин Ғулом Фатҳиддин метафора ёрдамида “вақт” хронотопини мувафаққият билан эпитетлаган. Соч ва тонг деталлари орқали эса вақтнинг тундан тонгга қараб ҳаракатланиши ифодаланган. Ана шу ҳаракат эса тун ва тонг хронотопларининг вақтга нисбатан маъно кўчимини, яъни, метафорани топа билган. Юракнинг ҳар бир уриши кишиларга инсонпарварлик ғоясини сингдирувчи бонгдек етиши шеърдаги муайян шахснинг озодликка талпинишидек янграйди.

Яна бир жиҳат. Ғулом Фатҳиддин шеърларида ўзидан аввалги шоирлар ижодидан таъсирланиши ва уларнинг анъаналарига ёндашиши ҳам яққол кўзга ташланади.

Ижодий таъсирнинг яна бир муҳим жиҳати, жамият ёки ижодкорда мумтоз адабиёт вакили ва у яшаган даврга нисбатан ташқи яқинлик шаклланишида ҳам кузатилади. Шу маънода, Ғулом Фатҳиддинда мустақиллик даврида берилган ижодий эркинлик натижасида аждоқларимиз меросига нисбатан ҳурмат кучайган ва шоир бадий қирраларни чуқур ўрганишга ҳаракат қиламоқда.

⁴ Юқоридаги манба. - Б.39.

Нусратулло ЖУМАХЎЖА

Филология фанлари доктори. 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Олимнинг “Поэтик тасвирда пейзажнинг роли”, “Турди назми бадиияти”, “Мунис газалиёти” каби илмий монографиялари нашр қилинган.

МАШХУР ҒАЗАЛ ТАҲЛИЛЛАРИ ТАДҚИҚИ

“Қаро кўзум...” Алишер Навоийнинг олимлар, шоирлар томонидан энг кўп ва ҳўб ўрганилган ғазалларидан биридир. Ушбу ғазал таҳлиliga оид Эркин Воҳидов, Матёқуб Қўшжонов, Алибек Рустамов, Исматулла Абдуллаев, Нажмиддин Комилов, Абдулла Аъзамов, Бойбўта Дўстқораев, Исмоил Бекжонов ва каминанинг мақолалари эълон қилинган. Ғазалнинг ўқув адабиётларидаги таҳлиллари ҳам мавжуд бўлиб, унда асарнинг тўлиқ матни камраб олинган. Ғазалнинг айрим байтлари ёки баъзи хусусиятларини таҳлилга тортган мақолалар ҳам бор. Масалан, Иброҳим Ҳаққуловнинг “Қаро кўзум, келу...” (Бир байт таҳлили) мақоласи шулар жумласидандир. Таҳлиллар хронологиясига назар солсак, биринчи мақола Исматулла Абдуллаев томонидан 1975 йил 22 октябрда “Тошкент окшоми” газетасида “Машхур ғазаллар таҳлили” рукнида чоп этилган. Шу ҳисобдан келиб чиқсак, “Қаро кўзум...” ғазалининг бадиий жиҳатларини ўрганиш 40 йиллик тарихга эга.

Ғазал ҳақидаги фикрлар ранг-баранг бўлиб, кейинги даврлардаги таҳлиллар тасаввуфий талқинлар билан боғлиқ равишда баҳс-мунозара тарзида юзага чиққан. Бу бир ғазалнинг мавзуси, мазмуни, образлари, лирик қаҳрамони, муаллиф дунёкарашига ўнлаб олимларнинг турлича нуқтаи назардан ёндашувлари, баъзан объектив, баъзан эса субъектив баҳо беришлари маҳсулидир. Бугун ана шу таҳлилларни қиёсий анализ қилиш, умумлаштириш, синтезини яратиш мавриди келди. Аммо, бу ғазал таҳлили шу билан яқунланади, охириги ва қатъий ҳукм чиқарилади, деган гап эмас. Таҳлил натижаларини умумлаштириш фикрларни ойдинлаштиради, янги-ча қарашларга йўл очади ва тадқиқот кейинги босқичда давом этаверади, деган умиддамиз.

“Қаро кўзум...” ғазалининг биринчи таҳлили 1975 йилда яратилган бўлса, ўн йиллик танаффусдан кейин, 1986 йилдан авж нуқтага кўтарилган. Бирин-кетин бир неча жиддий илмий тадқиқотлар майдонга келган. Нима са-

бабдан Навоийнинг 2700 дан ортиқ ғазали орасидан айнан мазкур ғазалига илмий-ижодий жамоатчилик бу қадар алоҳида ва катта эътибор қаратган? Бу жуда қизиқарли жумбоқ. Ғазал юксак бадиий санъат даражасида ёзилгани, айти пайтда мақом оҳангларида “Ушшоқ” куйига солиниб, энг маҳоратли ҳофизлар томонидан ўта дардли ижро этилгани учун кенг халқ оммасининг меҳрини қозонган ва шоиру олимларнинг диққат-эътиборига сазовор бўлган. Ғазал таҳлилларининг қизғин тус олиши ва юқори сифат даражасига кўтарилиши эркин илмий-ижодий фикрга кенг йўл очилган, мафкуравий ғовлар олиниб, тасаввуф таълимотини ўрганиш имконияти туғилган Истиқлол арафаси ва Мустақиллик йилларига тўғри келади.

Дунёқараш, нуқтаи назар, сифат ва савияси қандай бўлишидан қатъи назар, “Қаро кўзум...” ғазали тадқиқи йўлида юзага келган ҳар бир таҳлил илм учун қадрли. Ўндан ортиқ таҳлил муаллифлари ғазал мазмуни ва бадииятини юзага чиқаришда фикрий жиҳатдан ҳамжиҳат. Биз ушбу тадқиқотда мавжуд имконият доирасида ғазал таҳлиллари синтезининг айрим қирралари ҳақида хулосаларни баён этамиз, холос.

Аввало, ғазалнинг барча таҳлилларида “Хазойин ул-маоний”даги мукамал 8 байтли матн асос қилиб олинган. “Илк девон”даги 7 байтли шаклга эътибор берилмаган. Ҳатто, Абдулла Аъзамов бундай фикр баён этган: “Хазойин ул-маоний” девонларидаги барча ғазаллар тоқ сондаги байтлардан ташкил топган... Янглишмасак, биргина “Қаро кўзум...” саккиз байт. Бу таажжубли ҳолат, албатта. Уни фақат шундай изоҳлаш мумкин: ғазал илҳомнинг бир эпкинни билан туғилган ва шу ҳолатда қоғозга битилган; унга туртки берган ҳодиса Навоий учун азиз хотирот бўлган бўлса керак, тўққиз байтга тўлдиришни лозим топмаган”¹. Ҳолбуки, “Сатрлар силсиласидаги сеҳр” номли китобда ғазалнинг тўлиқ матни “Илк девон”даги 7 байтли ҳолати билан қиёсий таҳлил этилган ва асарнинг ижодий эволюцияси ёритилган. “Илк девон”да бўлмаган, мақтадан олдинги “Фироқ тоғида топилса туфроғим, эй чарх, Хамир этиб яна ул тоғда кўҳкан қилгил” байти шоир шуурида кечган ижодий ишлов жараёни маҳсули сифатида “Бадоеъ ул-бидоя” девонини тартиб бериш чоғида Навоийнинг ўзи томонидан киритилгани аниқланган эди².

Иккинчи муаммо, ғазалдаги тасвир ва ифода тасаввуфийми ёки дунёвийми эканлиги бўлиб, бунда деярли барча муаллифлар мажозий ишқ билан ҳақиқий ишқ уйғун тасвирланган деган нуқтаи назарда яқдил турадилар. Аммо, айрим олимлар таҳлилларида Навоий фақат ишқи илоҳийни куйлаган, Навоийда дунёвий муҳаббат умуман бўлмаган, деган нуқтаи назар ҳам мавжуд. Назаримизда, ушбу масалада Нажмиддин Комиловнинг куйидаги фикрлари мезон бўлиши лозим: “Навоий мансуб бўлган нақшбандия таълимоти қаноат ва тийилишни талаб этса-да, бироқ дунё гўзаллигидан ҳузурланишни ҳам назардан соқит этмайди. Негаки, модомики реал дунё Мутлақ руҳ инъикоси экан, демак, уни севиш ва ундан баҳра олиш мум-

¹ А. Аъзамов. Назмининг еттинчи осмони. “Ҷаҳон адабиёти”, 2004 йил, февраль сони. 162-бет.

² Н. Жумаҳўжа. Сатрлар силсиласидаги сеҳр. “Ўқитувчи”, 1996, 17-18-бетлар.

кин. Шу асосда инсоннинг инсонга муҳаббати ҳам табиий ва зарурий деб топилган, яъни мажозий ишқ орқали илоҳий ишққа қараб бориш. Навоий ўзини ана шу “ишқи мажозий” куйчилари сирасига киритади. Дарҳақиқат, ...соф тасаввуфий маънода ва “ишқи ҳақиқий”ни васф этувчи асарлар Навоий ижодида асосий ўринни эгалламайди”³.

Ушбу муаммо, “Қаро кўзум...” ғазалида, Навоий назарда тутган лирик қахрамон ва бошқа бадиий образлар талқинида ҳам намоён бўлади. Алибек Рустамов “Адиблар одобидан адаблар” номли китобида чоп этилган “Қора кўз ким?” сарлавҳали шарҳида “Навоийнинг манзурини йигит эмас, киз деб тушунтириш, инсон эмас, Худо деб талқин этиш номаъқул”, деб ҳисоблайди. Унингча, “Ҳеч ким, жумладан, Навоий шаклсиз олий вужудга “қоракўзум” деб мурожаат қилмайди, ундан инсон қиёфасига киришни талаб қилмайди ва унинг “юзидаги тер”ни кўриб ўлмайди”. Навоийнинг тасвир объекти Худо эмас, балки инсон деган фикрга қўшилиш мумкин. Лекин мана бу фикр мунозарали: “Энди Навоийнинг бу ғазалидаги манзури йигитми, қизми деган саволга йигит деб жавоб беришимиз керак бўлади. Чунки ит билан ўқдан унинг овчилиги маълум. Унинг йигитлигини тан олмасликка ҳаракат қилиш Навоийнинг ишқи маънавий ишқ эканлигини ҳисобга олмаслик натижасидир”⁴. Навоийнинг маъшуқи образи овчи йигит бўлса, “Сочингни бошдин-оёқ чин ила шикан қилғил” мисрасини қандай тушуниш керак? Абдулла Аъзамов ҳам бу талқинга танқидий ёндашиб, Навоийнинг манзури йигит бўлса, нима учун буни “йигит” радибли ғазалларидагидек аниқ ифодаламаган, дея савол кўяди ва қуйидаги хулосани баён этади: “Ғазалнинг мақсади – конкрет жинсли ва ёшли маъшуқ эмас, умумлаштирувчи (абстракт) манзур сиймосига мурожаатдан иборат”⁵. Алибек Рустамов талқинида “маънавий ишқ” тушунчаси “дўстлик” тушунчаси билан чалкаштириб юборилган. Дўстлик, пиру муридлик, устоз шогирдлик муносабатлари ишқ эмас, балки батамом бошқача тушунча. Уларни инсоний меҳр, ихлос, ҳавас, садоқат боғлаб туради, зинҳор ишқ-муҳаббат эмас. Ҳар бир туйғуни ўз номи билан ифодалаган маъқул, токи Навоийнинг пок ва порлоқ шахсиятига ҳам, тасаввуфий ишқ намояндаларига ҳам маънавий зарар етмасин.

Бойбўта Дўстқораев “Хуррият” газетасининг 2009 йил, 22 июль сониди эълон қилган “Алишер Навоийнинг “Қаро кўзум”и ким бўлган?” сарлавҳали мақоласида “қаро кўз”ни “ўлим фариштаси – Азроил образи” дея талқин этади. Унинг шарҳида: Навоий “Азроилни манзура, маҳбуба тарзида ифода этади... Ғазалнинг меҳвари бўлган фикр ҳам “ўлим фалсафаси”дир”, деган хулосани баён этади. Олим ҳар қанча самимий, мароқли таҳлил яратмасин, бу фикр ҳам ишонарли эмас.

Айрим таҳлилларда Навоийнинг ғазалдаги манзури комил инсон, пири муршид эканлиги ғояси илгари сурилса ҳам, шоирнинг ўзи кимга ишора

³ Н. Комилов. Маънолар оламига сафар. “Тамаддун”, Т., 2012, 171-бет.

⁴ А.Рустамов. Адиблар одобидан адаблар. “Маънавият”, 2003, 108-109-бетлар.

⁵ А.Аъзамов. Кўрсатилган манба. 161-бет.

килинаётганини аниқ ифодаламаганлиги сабабли, бу фикр ҳам мавҳум ва тахминлигича қолади. Зотан, бундай таҳлил муаллифлари ҳам “комил инсон”, “пири муршид” деганда эркак кишини назарда тутганлар.

Таҳлилларда бошқа бадиий образлар – кўз, ит, от, соч, гулоб, бошоғлиқ ўқ – атрофида ҳам қизгин мунозара кечган. “Итингга ғамзада жон ришта-син расан қилғил” мисрасидаги “ит”ни – “овчи йигитнинг ити” дея талқин этишга асос йўқ. Ит фақат овчида бўлмайди. Бу нуқтаи назардан келиб чиқсак, бошқа шоирларнинг ғазалларидаги “ит” образини ҳам “овчи ити” деб тушунишимиз керакми? Масалан, Муниснинг:

*Итинг кўрсам, манга унс айласун деб,
Берурман гаҳ кўнгулни, гаҳ багирни*

байтини олайлик. Қайси асосда уни “овчи ити” дейиш мумкин?

Бадиий адабиётда тўқима тушунчаси бор. Бироқ, илм-фанда “илмий тўқима” тушунчаси бўлмаса-да, ёш тадқиқотчилардан катта олимларгача ғазал таҳлилларида “илмий тўқима”га зўр бериш ҳолатларини кузатиш мумкин. Улар ғазал матнида бўлмаган, шоир ҳатто ишора ҳам қилмаган образларни ўйлаб топиб, тўқиб чиқарадилар ва таҳлилга бемалол татбиқ этадилар. Шундай “илмий тўқима”лардан бири “овчи” бўлса, иккинчиси “киприк” образидир. Гўёки Навоий “бошоғлиқ ўқ” иборасида ёр кипригини назарда тутган. Ҳолбуки,

*Навоий, анжумане шавқи жон аро тузсанг,
Анинг бошоғлиқ ўқин шамъи анжуман қилғил*

байтида “киприк” образи йўқ. Ғазалдаги сўз, образ, ибораларга узоқ-узоқдан ўхшаш қидириб топадилар ва узундан-узоқ беҳуда муҳокама юритадилар. Оқибатда, Навоий асарларида қайта-қайта тилга оладиган “Сўз узалди-ю, мақсад йирокда қолди” қабилдаги таҳлил пайдо бўлади. Жумладан, Исмоил Бекжоновнинг “Ўз. АС”нинг 2012 йил 3 август сонидеда чоп этилган “Бошоқ – камон ўқи” сарлавҳали шарҳи “Қаро кўзум...” ғазали таҳлили бунга мисолдир. Олимнинг сўзшунос сифатида монанд образларни синчковлик билан қидириб топиши ва қилни қирқ ёргандек таҳлил этиши таҳсинга сазовор. Бироқ у “Қаро кўзум...” ғазали матнидаги образларга табиий равишда татбиқ этилмаган. Чунки Навоий “жон аро” “бошоғлиқ ўқ” деганда ёрнинг кипригини ҳам, аллақандай овчининг камонидаги бошоқлик ўқни ҳам назарда тутмаган. Балки оддийгина “жон” сўзи ўртасидаги “бошоғлиқ ўқ”қа ўхшайдиган “алиф” ҳарфини назарда тутган, холос. Бу билан: “бордию шавқ анжуманини тузсанг, менинг жоним-руҳим ана шу анжуманининг ёритувчи, нурафшон этувчи, анжуманининг шавқига шавқ бағишловчи шамъи шабистон бўлсин”, демоқчи бўлган.

Гарчи “Қаро кўзум...” ғазали таҳлили 40 йил мобайнида изчил давом этган бўлса-да, барча таҳлилларни ҳам ғазал тадқиқини такомиллаштиришга ҳисса қўшди, деб бўлмайди. Таҳлилларда савия жиҳатдан фақат юксалиш

эмас, балки пасайиш, орқага қайтиш, мавжуд таҳлилларни мантиқан такрорлаш ҳолатлари ҳам кузатилади. Масалан, Исмадулла Абдуллаев ғазалга 1975 йилда ёзган илк шарҳида “ғамзада” сўзини “ғамза – ноз-карашма” маъносида талқин этган. Мазкур сатрлар муаллифининг 1987 йил, 27 февралда “Ўз. АС”да чоп этилган “Ғазал ва таҳлил” мақоласида унинг шарҳи танқид қилинганидан кейин шу мақолага ёзган раддиясида: “Бизнинг таҳлилимизда “ғамзада – ғам чеккан, жабрланган” сўзи нотўғри талқин қилинган, бунинг учун газетхонлардан узр сўраймиз”, дея хатосини мардларча тан олган. Орадан 20 йил ўтгандан кейин 2006, 2010 йилларда чоп этилган Республика умумтаълим мактабларининг 8-синф “Адабиёт” дарслигида Султонмурод Олимов мазкур хатони яна такрорлаган. Яъни, “Қаро кўзим...” ғазали шарҳини баён этиш жараёнида: “Ошиқ... итига ғамза пайти жон риштасидан ип қилишни айтади”⁶, деб ёзган. Наҳотки, олим “ғамзада” сўзининг маъносини билмаган? Наҳотки, ғазал таҳлилининг тарихий тақомилини кузатмаган ва тузатилган хатони кўрмаган? Ахир, бир ғазалга шарҳ ёзаётган олим ўзидан олдинги шорихлар тажрибасини кўриши керак эмасми? Бизнинг Республика Таълим марказига ва матбуотдаги расмий-танқидий мурожаатларимиздан кейин Султонмурод Олимов ушбу хатони дарсликнинг 3-нашрида тузатди, лекин “Қаро кўзим...” ва бошқа ғазаллар талқинидаги талай камчиликлар бартараф этилмай қолган.

Умуман, ғазал таҳлиллари асарнинг мазмун-мундарижаси, бадиий образлар тизими, шоирнинг санъаткорлик маҳорати ҳақида яхлит, қамровли тасаввур ҳосил қилади. “Қаро кўзум...” ғазали тўғрисидаги барча таҳлилларни умумлаштирганимизда, 150-бет атрофидаги бир манба вужудга келди. Биз мазкур ғазал таҳлилларини узоқ йиллардан бери ўрганиб келарканмиз, бир ғазал ҳақида тадқиқот китоби яратиш мумкинлиги ҳақида ўйладик. “Қаро кўзум...” ғазали таҳлиллари тадқиқи тимсолида мана шу лойиҳанинг биринчи намунаси амалга ошди. Ушбу тажриба шуни кўрсатадики, Алишер Навоий ва бошқа шоирларнинг кўп таҳлил ва тадқиқ этилган ғазаллари тўғрисида ҳам ана шундай тадқиқот яратиш мумкин ва зарур. Чунки бу соҳаларда ҳали ечими топилмаган муаммолар кўп ва тадқиқотлар, албатта, давомий бўлиши лозим.

⁶ Султонмурод Олим, Суннат Аҳмедов, Раҳмон Кўчқоров. Адабиёт. Умумий ўрта таълим мактабларининг 8-синфи учун дарслик-мажмуа. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т., 2006, 124-бет. Иккинчи нашри “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи билан ҳамкорликда. Т., 2010, 90-бет.

Кавсар ТУРДИЕВА

1958 йилда тугилган. Санкт-Петербург университетининг журналистика факультетини тамомлаган. Унинг йигирмадан зиёд шеърий ва насрий китоблари нашр этилган.

Билим сенга бўлсин ёр

Момақалди роқ

Ер остин-устунми ё
Гумбулар бутун дунё?
Тунда момақалди роқ
Баданимда қалтироқ.
Нега ҳамма жим ётар:
Дадам хурракни отар,
Ойим уйкуга чўмган,
Ойим кўзини юмган,
Гоҳ туриб, гоҳ ётаман,
Яна ўйга ботаман.
Ичимдан кетмас титроқ,
Гумбур-гумбур ҳаммаёқ.
Чопаман бувим томон:
– Туринг буви, бувижон!
Бувим беради овоз:
– Ухлашга қўйгин бироз.
– Буви, қўрқаман, ахир, –
Бувим “ух” тортар оғир.

– Ухла, сенда йўқ гуноҳ,
 Тегмас момақалдирик.
 Бувим билмас-да, бироқ,
 Менда жуда кўп гуноҳ.
 Вужудим босар даҳшат,
 Баданим титрар қалт-қалт.
 Яна бироз ётаман,
 Бувимни уйғотаман.
 – Буви, менда гуноҳ бор:
 Мактабдан қочдим бир бор.
 Синганда тунгги чирок,
 Беркитиб қўйдим йироқ.
 Мураббонгизни кеча
 Очиб, еб кўрдим пича.
 Ясаётганда гулдон
 Билмай қирқдим дастурхон.
 Варрак ясаб Аббосга
 Елим тўқдим палосга.
 Кўринмасин дея доғ
 Уни букладим шу чоғ.
 Кундаликка пешма-пеш
 Ўзим қўйдим учта “беш”...
 ...Бувим қимирлай бошлар
 Жаҳлдор назар ташлар.
 Сўнг, ҳайрон қолиб бироз,
 Дейди: – Тўхта, илтимос!..
 ...Тинди момақалдирик.
 Аммо тинмас қалтироқ,
 Сирим очилди, э, воҳ!

Кетказяпмиз бўёқни

Дадамиз турли рангга
 Бўяганда айвонни,
 Биз ҳам қараб турмадик,
 Бўявордик нарвонни.
 Дадам тушликка чиқиб,
 Мириқиб дам олганда,
 Чўткалару бўёқлар
 Айвончада қолганда,
 Бир бурда нон тишладик,
 Бўёқчидек ишладик,
 Гултувакни бўядик,

Сўнг пуфакни бўядик,
 Кейин кўздан кечириб
 Кўйлагимиз матосин,
 Гуллар чизиб тузатдик
 Бошқаларнинг хатосин.
 Рўпарамизда шу чоғ
 Пайдо бўлди кўзичок.
 Аввал, бироз ўйладик,
 Сўнг, уни ҳам бўядик.
 Қараб турсак кўйимиз
 Оналикка ярамас.
 Кўзичоғи бўялгач,
 Боласига қарамас.
 Нарвончага ўтирдик,
 Айвончага суялдик.
 Ўзимиз ҳам, тўғриси,
 Турли рангга бўялдик.
 Дадам бизни таниди,
 Шиқиллатдик туёқни.
 Энди сўздан чиқмасдан
 Кетказяпмиз бўёқни.

Ҳарфга ҳурмат

Алифбода нечта ҳарф
 Ўйла, ақлинг қилиб сарф?
 Гўё кўзу бурни бор,
 Ҳар ҳарфнинг ўз ўрни бор.
 Ҳар бир ҳарф буюк эрур,
 Ҳар қайси жуда зарур.
 Адаштирагин зинҳор,
 Билим сенга бўлсин ёр.
 Битта ҳарф ўзгарса, кўр,
 “Кар” тўсатдан бўлар “кўр”.
 Адаштирсанг “и”ни, бил,
 “Кўр” бўлиб қолади “кир”
 “Б” ҳарфсиз гавжум “бозор”,
 Келтирар дилга “озор”.
 Югурган чопқир “жайрон”,
 Бир ҳарф деб бўлар “вайрон”.
 Ҳатто, соғлом, кучли “фил”,
 Ҳарф ўзгарса бўлар “сил”.
 “Пул” айланади “кул”га,

“Тол” айланади “тул”га.
Ҳаттоки, ширин “бола”,
“Б” ҳарфсиз бўлар “ола”.
Шундай ҳолга келдим дуч,
Битта ҳарфдан ҳатто “куч”
Ўзгардию, бўлди “пуч”.
“П” қочдию, қолди “уч”.
Қиш ёзди бир сўзни “муз”
Баҳор тўғрилади “буз”,
Қиш яна ёзди “аёз”
“А”сиз “аёз” иссиқ “ёз” .
Ҳар бир ҳарф шунақа зўр,
Ишонмасанг синаб кўр.
Дегин, шўрва мунча зўр,
Бир ҳарф билан удир “шўр”.
Ҳарфи ўзгарса бироқ,
“Қовоқ” ҳам чинни “товоқ”.
Бир ҳарф деб бутун “қишлоқ”
Бўлиб қолади “пишлоқ”.
“Кун” айланади “тун”га
Ишонмайсанми бунга?
Ахир, бўлар торга ос,
“Д” ўзгарса дорга ос.
Нени осамиз торга,
Кимни осамиз дорга?
“Д” ҳарфи айтар шартта,
Саводсизни, албатта.
Осмасак ҳам ёзамиз,
Китоб қилиб босамиз.
Ялинмасин ҳам ҳатто,
Бошқа қилмасин хато.
Шундай экан, азизлар,
Саводли бўлинг сизлар.
Ҳар доимо, албатта,
Бўлинг ҳарфга ҳурматда.

МУЛОҚОТ

*Нодир НОРМАТОВ
Лазизжон БАХРАНОВ*

УММОН ЮЗИДАГИ МАВЖЛАР

*Ёзувчи, санъатишунос Нодир НОРМАТОВ билан
илмий ходим Лазизжон БАХРАНОВнинг суҳбати*

Лазизжон Бахранов: *Мустақиллик халқимизга ўз тақдирини ўзи яратиши, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиши имконини берди. Бунинг натижасида, миллий қадриятлар тикланмоқда, маданият, санъат соҳаларида катта ўзгаришлар кўзга ташиланмоқда. Ўзбек тасвирий санъатида янги-янги бадиий йўналишлар пайдо бўлмоқда. Серқирра ҳаётни, замондошларимиз портретларини, жамиятимизда рўй бераётган ўзгаришларни объектив ранг-тасвирга тушириши анъанага айланди. Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Ҳозирги кунда миллий маънавиятимиз ривожини тасвирий санъат намуналарисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбек рассомларининг кейинги йилларда самарали ижод қилиб, янги-янги ютуқларни қўлга киритаётгани, бу соҳада кўплаб ёш истеъдод эгалари кириб келаётгани унинг равнақи ва истиқболидан далолат беради”. Ҳақиқатан ҳам, бу борада ютуқларимиз кўп. Бироқ, тараққиёт вақт ўтган сари олдимизга кўплаб вазифаларни қўяверади. Уларни адо этгандагина соҳа янада ривожланади. Тасвирий санъатни ривожлантирувчи омилардан бири эса бадиий танқиддир. Нодир ака, ўзбек бадиий танқидчилигининг бугунги ҳолати сизни қониқтирадими?*

Нодир Норматов: *Тасвирий санъат асарларини, хоҳ у миллий, хоҳ жаҳоний бўлсин, тушунишда таржимон талаб этилмайди. Аммо, бадиий танқидда тилнинг аҳамияти беқиёс. Биз ўзбек тасвирий санъатини англашда замонавий санъатшуносликни бадиий танқидга эҳтиёжи катта бўлиб бораётганлигини сезиб турибмиз. Бу эса бугунги кунда тасвирий санъатимиз хилма-хиллиги,*

Нодир Норматов 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. Ёзувчининг "Кўҳитанг ҳикоялари", "Жарликдан қушлар учди" тўпламлари, "Дарахт тагидаги одам", "Бисот", "Жазо" қиссалари, "Баригал", "Рўзи Чориевнинг сўнги васияти", "Кўзгудаги икковлон" романлари нашр этилган.

Лазизжон Бахранов 1981 йилда туғилган. Камолиддин Беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институтининг санъатшунослик факультетида ўқиган. Унинг “Осон яшашнинг йўли” номли оммабон мақолалар китоби, “Соғиндим” шеърлар тўплами, “Бадий танқидчиликнинг тасвирий санъат равнақига таъсири (фалсафий-эстетик таҳлил)” монографияси чоп этилган.

кутилмаган “изм”лару янги ва эскича услуб ҳамда уларнинг қоришиқлиги, мавҳум ва ботиний маънолар касб этаётган асарларга тўлиб-тошганлиги билан изоҳланади. Тўғри, бу соҳада русийзабон мухлисларнинг омади чопган, улар ҳам Ўзбекистонда, ҳам Россияда нашр этилаётган минглаб китоблардан баҳраманд бўлишмоқда. Аммо, республикада яшайдиган ўттиз миллиондан ортиқ аҳолининг асосий қисми ўзбек тилида гаплашади. Ана шундан келиб чиқиб, мен бадий танқидчилигимизнинг бугунги аҳолини қониқарли, деб ҳисобламайман.

– *Маълумки, истиқлол мусаввирларимизга ижод эркинлиги, тасвирий санъат услубини эркин танлаш, ўзининг бадий-эстетик қарашларини очиқ ифодалаш ва тарғиб этиш имконини берди. Энг муҳими, мусаввирларимиз объектив ҳақиқатга таяниш, уни ўз асарларида ифодалаш имконига эга бўлдилар. Ушбу эркинликдан тўғри фойдаланиш, бадий жараёнларни фалсафий-эстетик тадқиқ этиш жамиятни маънавий юксалтириш нуқтаи назаридан долзарб муаммо ҳисобланади. Кейинги йилларда чоп этилган танқидчиликка доир илмий мақола ёки асарлардан қайси бирларини бадий жараёнларни кенг қамровда тадқиқ этган дейиш мумкин? Уларда қандай илмий-танқидий фикрлар, концепциялар илгари сурилган?*

– Назаримда, тасвирий санъат соҳасида биеннале (ҳар икки йилда ўтказиладиган ижодий кўргазма) муносабати билан ёзилган бир-икки мақолани ҳисобга олмаганда таҳлилий мақолалар кам чоп этилди. Тўғри, бу соҳада Ўзбекистон Бадий академияси санъатшуносларининг давра суҳбатлари ўтказилди. Улардан бир қисмининг “San’at” журналида чоп этилиши эътиборни тортди. Аммо, ўзбек тасвирий ёки амалий санъатининг бошқа турлари ва жанрлари ҳам бор-ку. Айтайлик, ҳайкалтарошлик.

Жанрлар муаммоларига бағишлаб мазкур санъат журналнинг алоҳида сонлари нашр этилмоқда. Аммо, ҳар бир соҳада ўз мулоҳазаларини билдираётган мутахассисларнинг бу чиқишлари амалиётда қай даражада ҳисобга олинаётир, мониторинги қай аҳволда? Бу ҳам жиддий масала. Давлатимиз бу соҳаларни ривожлантириш учун барча имконият ва имтиёزلарни яратган ҳозирги пайтда биз уларнинг истиқболларига бефарқ бўлмаслигимиз керак.

Сўнги йилларда турли грантлар ва лойиҳалар асосида Акбар Ҳакимов, Нигора Аҳмедова, Элмира Гул,

Камола Окилова сингари мутахассислар анчагина салмоқли тадқиқотлар қилишди. Аммо, уларнинг аксарияти рус тилида.

– *Мустабид тузум даврида ижоднинг барча соҳалари қатори тасвирий санъат ва бадий танқидчилик ҳам коммунистик мафкура талабларига, догмаларига бўйсундирилган эди. Социалистик реализм ижтимоий борлиқни тасвирирашнинг ягона объектив услуби сифатида қаралган, ундан чекинган ёндашув “буржуа эстетикаси”, “халқчилликнинг бузилиши”, “соцреализмдан чекиниши” каби тамгалар билан қораланган. Ижод эркинлиги ва танқидий ёндашув зарурлиги расмий ҳужжатларда қайд этилган бўлса-да, реал ҳаётда “соцреализм намояналари”нинг ижоди, асарлари бадий танқиддан холи эди. Ҳозирги кунда мураккаб, серқирра ва ранг-баранг бадий жараёнлар кечаётган пайтда танқидчилигимиз қай даражада ривожланаяпти?*

– Назария ўз йўлида, бироқ санъатшунос ўзи танлаган йўналишда ишени амалиёт билан боғлаб, аниқ далиллар асосида иш олиб бориши керак, деб ўйлайман. Тўғри, гилам ва ипақдан санъат асарлари яратиш соҳасида бир қанча ишлар олиб борилди. Аммо, уларни етарли деб бўлмайди. Гап шундаки, аввало, ўзбек тасвирий ва амалий санъатининг турлари ва жанрлари ривожини бир хил эмас. Унинг янги давр шароитидаги ҳолатига эътибор берадиган бўлсак, катта имтиёзлар берилган. Халқ амалий санъатида, жумладан, миниатюра ёки кулоллик санъат даражасидан кўра кўпроқ ҳунармандликка томон оғаётгандек. Бу ҳолат – бозор иқтисодиётига мослашиш майллари, бошқа санъат турларига ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда. Хўш, ана шундай ҳолатларга бадий танқидчилигимиз қай даражада муносабат билдирди? Бунга Акбар Ҳакимов, Камола Окилова, Элмира Гул каби мутахассисларнинг мақолаларини ҳисобга олмаганда, ўзига хос ечимлар, жавоблар топиш қийин.

– *Ижодий эркинлик туфайли миллий тасвирий санъатда кубизм, сюрреализм, импрессионизм, традиционализм, символизм, абстракционизм, авангард, натурализм, гиперреализм, эротик санъат, поп-арт, неоимпрессионизм, неоклассицизм, фотореализм, футуризм каби бадий-услубий ёндашишлар ривож топмоқда. Жаҳон тасвирий санъатидаги услубларни ўзлаштиришига бўлган интилиш янги фалсафий-эстетик парадигмани шакллантирмоқда. Бу эса бадий жараёнларни кенг ва чуқур таҳлил этишни тақозо этмоқда. Президент Ислом Каримов инсон маънавиятига таъсир этувчи барча соҳани, шу жумладан тасвирий санъатни ҳам “халқнинг маънавий эҳтиёжлари, замон талаблари асосида янада кучайтиришимиз, янги босқичга кўтаришимиз зарур”, деб таъкидлаган эди. Бунинг энг самарали, санъат тарихида синовлардан ўтган воситаси тасвирий санъат равнақида конструктив, илмий-рационал таъсир этувчи бадий танқидчиликдан фойдаланишидир.*

– Бу жуда нозик масала. Мен маълум бир муддат Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтида дарс берган эдим. Ўша пайтларда талабаларга эркин мавзу ва тасвирий санъат соҳасида жанрлар бўйича мақолалар ёздиргандим. Маълум бўлдики, аввало, бу масала ечими тарбия билан боғлиқ экан.

Назария ва амалиёт туташган жойда ривожланиш бўлади. Бу масаланинг ечими эса талабаларни учинчи босқичдан сўнг тегишли жойда амалиёт ўтиши билан ижобий натижа беради. Бундай ёндашиш дунё мамлакатларида аллақачон йўлга қўйилган.

– *Реализмга муносабатингиз қандай?*

– Реализм, бу – барча “изм”ларнинг онаси, дейиш мумкин. Реализм ҳаёт инъикоси, ҳаётдан, воқеликдан илҳомланади. Реализм туфайли жамики бақувват ёки мукамал, чала ва саёз оқимлар пайдо бўлади. Аммо, уларнинг тасвирий санъатда ўз имкони даражасида излари қолади. Уммонга майда тош ташласангиз, тўлқин эмас, мавж ҳосил бўлади. Шу маънода, реализм қудратли кучга эга, у катта бир иморатнинг пойдеворидир.

– *Бугун “оммавий санъат”, “оммавий маданият”нинг инсон маънавиятига салбий таъсири ҳақида кўп гапирилмоқда. Мазкур иллатнинг олдини олиш ва бартараф этишида бадиий танқидчиликнинг ролини қандай баҳолайсиз?*

– Ҳар қандай санъатнинг асоси, ўлчови, мезони бор. У осмондан тушмайди. Агар санъатда мантик, меъёр, уйғунлик, нозиклик устунлари бузилса ёки чала бўлса, у салбий ҳодисага айланади. Чалалик туфайли ана шундай чала маданият, чала санъат намуналари рўй беради. Бу бир иллат, касаллик. Уни ижобий томонга ўзгартириш учун соғлом муҳит керак.

– *Кўرғазмаларда намоёни этилаётган асарларда мусаввирларнинг ички ҳиссиётлари устуворлик қилаётганини кузатиш мумкин. Аслида, мусаввир ҳам шу замон ва маконнинг одами. Шу маънода ижодкор ҳам фақат ўзининг ўй-хаёллари, ички кечинмалари билан овора бўлиб қолмаслиги, жамиятда кечаётган ўзгаришларга, мавжуд камчилик ва муаммоларга фаол муносабат билдириши зарур. Шундагина тасвирий санъат асарлари томошабинлар орасида оммалашиб, мусаввир ва жамият мақсадлари, манфаатлари уйғунлаша боради...*

Тасвирий санъат, бу – оддий реалликдан яширин оламга қўйилган қадам, деган эди Жуброн Халил. Шу маънода унда мажозлар, шартлиликлар, имо-ишоралар ёғдулар ва ранг сочмалари, тимсоллар орқали ижодкор нияти намоён бўлади. Рангтасвир, бу – плакат ёки публицистика ҳам эмас. Унинг маъносида яширин оламлар шарпаси бор.

– *Ақсарият ҳолларда томошабин маданияти ҳақида сўз юритилганда, асосан, театр, кино ёхуд концерт томошабинининг маданияти гапирилади. Ҳолбуки, тасвирий санъат асарларини идрок этувчи томошабиннинг маданиятини юксалтириш ҳам ижтимоий-маънавий тараққиётнинг муҳим омили саналади. Бу борада сизнинг фикр-мулоҳазаларингиз қандай?*

– Мақомни ҳар ким ҳам тушунавермайди, аммо у яхши ижро этилса, истаган тингловчи кулоқ солиб завқ олади. Тасвирий санъат соҳасида ҳам ҳаммани тушунадиган қилиб тарбиялаш қийин, бу ўринда санъатшуносларимиз ҳеч бўлмаганда, бошланғич тарбияни бериш усулларини ўйлашлари керак, деб ўйлайман.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги ўзбек бадиий танқидчилиги замонавий бадиий жараёнларда рўй бераётган янгиланишлардан, хусусан, тасвирий санъатдаги услубий ўзгаришлардан орқада қолмоқда. Тасвирий санъатнинг бугунги ҳолатини таҳлил этиш, ютуқ ва муаммоларига жаҳон танқидчилиги даражасида ҳаққоний баҳо бериш борасида сусткашликка йўл қўйилмоқда. Ёш, истеъдодли санъатшунос-танқидчилар авлодининг етишиб чиқиши қийин кечмоқда. Ҳолбуки, тасвирий санъат халқимизнинг маънавий-маданий юксалишига қанчалик ижобий таъсир этса, танқидчилик ҳам томошабин ва мусаввирнинг бадиий-эстетик дидини ўстириш орқали умумтараққиётга шу қадар кучли таъсир этади. Шу боис, бу соҳани ҳар томонлама ривожлантириш долзарб масала ҳисобланади.

Ҳақим САТТОРИЙ

1953 йилда туғилган. Қариши давлат педагогика институтини ва Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тугатган. “Хотира карвони”, “Амир Темур севган юрт”, “Ҳазрат Соҳибқирон”, “Соҳибқирон адабиёти”, “Имзоли хатлар”, “Маҳак тоши”, “Вақт манзаралари” сингари китоблари, “Соғинч” романи нашр этилган.

ОЛТИН СИЛСИЛАГА ТИЗИЛГАН ҚОИДАЛАР

Ҳаётда ҳамма нарса нисбий, фақат вақт нисбийликни ҳам писанд қилмай, ҳамма нарсага баҳо бериш мезонларини тайин этади. Бугун ғилдиракнинг биров хаёлига келмайдиган ихтиро сифатида кашф этилгани ҳеч кимнинг диққатини тортмайди, холбуки, у амалиётда қўллана бошланиши билан борликда кўп нарса ўзгариб кетди, ҳатто техника деган фан шу асосда пайдо бўлди. Машина механизмларини турли ўлчамдаги айлана ёки доираларсиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Ҳар бир ўзгариш йиллар, ўн йиллар, балки юз йиллар давомида амалга оширилган. Ўша аجدодларимиз ҳаракати билан яратилган ғилдирак бугун одамзодга беминнат хизматда, унинг ихтирочиларини эса ҳеч ким эсламайди.

Буюк ҳақиқатлар қўламини инсон шуури кўп-да қамраб олавермас, балки бунга ожизлик қилар, улкан кашфиётлар ҳеч қандай таъмасиз инсон ҳаётига сингиб кетаверар, беихтиёр унинг ажралмас бир бўлагига айланиб қолар экан. Соҳибқирон Амир Темур ҳақида мушоҳада қилганда ҳам ана шу ҳақиқат ёдга тушаверади. Одамзод наслининг бир вакили ҳаётлигида қандай бўҳронларни бошдан ўтказган. Ёруғ дунёни тарк этгач эса муборак хотираси бир томондан мислсиз синову бошқа тарафдан таъриф-тавсифларга дуч келган. Нима бўлганда ҳам Амир Темур худди пойтахтимизда ўрнатилган мухташам ҳайкал каби инсоният тарихи хиёбонида ҳеч нарсани писанд

қилмай мағрур турибди, инсон болалари йиллар ўтган сайин тобора ошиб бораётган қизиқиш билан унга талпинадилар, қандайдир маънода, турмуш ташвишларининг ечимида уни ўз қаторларида кўрадилар.

Амир Темур от сурган пайтда дунё қандай қиёфада эди? Бундан 680 йил олдинги манзарани кўз олдимизга келтирсак, одамзод бугунги Америка китъасини ҳам, АҚШ деган давлатни ҳам билмас эди. ЕврооСИё материгининг қайбир кунжида одамлар дарахт япроқларини ёпиниб, гарпун билан балиқ, чўқмор билан айиқ овлаб қорин тўйғазиб юрган бўлса, бошқа буржида улар молдек сотилар, кучли табақа кучсиз табақани ғажиб еб ётарди. Соҳибқирон салтанати қисқа даврда шундай даражага эришдики, золимлар жиловланди, давлатчиликда маош тўлаш, даромаддан солиқ ундириш каби бугун ҳам такомиллаштиришга муносиб тизимлар яратилди, маданият тараққий этди. Бу ҳол, балки узлуксиз тамаддуннинг навбатдаги босқичидир, ривожланишга юз тутган тараққиётнинг тараққий эттирилишидир. Агар аҳвол шундай бўлганда эди, ҳеч бир қахрамонлик талаб қилинмас, сунъий даҳога эҳтиёж ҳам йўқ эди. Бироқ аслида бошқача бўлди. Энди тарихий далилларга қулоқ тутайлик.

Маълумки, XIII аср бошларидаги мўғул истилоси ислом дини туфайли вужудга келган тўрт асрлик тараққиётни ер билан яқсон қилди. Шаҳарлар ўрнида култепалар, қишлоқлар ўрнида қабристонлар қолди. Ўша кунлар манзарасини тарихга муҳрлаган Истахрий, Натанзий, Маҳмуд ибн Вали ва бошқа муаррихларнинг қайд этишича, вайроналарни тиклаб, яна гуллаган ҳаёт тарзини изга солиш учун камида минг йиллар (!) керак бўларди. Ҳатто мислсиз кўргиликларнинг даҳшатидан ларзага тушган олимлар бу воқеаларни кўргунча кўр бўлсам ёки олдинроқ ўлиб кетсам бўлмасмиди, дея надоматларини ёзиб қолдирганлар. Аҳвол ҳақиқатан фожиали эди. Кейинчалик Самарқандни тиклашга киришганларида вайроналардан ерни тозалаш имкони йўқлигидан бошқа жойда, қадимги ўрнидан ғарброкда янги шаҳар бунёд этилди. Ўз маърифати билан дунёни мафтун этган Бухоро шаҳри шунчалар вайрон қилингандики, шаҳарда қарийб ўн йил бирор тирик жоннинг яшашига имкон қолмаганди. 1330 йил Самарқандга ташриф буюрган машҳур сайёх Ибн Баттута қоғоз ва ипак матолари шуҳрати оламни тутган шаҳарнинг бутунлай йўқ бўлиб кетганидан ёқа ушлаган, унинг ўрнида лойсувоқ уйларни кўриб, ўзи тасаввур қилган обод масканининг қай тарзда ерга киргани ёки осмонга чиқиб кетгани сирини топа олмаганди. Хуллас, Амир Темур тарих майдонига чикқанда аҳвол ана шундай эди. Эзилган, хўрланган халқ кайфиятини, кейинги босқинлар жароҳатини эслатмай кўяверайлик – аҳвол шусиз ҳам маълум. Ер юзининг жаннатмонанд бир гўшаси харобага айланган, Яратгандан бир халоскорни кутарди. Воқеалар тарих ғалвирида сараланди, замон чархи айланиб Амир Темур катта сахнага чикди. Унинг зиммасида оламшумул вазифа турарди, толе унга шундай қисматни насиб этган эдики, ё бу бўҳрондан зафар билан чиқиб, миллат куёшига айланади, ё тўфонлар гирдобида боши айланиб, маҳв этилади. Тақдирга шукрки, у ҳақиқий халоскорга айланди.

Амир Темур Турон давлатини бошқарган 35 йил давомида кўплаб оламшумул ишларни амалга оширдик, уларнинг ақалли биттасини бажара олган зотни миллати ифтихор билан эслайди. Бундай инсон башарият оламида нодир ҳодиса, уни тасаввур қилишга мушоҳада кўлами етмайди.

Самарқандни пойтахтликка танлагач, Амир Темурнинг биринчи юмуши босқинчилар ҳужумидан вайронага айланган қалъа деворини тиклаш бўлди. Бу вазифани удалашда суръат ва тадбиркорлик, тинчликдан сарафроз бўлган одамларнинг ғайрати, ҳашар, осойишталик шукуҳи бахш этган кўтаринкиликни ҳаёлан тасаввур қилиш мумкин. Зиммада эса бундан ҳам муҳим ташвишлар бор эди. Икки дарё оралиғидан тортиб, Африка қуруқлигигача чўзилган ҳудудда элхонийлар, музаффарийлар, курдлар, Жўчи улуси, Дашти Қипчоқ чингизийлари ва бошқа сулолалар қайнаган қозондек жунбишга келиб, бир-бири билан қирпичоқ бўлиб ётарди. Мовароуннаҳр ўнга яқин бекликларга бўлиниб кетган, қондошлар бир-бирига душмандан баттар мурасасиз эди. Урушлардан халқнинг силласи қуриган, қон тўкишдан кутурган зўравонлар эса ҳар қандай андишани унутганди. Тинчлик сув ва ҳаводек зарур эди. Буни чуқур ҳис этган ёш ҳукмдор чегараларни мустаҳкамлаш, бебошларни жиловлаш учун юришлар қилди. Кейинчалик ҳам Соҳибқирон сиёсатининг бош йўналиши тинчлик, омонлик, фуқаролар осойишталигига қаратилди. Тинимсиз юришлар натижасида бутун салтанатда тартиб, адолат ўрнатилди. Ўша замон тарихчиси: “Ёш бола бошига бир табақ олтун била салтанатнинг у четидан бу четига юриб ўтса, унга қўл теккизадиган бирар одам бўлмас”, деб бекорга қайд этмаган эди.

Қолаверса, тор доирадан чиқиб, сайёравий кўлам касб этган Соҳибқирон ўз даврининг “Тинчлик кафолати” сифатида тан олинди. Ўзаро можаролар жонига теккан Ироқ, Шом, Миср, Ҳиндистон, Дашти Қипчоқ ва бошқа мамлакатлардан элчилар келиб, унинг кўмагига кўз тикдилар. Шу мурожаатлар боис уч, беш, етти йилга чўзилган юришлар ташкил қилинди. Оқибатда мамлакатлар осойишталиги, қарвон йўлларининг хавфсизлиги таъминланди. Уламолар анжуманлари чақириб (масалан, Бойлақонда), ҳал қилиниши лозим бўлган диний муаммолар борасида машваратлар ташкил этди.

Ободончилик, бунёдкорлик Соҳибқирон ҳаётсеварлигининг, гўзалликни кадрлашининг, ундан завқланишининг рамзи эди. Афсонавий Эрамдек муҳташам боғлар барпо этилиб, ҳавас қилар даражада оро берилди. Тикланган саройлар гумбази эса “осмон тоқидан андоза олиб, юлдузлар билан бўйлашарди”. Чангалзорлар очилиб, катта йўллар солинди, қуш учса қаноти қуядиган саҳроларда работлар, лангарлар, мусофирхоналар қурилди, кўплаб қудуқлар қавланди. Шаҳарларга тоза сув келтирилди, кўприклар барпо этилди. Бу ишлар Туркистон диёридан ташқари бобомиз муборак қадами етган барча ҳудудларда баравар амалга оширилди.

Энг мукамал лойиҳалар асосида қурилган мадрасаларда замонасининг алломалари ёш илм толибларига дарс берар, диний илмлар билан бирга дунёвий билимлар ҳам ўқитиларди. Амир Темур ва Темурийлар даврида

илм-фан, маданият, санъат гуллаб-яшнади. Илмда эришилган ютуқларнинг чўққиси Мирзо Улуғбек бўлса, адабиёт ва санъатдаги ёруғ юлдуз Алишер Навоийдир. Бу икки буюк зотнинг оламшумул шуҳрати таъриф-тавсифларсиз ҳам маълум. Тараққиётнинг изчил тадрижи таъминланмаганида бундай буюк даҳолар инсоният учун орзу бўлиб қолаверар эди. На осмон илми кашф этилиб, сайёраларо учиш аппаратларига йўл очилган, на сўз сеҳри мислсиз мўъжизалар яратган бўларди. Ўша кунларни ёритган чироқнинг пилигини бобокалонимиз Амир Темур кўтариб қўйган.

Булардан ташқари, давлатчилик тамойилларининг яратилиши ва мустаҳкамланиши, ҳарбий соҳадаги ислоҳот ва натижалар катта-катта китобларга мавзу бўлади. Китоблар ҳақида эса бобомизнинг баҳоси мана бундоқ эди: “Ёзилган битиклар қурилган иморатлардан ҳам узоқ яшайди”. Ўша кунлар зафарномаси ҳам китоб орқали бизга етиб келди.

Соҳибқирон бобомиз ҳам, авлодлари ҳам табиатан байналминал зотлар бўлган. Зеро, бу фазилат қалбнинг буюклиги, юксак инсонийлик ва ўз кучига бўлган ишонч аломатидир. Бундай рангинлик фақат давраларни эмас, дилларни, маданиятларни ҳам безаган, турмушнинг барча жабҳасида барабар жорий қилинган. Эҳтимол, Соҳибқирон асос солган давлатнинг пойдорлиги, кучи, яшовчанлиги ҳам шундадир.

Салтанат яшовчанлигида маънавий асосларнинг инсонийлиги ҳам катта аҳамият касб этади. Зеро, моддий олам ўткинчи – бинолар қулайди, йўллар беркилади, одамлар ёруғ оламни тарк этади. Рух эса боқийдир, у авлоддан авлодга ўтиб, тирикликнинг мангулигини таъминлайди. Амир Темур давлатининг маънавий асослари ҳақида мулоҳаза қилганда, бу даражага эришиш неча йиллар оша бугун ҳам қийин бўлаётганини, рухий юксакликка моддий эҳтиёжлар тўла қондирилганидан сўнг етишиш мумкинлигини биламиз. “Одамлар қўшиқни ҳам қорни билан тинглайди” деган гапга эътибор берсак, оч-юпун кишилар энг олижаноб ғояларни ҳам қабул қилмайди, бу борадаги гап-сўзлар қуруқ сафсата бўлиб қолаверади. Ана шундай юксакликка кўтарилиш калитини боболаримиз XIV асрдаёқ топган, адолат тантанасига эришган эдилар. Қолаверса, буюк шахс фаолиятининг асосий мазмуни икки сўзда мужассамлашган: “Куч – адолатда!” Қонун устуворлиги таъминланган давлатда, ҳақиқат қаршисида ҳамма бир хил жавоб беради. Негаки, бу тизимнинг асосчиси аллақачон “Қонун устувор бўлгандагина эркинлик таъминланиши”ни англаб, бу қонидани амалиётга жорий этган эди. Эркинлик – ҳукмдорларнинг обрўси, халқнинг эса ҳузур-ҳаловатда яшаш кафолати бўлган.

Халқ манфаатини муҳофаза қилиш давлатнинг асосий вазифаси қилиб белгиланганида мазлумларни золимлар зулмидан муҳофаза қилиш Соҳибқироннинг нафақат ҳукмдорлик, балки инсоний эътиқоди ҳам бўлган эди. Кейинги авлод бу фазилатни бобо васияти, отамерос ақида сифатида қабул қилди. Бугунги истилоҳлар билан айтганда, давлатнинг асосий таянчи бўлган халқнинг бошқарув юмушларига кенгроқ жалб қилиш мақсадида одамлар эркин фикр юритишлари, ўз муносабатларини тортин-

май ва чўчимай баён этишлари учун шароитлар кафолатланди. Аввало, ҳар бир фуқаронинг шахсий нуқтаи назари бўлиши муҳим эди ва Соҳибқирон буни қадрлаган. Фойдали фикр айтган, маслаҳат берган кишини етарлича сийлаган. Ибн Арабшоҳ ёзади: “У (Амир Темур) ўз давлати аркону аъёнларини, мулоҳаза ва машварат эгаси бўлган кишиларини қолдирмасдан тўшларди. Бола отанинг, ота эса боланинг ўрнини боса олмасди. Сўнгра уларга махфий тутган масаласини зоҳир қилиб, қайси томонга юриш ҳақида маслаҳат сўраб ҳамда гап жиловини уларга ташлаб қўйиб дерди: “Халқнинг хос қисми бу масалага чуқур қараб, бир кун билан бир йил орасидаги ишлар оқибатини кўзлаб гапирса, гуноҳи йўқ. Майли, ҳар ким хатонинг энг қуйисигача йиқилса ҳам, ёки савобнинг чўққисига кўтарилса ҳам ҳеч бир тортинмасдан гапираверсин. Агар хато қилса, бу нуқсон эмас, мақсадга мувофиқ сўз айтса, унга икки ҳисса мукофот бор”. Қарангки, бундан олти юз йиллар олдин, энди кенг қўлланилаётган референдум сингари машваратлар бобокалонимиз салтанатида мавжуд бўлган. Тараққиёт бу даражани инкишоф этиш учун Амир Темурдан кейин яна олти юз йил сарфлади. Бу далиллар Соҳибқирон шахсиятининг беназирлигини яна бир бор тасдиқлайди. Инсониятнинг ҳамон қизиқиши сўнмаётгани ҳам ўша айёмларда қўлга киритилган оламшумул ютуқлар сирининг ҳозиргача тўла очилмаганидадир.

Салтанатнинг маънавий устунлари ҳақида гап кетганда, илм-урфон гуллаб-яшнаганини, маърифат барча қалблар, йўллар ва манзилларни ёритиб турганини фахр билан таъкидлаш ўринли. Эҳтимол, инсоният тарихида Темурийлар давридек маърифат улуғланган, барча масалада маърифий ёндашув қарор топган бошқа тузумни учратиш бўлмас. Агар битта буюк олим ёки шоирнинг етишиб чиқиши учун минглаб илм-фан, санъат-маданият аҳли елкасини тутиши лозимлигини эласак, Мирзо Улуғбек ёки Алишер Навоийнинг куёшдек порлаши учун минглаб юлдузлар атрофида нур сочиб турганини тасаввур қилиш қийин эмас.

Маърифатга фидойилик бобокалонимиз фитратида бор эди ва бу фазилат авлодларида яна ҳам чарақлаб, барқ урди. Юришлар давомида қўлга киритилган хазиналар ичида энг қимматлиси китоблар бўлган. Китобларни ўз оғирлигига тенг тилла баҳосида сотиб олингани, рақиблар китоб тутиб пешвоз чиқса, улар афв этилгани, кутубхоналарни ҳимоя қилиб жанг қилганлар мукофотлангани ҳақида кўплаб далиллар қайд қилинган. Ҳатто бирор қишлоқ ёки қасабада илмли киши бўлса, унга шикаст етказилмагани, аксинча, бирор эътиборли шахс ҳурмати учун ўша жой аҳолисига улуфа тарқатилгани (масалан, Табриз яқинидаги Шабистар қишлоғида тўрт мингга яқин аҳолига беш мисқолдан олтин улашилган) ҳолатлари ҳам кўп бўлган. Муаррихлар китобларни Самарқандга жўнатиш учун тайёрланган чарм хуржунларнинг таърифини келтирганлар. Китоблар заха тегмай етиб келиши таъминланган, уни энг ишончли сарбозлар кўриқлаб борган. Худди шундай муносабатга мос равишда илм-фан, маданият-адабиёт аҳли эъзоз топган. Алишер Навоий хоразмлик бир шоирнинг ғазали маъкул тушган-

дан кейин уни Султон Ҳусайн пойтахт Ҳиротга кўчириб келтиргани, ижодига ғамхўрлик кўрсатгани далилини келтириб ўтади. “Зар кадрили заргар биледи” деганларидек, ҳукмдорларнинг ҳаммаси яхши таҳсил олган, аксарияти шоир ёки олим, девон тузган, ҳатто катта шеърятда эътироф этилган эди.

Барча юмушларда Соҳибқирон Амир Темур ҳалол тамойилга амал қилгани, бу борада ҳатто фарзандларини ҳам аямагани ҳақида китобларда ёзилган. Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр” достонида Султон Ҳусайннинг ҳалоллик талабига жавобан қари кампир олдида бошини кундага қўйганини қайд этган. Ҳалоллик беш аср ҳаракатда бўлган давлатнинг энг мухташам маънавий устунларидан бўлган.

Умуман, бобокалонимиз ва авлодларининг инсониятга қолдирган маънавий мерослари ҳақида узоқ сўзлаш мумкин. Гапнинг қисқаси шуки, ютуқларнинг бош омилида маънавият улуғланган ва шу асосга таянилган. Одамнинг фикрини ўзгартирмасдан ўзини ўзгартириб бўлмайди, одамни ўзгартирмасдан оламни ўзгартариш мумкин эмас. “Темур тузуклари”нинг иккинчи китоби айнан салтанатни бошқаришнинг маънавий асосларига бағишланган. Соҳибқирон томонидан яратилган ва амалиётга жорий этилган тамойиллар отанинг ўғилга насихатидек самимий оҳангда ифодаланар экан, кўз олдимизда буюк саркарда, давлат арбоби, илм-фан, маданият ва санъат ҳомийси гавдаланади. Ҳаётнинг минг бир чиғириғидан ўтиб, тўпланган тажриба ифодаси эртага мўл ҳосил бериши кутилаётган боғдек шовуллаб туради. Салтанат мартабасига эришишда қўлланилган ўн икки тузук, салтанат обрў-мартабасини сақлашнинг тўрт талаби, салтанатни мустаҳкамлашда таянилган ўн икки тоифа, салтанатни тасарруфда сақлаш учун амал қилиниши шарт бўлган ўн икки талаб шарҳи кейинги авлодлар учун жангда темир совут ёки кескир қилич қанчалик муҳим бўлса, шундай асқотгани сир эмас.

Айниқса, халқ ва раҳбарларнинг ижтимоий мавқеи, феъл-атвори ва салоҳияти ҳисобга олиниб, ўн икки тоифага бўлингани, эҳтимол, дунё давлатчилиги тарихида ўзига хос новаторлик бўлгандир. Бу ўн икки тоифани Соҳибқирон “салтанатим фалакининг ўн икки буржи ва давлатим корхонасининг ўн икки устуни деб ҳисобладим” дейди. Холисона олиб қаралса, ҳар соҳа кишисининг ўз табиати, касбий қиёфаси бўлади, демак, барчага бир хил муомала қилиш маънисизлик, балки “бир гаврон билан сурувни у ён-бу ён ҳайдаган чўпон”нинг юмушидир. Қуръони каримда ҳам одамларнинг бир-биридан фарқ қилувчи тоифалар ҳолида яратилгани таъкидланади, бир тоифа бошқа тоифа устидан ҳукмрон қилиб қўйилиши жоиз ҳисобланади. Шундай муҳим, айти пайтда нозик ҳолни идрок этган бобокалонимиз давлатни бошқаришда ҳар бир қатламга хос сиёсат ҳам яратгани шубҳасиз. Демак, тасниф асосида ҳар бир тоифага мансуб фуқаронинг ижтимоий мавқеи, уларга давлатнинг муносабати (муомаласи), фаолиятни ривожлантириш тизими белгилаб қўйилган бўлади. Шунга кўра, бу ҳолни давлат мафқурасининг асоси деб баҳолаша бўлади. Уни Соҳибқирон Амир Темур

давлат бошқарувида истифода этган. Агар тасаввурга эрк бериб, мушоҳада қиладиган бўлсак, шундай заргарона муносабат туфайли давлат механизми ўта аниқликда ишлаган, ҳеч ким ва ҳеч нарса эътибордан четда қолмаган деб ҳисоблаш мумкин.

Олтин силсилага тизилган бу қоидалар оламни бузилишлар, вайронгарчиликлардан сақлаб туришга даъват этувчи йўл-йўриқлар бўлгани шубҳасиз. Машойхлар таъбири билан айтганда, “доимо бузилишга маҳкум, вайрона кулба” ҳисобланган дунёнинг давомийлигини таъминлаш, унинг шикастланган томини таъмирлаш учун Яратган инсониятга бунёдкор шахсларни ато этиб турар экан. Туронзамин халоскори, Темурийлар давлати асосчиси, дунё тамаддунининг буюк меъморларидан бири Соҳибқирон Амир Темур ана шундай порлоқ толе эгаси бўлган. Улуғ тарихчи Шарафиддин Али Яздий айтганидек, Соҳибқирон Парвардигори оламнинг: “Мен ерда халифа (ўринбосар) яратмоқчиман” деган иноятига сазовор бўлган етакчи сифатида инсониятга тухфа этилган даҳодир. Унга олдиндан кўра билиш фазилати туфайли ер юзида эгалик қилиш ҳуқуқи берилган эди. Ана шу қудрат туфайли дунё иморати узоқ йиллар обод ва муҳташам бўлиб турди. Унинг шуқуҳи бугунги кунларимизгача етиб келди.

ҲУҚМАТ

Қадимга хитой муаллими
Ўзен шундай деган:

Ўлар одамлар ўтганларни ёғ
этсалар, аждодларини унут-
масалар, халқга яхши хислат-
лар янага камол топади.

КОНФУЦИЙ

Нафас ШОДМОН

1960 йилда туғилган. “Темурийлар даврида муסיқашунослик”, “Хожа Абдулқодир Марогий”, “Жон жавҳари”, “Аруз вазни асослари”, “Муаммо жанри ва уни ечиш амаллари”, “Мумтоз адабиёт тарихи” каби илмий рисолалар ва ўқув қўлланмалари муаллифи.

ВИҚОР ВА ҲИЛМ ТАЖАССУМИ

Алишер Навоий бир китъада ҳаёт ҳикмати ҳақида бундай ёзади:

*Виқор гавҳарию ҳилм маъдани бўлакўр,
Десангки, қилгай итоат санга гадо била шоҳ.
Бу шева тоғда зоҳирдурурки, даврондин
Қачонки тафриқа етти, улусқа бўлди паноҳ.*

“Виқор гавҳарию ҳилм маъдани” бўлмоқ осон эмас. Бирок, ҳаёт тарзи, хулқи, маърифий даражаси ана шу ҳикматга мувофиқ келадиган замондошларимиз ҳам бор. Қалбида эл-юрт муҳаббати ва садоқатини жойлаган одамгина бунга эриша олади. Таниқли адабиётшунос олим Нурбой Жабборов ана шундай бахтга ноил бўлганлардан. Бизнингча, бунинг сабаблари кўп. Аввало, оиласига фидойи Машҳура она уни ҳилм дарёсига чўмилтирган бўлса, Иккинчи жаҳон уруши қирғинларидан Оллоҳнинг иродаси билан омон қолган Абдулҳаким ота виқор чўққисига етаклади. Бу – сабабларнинг энг асосийси. Яна ҳикматни англашда Дехқонобод қирларининг соф хавосию чиниқтирувчи сўқмоқлари ҳам катта ҳисса қўшгани шубҳасиз. Ёш юрак сўқмоқларда олдинга талпинади, бир чўққини забт этган соҳибини юқорига бошлайди. Тоғлар соҳибига ҳикматлар сўзлайди: “Мақсадинг аниқ, ироданг мустаҳкам бўлса, кўзлаган чўққингни, албатта, забт эта-

сан...” Викоҳ ва ҳилм талаби, бир-бирдан юксалиб борувчи чўққилар сари бардавом юриш олим ҳаёти ва фаолиятининг мазмунига айланди.

Лекин ота ва онадан ўтган фазилатлар ҳамма вақт ҳам кутилган даражада ривожланавермаслиги мумкин. Бунинг учун кенг қамровли муҳит тарбияси ҳам зарур. Унинг фаолиятида Ўзбекистон Миллий университетидаги илмий даргоҳнинг роли айниқса, катта. Бу даргоҳ бўлажак олимда талабалик йилларидаёқ илмий иш билан шуғулланиш лаёқатини шакллантирди, адабиётшунослигимизнинг йирик алломалари изидан бориб, унинг тараққиётига хизмат қилиш йўлини танитди. Учинчи курсдаёқ Нурбой Жабборов мумтоз адабиёт сирларини чуқурроқ ўрганиш учун устоз академик Азиз Қаюмов ҳузурига борди. Фаолиятини Қўлёмалар институтида катта лаборантликдан бошлади. Олимнинг серқирра фаолиятида бу илм масканининг ўрни алоҳида. Бу ерда у катта лаборант, аспирант, кичик илмий ходим, катта илмий ходим, докторант сифатида илмий иш билан шуғулланди. Таъбир жоиз бўлса, қўлёмалар чангини ютишдан, илм машаққати ва заҳматидан ҳаловат топа билди.

1999 йилда профессор Бегали Қосимов Нурбой Жабборовни Ўзбекистон Миллий университети Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти кафедрасига ишга таклиф қилди. Асосан миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти ва матншунослик йўналишларида тадқиқот олиб борган олим кейинчалик ўзбек мумтоз адабиёти, янги ўзбек адабиёти, адабий танқидчилик, адабий алоқалар, ислом фалсафаси, ҳозирги адабий жараён ва бошқа соҳаларни ҳам қамраб ола билди. Ҳозирда унинг илмий фаолияти матншунослик ва адабий манбашунослик, ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти, ҳозирги адабий жараён муаммолари, ўзбек адабиётининг халқаро микёсдаги тарғиби ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш сингари беш асосий йўналишда бораётганини кузатиш мумкин.

Асл олим ҳар куни дунёга келавермайди. Қадимги уламолар чинакам олимни тарбияламоқ учун унда уч фазилат мужассам бўлишини шарт қилиб қўйганлар. Биринчи шарт, кишида таъби салим – туғма мукамал инсоний табиат бўлиши керак. Бунда кишининг барча аъзолари, хусусан сезги аъзолари ўз вазифасини аъло даражада бажариши назарда тутилган. Кўзнинг кўриш, қулоқнинг эшитиш, тилнинг таъм билиш ва ҳоказо хусусиятларнинг олий даражада бўлиши оламни тўғри англаш ва идрок этишда муҳим деб ҳисобланган. Буларнинг қатъий мезонлари ҳам бор: кўз учун – рассом нигоҳи, қулоқ учун – мусикашунос таъби ва ҳоказо.

Иккинчи шарт, мукамал идрок ва тафаккур лаёқати. Бунда сезгилар орқали англаш мумкин бўлмаган ҳолатни ақл-идрок билан тафаккур қила олиш назарда тугилади. Фараз ва фантазия ҳам худди шу қобилиятнинг ҳосиласи. Масалан, тўлқинли сув устидаги синиқ шуълалардан қуёш, ой ёки машъалани ёхуд унинг ҳолатини тасаввур қилиш иқтидори зарур.

Учинчи шарт, муаййиди содиқ ахбор – тўғри хабарларни қувватловчилик фазилати. Инсон ахборот қуршовида яшар экан, уларнинг қайси бири тўғри, холис ёки нохолис ва шубҳа-гумонли эканини ажрата олиш, тўғриси қувватлаш лаёқатига эга бўлмаса, олимлик фазилатидан бенасиб қолади.

Серқирра олим фаолиятдан келиб чиқиб матн таҳрири борасидаги назарий фикрларга эътибор берак. “Матн таҳрири” тушунчасининг моҳияти рус олимлари В.М.Истрин ва Д.С.Лихачев таърифлари орқали анча кенг очиб берилган. Таҳрир деб адабий ёдгорликнинг шундай қайта ишланишига айтиладики, бунда у қандайдир ижтимоий воқелик талабига кўра ёки кўпинча адабий эҳтиёждан ва китобхоннинг таъбидан келиб чиқиб, тил софлигига эришиш ниятида аниқ мақсадга қаратилган ҳолда амалга оширилади.

Бир ўринда Нурбой Жабборов таҳрирнинг “англанган ҳолда”, “муайян мақсад билан” амалга оширилиши лозимлигини таъкидлайди. Матн таҳририда, олимнинг фикрича, ижтимоий воқелик талаби ҳамда адабий эҳтиёж катта роль ўйнайди. Бу ўринда “адабий эҳтиёж” ижод жараёнидаги таҳрирни ҳам эътиборда тутати. Бу эса асарни мукаммаллаштириш билан боғлиқ муаллиф таҳриридир. Матн таҳрирининг бу тури, айна ижод жараёни билан боғлиқ. Қандай мақсад билан амалга оширилган бўлмасин, асарни ўрганиш ниятидаги тадқиқотчи матннинг муаллиф таҳрир қилган нусхасини таянч манба сифатида олишга мажбур. Матннинг муаллиф иштирокисиз амалга оширилган ҳар қандай таҳрири асар моҳиятига зарар етказиши жиҳатидан мақсадга мувофиқ эмас.

Мавжуд қарашларга таяниб, олим таҳрирни куйидаги турларга ажратиб кўрсатади: 1) ғоявий таҳрир; 2) услубий таҳрир; 3) асардаги фактларни бойитиш, кенгайтиришга қаратилган таҳрир; 4) бир неча турни ўзида мужассам этган қоришиқ таҳрир. Олим ёзади: “Матн таҳрирининг бу каби турларини ўзбек адабиёти материалларига ҳам тағбиқ этиш мумкин. Фақат шуни таъкидлаш керакки, ўзбек адабиёти мисолида бу ҳодисага ўзига хос ёндашув талаб этилади”.

Маълумки, ўзбек матншунослиги қанчалик катта муваффақиятларга эришган бўлмасин, улар фақат амалий фаолиятнинг маҳсули сифатида кўзга ташланар эди. Ҳозир ҳам кўпгина матншуносларимиз нашрларда учрайдиган баъзи имловий нуқсонларни масала қилиб кўтаришнигина фаннинг долзарб муаммоси даражасига олиб чиқмоқчи бўладилар. Ҳолбуки, бу оддийгина текстологик ўқиш назарияси билан таниш эмаслик натижасидир. Нурбой Жабборов ана шундай амалий масалалар ечими учун назарий ва методологик тавсияларини тақдим этган илк матншунос сифатида намоён бўлди.

Олим матншунос сифатида илмий-амалий фаолият билан ҳам шуғулланади. Мулла Олим Махдум Ҳожининг “Тарихи Туркистон”, халқ достони “Бобо Равшан”, Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Дақойиқ ул-ахбор”, Фурқатнинг “Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий”, Исҳоқхон тўра Ибратнинг “Танланган асарлар”и, Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳийнинг “Зубдат ут-таворих” асари каби манбалар айнан Нурбой Жабборов томонидан нашрга тайёрланиб, матншуносликка доир илмий изоҳлар, кўрсаткичлар берилган. Айниқса, “Зубдат ут-таворих”нинг нашри матншуносликнинг барча талабларига мос келиши билан соҳа учун намуна ролини ўтай олади.

2015 йили чоп этилган “Замон, мезон, шеърият” номли китоби олимнинг нафақат мумтоз ва миллий уйғониш адабиётининг билимдони, балки ҳозирги адабий жараённинг ҳам нуқтадон тадқиқотчиси эканини кўрсатди. Китобда олим ўзи асл деб билган шеърий асарларни, улардаги ютуқ ва камчиликларни таҳлил

қилган. Унда истиқлол ва миллий шеърят бири иккинчисини тақозо этувчи, ўзаро таъсир этувчи, миллат ҳаётида алоҳида аҳамиятга молик ҳодисалар сифатида талқин қилинади. Мустақиллик йилларида миллий шеърятимиз тараққийси қандай тенденцияларга асосланаётгани, шеърятимиз ривожининг ўзига хос тамойиллари, шеърый асарларни бугун қай мезонларга таяниб баҳолаш лозимлиги масалаларига эътибор қаратилади, ўзига хос илмий ҳулосаларга келинади.

Олим бисотида Навоий, Бобур, Мунис, Огаҳий, Фурқат, Муқимий, Феруз, Авлоний, Бехбудий, Қодирий, Чўлпон, Тавалло, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Абдулла Орипов каби ижодкорларнинг, Азиз Қаюмов, Субутой Долимов, Ғулом Каримов, Иброҳим Ғафуров ва бошқа кўплаб олимларнинг китобларига доир тадқиқотлар рўйхати ўрин олган. Уларнинг ҳар бири маънавий эстетик ва бадиий намуналар сифатида қалб кўри билан тадқиқ қилинади.

Нурбой Жабборовнинг “Маънавият” нашриётида чоп этилган “Маърифат надир”, “Адабиёт ва миллий маънавият” каби китобларида узок тарихга эга халқимизнинг азалий қадриятларини асраб-авайлаш ва янада ривожлантириш, улар билан фахрланиш, мамлакат маънавий тараққиётини таъминловчи омилларга таяниш, кексаларни эъзозлаш, ёшлар тарбиясида огоҳ бўлиш ҳамда бу борада давлат ва ҳукуматнинг ғамхўрлиги эътирофи, адиб ва адабиётшуносларнинг жамиятда тутган ўрни каби масалалар ўзига хос ёндашув асосида тадқиқ қилинган. Ушбу китоблар фикрларнинг теран илмий ва мантиқий асосга эга эканлиги, адабий ва ҳаётий фактлар таҳлилидан оҳорли умумлашмалар чиқарилгани, муаллиф услубининг раво ва ўзига хослиги билан алоҳида ажралиб туради.

Олимнинг машҳур шоиримиз Фурқат ҳақидадаги тадқиқотлари илмий-назарий жиҳатдан ўзига хос қийматга эга. Фурқатшунослик бу тадқиқотлар натижасида бир қадар янги даражага кўтарилди. Маълумки, шоир ҳаёти ва ижодини ўрганишда бирламчи манба, бу – шоир асарлари. Нурбой Жабборов Фурқат асарларини араб алифбосида ўқиб, дақиқ кузатишлар қилди. Фурқат ҳаёти ва ижодига оид қатор янгиликларни илмий жамоатчиликка тақдим эта олди. Фурқат ҳақида мустамлакачилик давридаги шаклланган илмий жиҳатдан асоссиз фикрларни нотўғрилигини исботлабгина қолмасдан, шоирнинг ҳақиқий қиёфасини, эътиқодий қарашларини, асарларининг бадиий қийматини кўрсатиб берди. Олимнинг даражаси, унинг илмий лаёқати қай даражадалиги илмий ишларида, мақолаларида ўз аксини топади. Бу жиҳатдан Нурбой Жабборов адабиётшуносликдаги долзарб муаммоларга ўз вақтида эътибор қарата билди. Мумтоз адабиётимиз хусусида билдирган фикрлари унинг сўз санъати билимдони эканидан, бадиий асарни нозик ҳис этишидан дарак бериб турибди.

Мукаррама МУРОДОВА

1947 йилда туғилган. Андижон давлат педагогика институтининг (ҳозирги АДУ) ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. “Сени куйлайман”, “Ёруғ кун”, “Баҳор” каби шеърий тўпламлари нашр этилган. Шоира 2005 йилда вафот этган.

Ёдингдамиш менинг суратим

Қоқигуллар

Ёр тарафга элтар йўллар –
Банд айлабди қоқигуллар.

Қайсидир бир доно демиш:
“Сариқ гуллар – хижрон эмиш”.

Сариқ гуллар гилам-гилам,
Гул рангидан йўқдир гинам.

Қоқигулни эккан кимдир
Қиш, баҳору боғбон жимдир.

Баҳор гули гилам-гилам,
Эҳ, сен ёшлик! Мард қизгина!

Ёр тарафга элтар йўллар –
Эгаллабди қоқигуллар.

* * *

Мен ўйлардим, дуч келсак агар
Ўзлигимни йўқотгум тамом.
Пешонамдан тер чиқиб ғар-ғар,
Кўл-оёқда қолмайди дармон.

Ўйлардимки, ўшал ҳисларим
Гуруримни кетгуси топтаб.
Тўлқинланиб, тинган кўзларим –
Боқармикан ҳолингни сўраб?

Ўйлардиму кўрқиб юрардим,
Биз дуч келдик, тамом ўзга фол.
Бу не бахтки, бу не толеки,
Сенда кечди, менда кутган ҳол?

* * *

Узоқларни кўмсайди қалбим,
Узоқларга кўнсайди қалбим.
Ёнгинангда ёниб юргандан
Узоқларда сўнсайди қалбим.
Бўйларингни кўрмасам қани,
Тўйларингни кўрмасам қани.
Тонг маҳали ишга ўтарда
Уйларингни кўрмасам қани.
Узоқларни кўмсайди қалбим,
Узоқларда сўнсайди қалбим.

* * *

Эшигим ортида кезади шарпа,
Чироқни ўчириб, қулоқ тутаман.
Ўзимни бир лаҳза, о, унутаман,
Эшигим ортида кезади шарпа.

Иқболим турибди, ана, қаршимда,
Чиқмоққа шошаман мен унга пешвоз.
Қоронғи уй ичра қиламан пардоз,
Иқболим турибди, ана, қаршимда.

Эшик тутқичида титрар кўлларим,
Бошимда бир нарса портлайди шу тоб,
Юрагим виждонга беролмай жавоб,
Эшик тутқичидан олдим кўлларим.

Чорлаш

Майлига, нима деб ўйласанг, ўйла,
Майлига, не келса кўнглига унинг.
Барибир ўтарман мен сени ўйлаб,
Йилда бир олисдан кўриниб қўйгин.

Илтижо қилмасман чорлаб ёнимга,
Дуч келсанг, ўтарман кўз қирин ташлаб.
Тан олдим, ортиқ бахт йўқ имконимда –
Кўриб, бир хўрсиниб олишдан бошқа.

* * *

Қуюлтиргил, ҳаво туманни,
Кўрсатмай тур қуёшни бир бор.
Ногоҳ, қайғу қуршади мени,
Ёшимни ул кўрмасин зинҳор

Чарақлашдан чарақла, осмон,
Қуёш, юлдуз пориллаб турсин.
Кўзимда нур, қулгилар – шодмон,
Шодлигимни ул кўриб қўйсин.

* * *

Бошини ёстикқа олиб қўяй деб,
Уйғонсам,
Қизим –
Гунчадек қимтиниб, тугуниб ётар.
Ой уни имларди ойнага келиб,
Сочига юлдузлар қадар эди зар.

Юракдан юзига тушган учқунлар
Оралаб ёйилди хайрат қушларим.
Бу қандай баҳорий тошқин, кўчқинлар,
Тун, менга аён эт қизим тушларин?

* * *

Биз кечирган юлдузсиз тунлар
Туташирди йўлларимизни.
Ҳамроҳига зор ёлғиз унлар
Бирлаштирди қўлларимизни.

Ва уйғониб ғафлатдан, бирдан
Таниб қолди юракни юрак.
Бу кунларга бўлиб ёдгорлик
Эртанги хур кунлар қолажак.

* * *

Қайтма, қайтма,
Қайтма, тўлқин,
Яна битта журъат қил!
Сен – денгизнинг истиқболи,
Юкдан туғилган ўғил.

Қайтма, қайтма,
Қайтма, тўлқин.
Шиддат отин қамчила.
Тош соҳиллар нузар, албат,
Турсанг доим қайчилаб.

Қайтма, тўлқин,
Тўлқин, қайтма!..

* * *

Мен ҳақимда ўйлар эмишсан,
Дўстларингга сўйлар эмишсан.

У ҳам мени ўйлармикан, деб
Олислардан бўйлар эмишсан.

Ёнингдамиш менинг суратим,
Ёдингдамиш менинг суратим.

Аввалида суйсанг ҳам мени,
Айтмабсанмиш пинҳон ёниб жим.

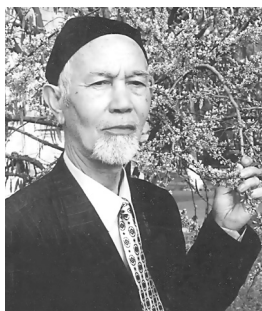
Яна мени ўйлар эмишсан,
Ёниб, ёниб куйлар эмишсан.

Ҳануз мени ўйлармикан, деб
Олислардан бўйлар эмишсан.

Маҳкам МАҲМУДОВ
Алишер МАҲМУДОВ

ЛЕССИНГ ВА ҲЕРДЕР

Маҳкам Маҳмудов 1940 йилда тугилган. Ўрта Осийё университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетида таҳсил олган. “Талант ва ижод фалсафаси”, “Абадият лаҳзалари”, Орифи маоний”, “Кешга баҳор келди” каби илмий ва бадиий асарлар муаллифи.

XVIII аср маърифатчилик адабиётининг вакили Лессинг ижоди жаҳон адабий тафаккури тарихида ўзига хос ўринга эга. Маърифатчилик адабиёти учун Уйғониш даври замин тайёрлаб берди. Маърифатчилик адабиёти пайдо бўлгунча зоҳид авлиёларни улуғловчи, илоҳий севгини дунёвий севгидан устун қўювчи, ғаройиботларни тасвирловчи классицизм ва барокко йўналишидаги асарлар мавжуд эди. Бу оқимлар жаҳон адабиётига Лопе де Вега, Торквато Тассо, Пьер Кальдерон, Жон Мильтон, Жеффри Чосер, Пьер Корнел, Жан Расин, Мольер, Бомарше каби буюк ижодкорларни берди. Маърифатчилик адабиётига уч адабий оқим асос бўлди: 1) Ғарб Уйғониш даврининг гуманистик реализми; 2) антик маданиятга эргашувчи классицизм; 3) мухташам готик қасрларни эслатувчи, мўъжизалар ва ажойиботларга бой барокко. Бу адабий оқимлар уч хил усулни вужудга келтирди. Кейинроқ бу ижодий усуллардан Гёте, Клинггер, Шиллер, Лессинг, Байрон, Гюго, Бальзак, Флобер ҳам фойдаланди.

Лопе де Веганинг реалистик фожиавий комедиялари (“Кўзибулоқ”, “Севилья юлдузлари”), Педро Кальдероннинг барокко руҳидаги драмалари (“Вальтасар базми”, “Саламея судьяси”, “Матонатли шахзода”, “Ҳаёт – туш”, “Ўлимдан кейинги севги”), Жан Расиннинг антик сюжетларга асосланган драмалари (“Андромаха”, “Митридат”, “Федра”), Корнел трагедиялари (“Сайид”, “Граций”, “Цинна”) жаҳон адабиёти дурдоналарига айланди.

Жон Мильтоннинг “Йўқолган жаннат”, “Қутулган Қуддус” поэмалари Ҳомер дostonлари руҳида ёзилган бўлса ҳам Лессинг халқчил эмас дея танқид қилди. Кейинчалик Байрон ҳам бу поэмаларга салбий баҳо берди. Шунга қарамай, Жон Мильтон поэмалари жаннат ва дўзах, савоб ва гуноҳ, дин ва дунё, тарих ва замон чуқур бадиий акс эттирилган асар сифатида шуҳрат топди.

Францияда антик санъат тарафдорлари билан янги давр шоирлари ўртасидаги баҳс чорак аср давом этди. Бу мунозарага Германия ҳамда Англия ижодкорлари ҳам қўшилди.

Қадимчилар ва жадидлар баҳсини Франция Санъат академияси етакчиларидан бири, халқ оғзаки ижоди билимдони, шоир Шарль Перро бошлаб берди. У академия мажлисида мутлақ ҳукмронлик ўрнатган, диний бағрикенгликка қарши бўлган, хурфикрликни қатағон қилган қирол Людовик XIV даврида француз адабиёти ва санъати мислсиз ривожланиб, Ҳомер, Эсхил, Софокл, Эврипид, Вергилий, Горацийларнинг поэзиясини орқада қолдирди, деган фикрни айтди¹. Антик даврдаги Арасту мақтаган уч бирлик қонуни (қахрамон, макон, вақт бирлиги) санъаткорни чеклаб қўяр эди. Янги давр санъати бу камчиликлардан қутулиб, эркин ривожланди. Шу сабабли Шарль Перро қадимги адабиётнинг энди бизга кераги йўқ, деб ёзди. Унинг фикрича, янги француз шеърляти, илм-фани, меъморчилиги, мусиқаси, тасвирий санъати қадимги юнонларникидан ўзиб кетди. Шарль Перро бу билан чекланмай, уч қисмдан иборат “Қадимгилар ва жадидларни қиёслаш” асарини битди. Арастунинг поэтикага доир назарий фикрларини кескин танқид қилиб, қахрамон, макон, вақт бирлигини қоралади.

Бу мажлисда қатнашган қадимчилар вакили Никола Буало руҳоний Юэга қараб: “Перронинг бу гаплари француз академиясини шарманда қилди. Академия рамзий нишонини (эмблемасини) бир тўда маймунлар суратига ўзгартириши керак!” – деди. Драматург Расин ва сатирик Лафантен ҳам Буало фикрини қувватлади. Эртасига Лафантен Квинтилиан “Сайланма”сига қуйидаги тўрт мисрани солиб, руҳоний Юэга юборди:

*Жимжимадор сўзлар билан мақтаниш осон,
Мақталган асарлар топилмас қўлда.
Қадимги санъатдан баҳра олмаслар –
Адашар, ҳақ йўлни топа олмаслар.*

Квинтилиан: “Қадимги буюкларни сўкишдан кўра мақташнинг гуноҳи камроқдир” деган гапи билан машхур эди.

Жадидлар тарафдори Де-Маре қадимчиларни мушриклар деб айблаб, ижодкорларни антик сюжетлар ўрнига масихийлик мавзуларида ёзишга даъват этди. Буало унга: “Қадимги сюжетлар мифологиядан олин-

*Алишер Маҳмудов
1973 йилда
туғилган.*

*Қариш давлат
университетининг
хорижий тиллар
факультетини
тамомлаган. Бир
қатор немис адиб-
лари ижодидан
ўзбек тилига қилган
таржималари рес-
публика газета
ва журналларида
эълон қилинган.
Ҳозирги кунда
“Лессинг ижоди-
да Ғарб ва Шарқ
воқелигининг муш-
тарак талқини”
мавзусида илмий иш
олиб бормоқда.*

гани учун бадий тўқимага кенг ўрин берилади, христианлик сюжетларида бадий тўқима куфрга олиб келади”, деб жавоб берди.

Буало антик асарларни юксак бадийлик намуналари ҳисоблаб, Арасту “Поэтика”да мақтаган ижодкорларнинг буюклигини исботлашга ҳаракат қилди.

Расин **қадимчилар** ва **жадидлар** баҳсида ўрта йўлни танлаб, нисбатан яқинроқ тарихдан “Боязид” драмасини ёзди. Унда малика эрининг укаси Боязидни севиб қолишини “Шоҳнома”даги “Сиёвуш” қиссаси ҳамда Шарқда машҳур “Юсуф ва Зулайҳо” достони сюжетларига яқин руҳда тасвирлайди.

Бу даврда Лессинг “Фотима” асарини ёзди. Лессинг каби Ҳердер ҳам поэзия айрим нозиктаб одамлар, аслзодаларнинг кўнгилхушлиги учун эмас, балки ҳамма одамлар гўзалликдан, сўз санъатидан завқ олиши мумкин, деб биларди. Бу соҳада Ҳердер “Бўрон ва ҳужум” деб номланган адабий оқим асосчиларидан Гаманнинг (1730-1788) издоши эди. Гаман ҳамшаҳри Кантнинг рационал тизимига қарши чиқиб, **инсон маънавияти ақл билан эмас, кўнгил, интуиция, ҳис-туйғулар, яна-да аниқроғи, имон-эътиқоди билан камол топади**, деб биларди.¹

Гаман яна: “Воқеликни ақл билан англаш инсон руҳини қашшоқлаштиради, ҳаётнинг барча турли-туман рангларини ақлли одамлар эмас, ҳис-туйғули инсонлар кўра олади”, дер эди. Ҳиссиётли киши жонзотни кўрса, ақл юритувчи скелетнинг шаклини кўради. Шу сабабли у диний эътиқодни, муқаддас китобларни адиблар, шоирларнинг тўқимаси эмас, балки ўз даврида ҳукмдорларнинг жабр-зулмига қарши чиққан халқнинг имон, ишонч, эътиқод ҳақидаги тарихий шароитда туғилган ижоди деб ҳисоблайди. Бу билан Гаман Юнг айтган туғма даҳолар ҳақидаги фикрга қўшилади.

Гаман фикрича, интуитивизм – эмоционал характер, яъни шахснинг ҳис-туйғулари бойлигидир. Интуитив билимлар (илми ғариба) поэтик даҳолар ижоди билан боғлиқ ходиса.

Аммо, Ҳердер “Танқид уйининг ҳавозалари” асарида Лессингни “Лаокоон” асарини танқид қилганида интуиция билан эмас, балки ақлий далиллар билан фикр юритди. Шунга қарамай, поэзиянинг халқчиллиги, эмоционал хусусиятлари, ижтимоий тараққиётга таъсири, шахс маънавий камолоти, истеъдод ва илҳом масалаларида бу икки олмон мутафаккири маслакдош, ҳамфикр эди.

Ҳердер “Каллигона” (Нафосат) асарининг “Назм ва фасоҳат” бўлимида поэзиянинг халқчиллиги ҳақида ёзар экан, Аристотелдан Лессинггача бўлган нафосатшунослар поэзиянинг келиб чиқишини қадимги халқ байрамларида ижро этиладиган ўйинлар, томошалар билан асослашига қўшилмади ва ўз фикрларини қуйидагича баён этди: “Фасоҳат, яъни сўз санъатини агар ўйин десак, бу ўйинни жиддий касб билиб, ўз ҳаётининг маъно ва мазмунига айлантирган нотиклар ва шоирларни майда одамлар дейиш керак. Наҳотки, инсон табиати шундай ўйинларга муҳтож даражага тушиб қолган бўлса! Бундай ўйинларда ақл тасаввурни алдайди ва бу алдамчиликларнинг айбдори нафис санъат вакиллари бўлиб қолар эди”. Ҳердер бу асарида Аристотел ва унинг тарафдори Лессингни поэзия санъати таъминчиларини яхши билмасликда айблади. Ҳердер шартли равишда архитектурани “соқов муза”, нотиклик ва поэзияни “сўзловчи муза” деб атади. Қуйидаги фикрни

¹ Гердер. Избранные сочинения. М-Л. ГИХЛ. 1959, стр. 8.

эса Ҳердер устози Гаман асаридан кўчириб келтиради: “Боғдорчилик – деҳқон иши, рангтасвир – рассом иши, мусиқа – созанданики, мол айирбошлаш – савдогарники, поэзия – инсон тилидир. Туйғу ва эҳтирос фақат сўз билан тасвирланади. Тасвир ва тасаввур инсоният билимлари хазинасидир. Ибтидоий замонларда барча халқлар ўз туйғуларини поэтик тасвир, товуш, имо-ишора, рақс воситасида ифода қилган. Инсон ҳис-ҳаяжонларини гоҳ ҳовлиқиб, гоҳ тутилиб, гоҳ тўхтаб, гоҳ товушни ўзгартириб билдирган. Агар инсон ҳаяжонланмай, шошилмай, тўхтаб, тин олиб ифодаламоқчи бўлса, баён қилишга ўтади”. Ҳердер фикрича, насрий сўз санъати шундан келиб чиқади. Ҳомер дostonларида эпос сўзи ҳикоя, воқеа, тарих маъноларида қўлланилади. Қадим вақтларда эпосда ҳикоя, поэзия, тарих қўшилиб кетган эди. Аристотел даврига келиб, поэзия ва тарих бир-биридан ажралди. “Поэтика” муаллифи айтганидай: “Тарих ҳаётда юз берган бир ҳодисани, поэзия ўтган, ҳозир кечаётган ёки келгусида бўлиши эҳтимоли бор воқеа-ҳодисаларни тасвирлайди”. Шу сабабли Арасту фикрича, тарихга нисбатан поэзия фалсафийроқдир.

Ҳердер “Каллигона” (Нафосат) асарининг поэзия ҳақидаги бўлимида Кант ва Лессингнинг айрим фикрларига эътироз билдирган ҳолда “Поэтика”даги поэзиянинг асосий тамойили Мимесис назариясини ёқлаб чиқди, уни янада ривожлантириб, чуқурлаштиради. Тарихий асарда бирор воқеа қачон, қаерда содир бўлгани баён этилса, поэзияда шоир ўша воқеа қандай юз берганини, воқеани келтириб чиқарган одамларнинг руҳий ҳолатларини, ўй-кечинмаларини, воқеа тафсилотларини тасвирлайди ва ҳақиқатан шундай бўлганига ишонтиради. Юнон тилида поэзия ижод қилмоқ, ясамоқ, бунёд этмоқ, яратмоқ маъноларини билдиради. Ижодни билмай, бўлган воқеанинг ўзини баён қилувчи киши шоир бўла олмайди.²

Ўз халқининг шоҳ асарларни таҳлил қилиш асосида Арасту поэтика қонуниятларини кашф этди. У бадий асар фабуласи, воқеалар бир бутунлиги, асар ҳажми, тили, бадий асарда характер, эътиқод, эҳтирос, ажойиботлар ҳақида фикрлар экан, буларнинг ҳаммаси жонли тасвир – мимесисга бориб тақалади, дейди.

Лессинг “Ҳамбург драматургияси”да Франсуа Вольтернинг “Заира”, Пьер Корнелнинг “Родогюна” асарларини “Поэтика” талабларидан келиб чиқиб, жуда муфассал ва теран таҳлил этди. Антик мумтоз адабиёти руҳида ёзилган бу асарларни муаллифлар, адабиётшунослар, санъатшунослар кўкка кўтарар эди. Лекин, Лессинг бу драмаларда жуда кўп камчиликлар борлигини бадий, мантиқий, руҳий таҳлил орқали кўрсатиб берди. Лессинг Вольтер ўз драмасини нокамтарлик билан мақтаган сўзларини келтиради: “Аслзода хонимлар драмаларингизда севги йўқ, деб гина қилибди. Вольтер уларга бундай жавоб қилибди, трагедия севгининг унчалик ўрни эмас, лекин жуда севгини хоҳлаётган бўлсангиз, мана сизларга севги деб “Заира”ни 18 кунда ёзиб тугатибди. Асар катта муваффақият қозонибди. Парижда уни христианлар трагедияси дейишар экан. Уни кўпинча “Полиэвкт” (Софокл асари) даражасига кўяр эканлар”.

Бир санъатшунос Вольтерга асари ҳақида: “Заира”ни муҳаббатнинг ўзи ёздирган!” – деб хитоб қилади. “Лекин, мен, – дейди Лессинг, – муҳаббат ўзи ёз-

² Ҳердер. Избранные сочинения. М-Л. ГИХЛ, 1959, стр. 215.

дирган биргина асарни – Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” сини биламан. Тўғри, Заира ўз кечинмаларини назокат ва одоб билан намойиш этади. Бироқ, Заира туйғулари қаёқдаю, Шекспир тасвиридаги туйғуларнинг чексиз товланишлари қаёқда?”³ Лессинг яна киноя билан: “Эҳтимол, Вольтер жаноблари севги моҳиятини Шекспирчалик билар, лекин одоб сақлаб, кўп нарсаларни яширгани учун асар муаллифга сира муносиб бўлмай қолгандир”, дейди. Лессинг фикрича, баъзи санъатшунослар Вольтер Шекспир оловидан машъала ёқиб, олдинга бораётгани ҳақида ёзганларида ҳақ эмаслар. “Заира” трагедиясига қараб баҳоланса, Вольтернинг кўлидаги ёниқ машъала эмас, балки Шекспир ўчоғидан олинган бир чўғ, холос. Бу чўғ эса ёнишдан кўра туташга мойилроқ. Вольтер “Заира”нинг ошиғи турк султони Оросманни (Ўрхон) рашкчи сифатида Шекспирнинг Отеллосига қиёслайди. Лессинг бу ошиқ билан Отелло орасида ер билан осмонча фарқ борлигини айтади. Вольтер “Заира”ни инглизчага таржима қилган Хиллга хушомадгўйлик қилиб мақтайди, шу баҳонада, ўзини улуғлайди. Лессинг, умуман, француз халқининг енгилтаклиги ва мақтанчоқлиги ҳақида гапириб: “Улар ўз камчиликларини билмай, ўзини улуғлайвергани учун ижодий ўсмайди”, дейди.

Трагик покланиш – “катарсис”ни тушунтиришга, у билан боғлиқ масалаларни ҳал этишга кўплаб уринишлар бўлган. Асрлар давомида баҳслар Арасту кашф этган “мимесис” ва “катарсис” атамалари устида бўлиб, бу сўзларнинг турлича талқинлари вужудга келди.

Арасту “Поэтика”сининг шарҳ ва талқинлари орасида Робертелло, Маджи асарлари кенг шуҳрат қозонди. Никола Буало ҳам ўз “Поэтика”сида Арастунинг кўпчилик қоидаларини асос қилиб олди. Лекин у юнон мутафаккирининг жонли фикрларини ўзича қайта ишлаб, француз классицизмга мослаштирди. Робертелло ва Маджи шарҳларида Арасту “Поэтика”сида тилга олинган “катарсис” терминида жиддий эътибор берилди. Бунда улар санъат асарининг инсон руҳига таъсири, руҳни поклаши, бахиллик, ёвузлик каби иллатлардан тозалаб, эзгулик, яхшилик томон йўллаши, яъни ахлокий, ижтимоий, тарбиявий аҳамиятига доир фикрларини билдирдилар. Жумладан, Робертелло бундай ёзади: “Шеърят ва бошқа ҳар хил асарлар одамларга фойда келтиради. Машҳур қаҳрамон жасорати тасвирланган асар ўқувчиларни мардликка ўргатади. Бадиий асарда иллатлар, тубанликлар тасвирланса, одамларда бу иллатларга нафрат уйғонади, ёмон ишлардан узоқ юришга ҳаракат қилади”.

Арастунинг “катарсис”га доир фикрлари Лессингнинг “Ҳамбург драматургияси” асарида кенгроқ талқин этилган.

Лессинг “Лаокоон” китоби бошида атоқли санъатшунос дўсти Винкельманнинг “Қадимги санъатлар тарихи” асаридаги назарий мулоҳазаларидан парча келтиради. Ҳомернинг “Илиада” достонидаги воқеа асосида ясалган ҳайкалда бир киши билан унинг ўғиллари баданига икки илон ўралиб, чирмашиб чиқаётган вақтда оғрик зўрлигидан қичқирмай, чидаб турган инсоннинг буюк руҳи тасвирланади. Бундай инсон руҳи кўрганларда кўрқув ва ҳамдардлик уйғотади. Қадимги юнон санъати асарларида гўзаллик, нафосат билан бирга руҳий улуғворликни тасвирлашга ҳам катта эътибор берилган. Юнонларда руҳ улуғворлиги эъзозланган.

³ Г.Э.Лессинг. Избранные произведения. Москва. ГИХЛ. 1953, стр. 525-529.

Ҳердер фикрича, бадиий асардаги фантазияни халқ фантазия эмас, балки сирли ҳодисалар зуҳури деб тушунади ва бундай асарларни ҳаққоний, илоҳий илҳом билан туғилган ижод мевалари деб билади. Арасту каби ўз назарий фикрларига Ҳомер, Данте, Шекспир асарларида тасвирланган хаёлий, фантастик манзаралар ва ҳолатларни далил сифатида келтиради. У Ҳомер дostonларида Аҳилл, Ҳектор, Лаокоон, Одиссей тақдирларига маъбудларнинг аралашуви, Дантенинг “Илоҳий комедия”сидаги дўзах манзаралари, В.Шекспирнинг “Ёз кечасидаги туш” асаридаги Ариэл (Учар одам), кўрқинчли махлуқ Калибан тасвирларини мана шундай илоҳий илҳом хилқатлари деб кўрсатади. Файласуф Ҳердер ўзининг эстетик қарашларида ҳодисаларнинг илоҳийлиги сабабли халқ уларга ишонишини, қизиқиш билан қарашини эслатади. Арасту ҳам “Поэтика”да Ҳомер асарининг ана шу фазилатлари учун мақтаган эди: “Ҳомер бошқа фазилатларидан ташқари, яна шу билан мақтовга сазоворки, шоирлар ичида биргина у поэма яратиш учун нима қилиш зарурлигини яхши билган. Шоир поэмада иложи борича ўзи камроқ гапириши керак, акс ҳолда, у ҳаётга ўхшатувчи шоир бўлолмайди. Бошқа шоирлар эса (ўз ҳикоя усулида) ҳамма соҳада ўзини кўрсатишга интилишади. Фақат майда-чуйда нарсаларни акс эттиришади. Ҳомер эса, кичик бағишлов тугаши билан эркак ё аёл қаҳрамоннинг муайян характери оча бошлайди. Ҳеч кимни характерсиз кўрсатмайди!”⁴

Лессинг “Лаокоон” асарида ҳақиқий поэзиянинг ҳаётий воқеаларини, моддий курулларни ва кўринмас маъбудларнинг хатти-ҳаракатлари, қилмишлари, характерларини тасвирлашда рангтасвир санъатига нисбатан кенгроқ ва кўпроқ имкониятларга эга эканлигини далиллашда Ҳомер “Илиада”сига тез-тез мурожаат қилади. Лессинг дostonнинг турли қисмларида акс этган ҳолатлар ва хатти-ҳаракатларнинг поэтик тасвирини чуқур, муфассал таҳлил қилиб, рангтасвирчи муссавирларни воқеликни, характерларни акс эттиришда шоирлардан устун кўйган санъатшунос граф Кейлюс билан баҳсга киришиб бундай дейди: “Менимча, Ҳомер ўз дostonида воқеани ҳаётдаги каби кетма-кетликда тасвирлайди, бошқа бадиий деталларни асарда қатнашув тартибига кўра фақат биргина хусусиятини кўрсатади. Ҳомер тасвирлаётган нарсаларнинг баъзиларини, эҳтимол бирортасини ҳам рассом кўролмаслиги мумкин. Шоир тасвирлаётган нарсалар, ҳаракатлар, ҳолатларнинг энг гўзаллари, энг ажойиблари рассом учун ажабланарли эмас. Эҳтимол, рассом учун жуда гўзал, ёқимли, ажойиб кўринган шахслар, ҳолатлар шоир учун у қадар эътиборли эмасдир? Кейлюс ўз асарида Ҳомер дostonидан келтирган ва рассомлар учун муҳим деб билган манзаралар бизнинг фикримизни тасдиқлайди”.⁵

Шундан сўнг Лессинг ўз фикрини исботлаш учун Ҳомер дostonидан маъбуда Юнона учун жанг аравасини унинг хабарчиси Хеба қандай ясаганлиги, араванинг барча қисмлари бирин-кетин қандай бириктирилиб, тайёрланиши муфассал тасвирланган парчани келтиради. Ҳомер жанг араванинг саккизта ғилдираги мисдан ясалиб, устидан тилла гардишлар кўйилиб, унинг устидан яна мис гардиш қоплангани, бу ғилдираклар ва файтун узун темир ўқларга ўрнатилгани, қумуш шоти, отларга кийгизиладиган тилла бўйинтуруқларни

⁴ Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Т. “Янги аср авлоди”, 2004, саҳ. 57.

⁵ Лаокоон или о границах живописи и поэзии. Лессинг. Избранные произведения. М.ГИХЛ, 1953, - С.446.

тафсилотлари билан эринмасдан тасвирлайди. Лессинг, бу ўринларни тасвирлаш қонуниятига мувофиқ келади, дея баҳолайди.

Яна бир ўринда Ҳомер юнонларнинг Троя урушида бирлашган қўшинлар бошлиғи Агомемнон жанг олдидан қандай либослар ва совутларни бирин-кетин кийишини, яна бир ўринда Ахиллнинг машҳур камони кийикнинг қатта шоҳидан қандай ясалганини, бошқа бир жойда камонга ўқ қандай жойланиши, ўқнинг сифати, ўқ ва камон ипи таранг тортилганида, ўқ камондан учганида зириллашини, яна бир ўринда Ахиллнинг қалқонида қандай воқеалар ва манзаралар нақш этилганини жуда муфассал тасвирлайди. Лессинг шу каби бадий тасвирлар асарда жонли ҳаётга яқинлик ҳосил қилишини айтар экан, мусаввир ўз асарида қаҳрамонлар ҳаракатини, фикрларини, баҳслашувларини, вақт оқимининг кетма-кетлигини тасвирлашда ранг-бўёқлар имконияти чекланганлигини, граф Кейлюс ва бошқалар рангтасвирни сўз санъатидан афзал ва юксак дейишлари хато эканлигини исботлаб беради.⁶

Лессингнинг “Лаокоон” асари эълон қилиниши қизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Бадий адабиётни, поэзияни антик давр намуналари руҳида ёзиш керак деб ўйлайдиган ва шу йўлга амал қиладиган классицизм қонун-қоидалари тарафдорларига қарши руҳда ёзилган бу асарни “Бўрон ва хужум” адабий оқими вакиллари, жумладан Гёте ҳайратланиб кутиб олди. Гёте кейинчалик, автобиографик руҳдаги “Поэзия ва ҳақиқат” асарида бу асарни эслаб, ёзган эди: “Лессингнинг “Лаокоон”и бизга нақадар кучли таъсир этганини билиш учун яна ёшлигимизга қайтишимиз керак. Бу асар бизни ташқи қиёфаларнинг қашшоқ чизгиларидан хур фикрлаш осмонига кўтарди. Поэзия мусаввирлик изидан бориши керак, деган фикримиз бир зумда ўчиб, йўқолди. Яшин чақиб, унинг ёруғида биз эскирган, жулдурвоқи тушунчаларимизни улоқтирдик, энди барча ёмонликлардан кутулгандай эдик”. Бошқа маърифатчилар каби, Гёте ҳам “Қадимги санъат тарихи” муаллифи Винкельман билан Лессинг баҳс-мунозарасига қизиқиш билан қараган эди.

Классицизм тарафдорлари Готшед, Расин ва Корнел аслзодалар табақаси вакиллари, тақдир бўронларига чидам, матонат кўрсатган, идеал қаҳрамонлар сифатида улуғлаб ёзган бўлсалар, Винкельман Афина демократиясини озодлик курашчиларини қаҳрамон қилиб тасвирловчи санъат асарларини химоя қилган. Унинг фикрича, Рим императори Август ёки Франция қироли Людовик XIV каби маърифатли тождорлар ҳомийлиги санъатни ривожлантирмайди, балки санъат тараққий этиши учун сиёсий эркинлик, ижод эркинлиги зарур. Лессинг Винкельманнинг бу фикрига қўшилган ҳолда, уни янада чуқурлаштириб: “Маърифатли тождорлар сиёсий эркинлик берганида ҳам санъатни, поэзияни, драматургияни қиролларга мадҳ айтувчи, лаганбардор, мансаб ва мукофотларни таъма қилувчи ижодкорлар эмас, (у Вольтерни шундай ҳушомадгўйлардан бири деб биларди) балки ички дунёсида, руҳида эркинликни севувчи, келиб чиқишидан қатъи назар, барча инсонларни, бунёдкор халқни золимлардан химоя қилувчи ижодкорлар тараққий эттиради”, – деган гапни айтди.

⁶ Г.Э.Лессинг. Лаокоон или о границах живописи и поэзии. – С.446-456.

Афанасий ФЕТ

Атоқли рус шоири. 1820 йилда тугилган. Москва давлат университетининг тарих-фалсафа факультетида ўқиган. Шоирнинг “Лирик пантеон”, “Тун ёғдуси” каби шеърий китоблари чоп этилган. 1892 йилда вафот этган.

**Олис юлдузлардан
узолмадим кўз**

* * *

Бугун кўкда юлдуз кўп ёрқин,
Ҳаво ранг оловлар порлайди.
Сен ёнимдан жимгина ўтдинг,
Нигоҳларинг мени кўрмайди.

Нега безовтасан, эй юрак,
Ҳайикканинг сизди-ку кўксим?
Совуқ танда бу иссиқ урмоқ
Юзга берди тонгнинг нафасин.

Тун бўйи кузатдим милт-милтни,
Порлашлар ёруғроқ ва майин.
Сукунат – чўғ, жунжитар этни,
Сеҳрланар билганим сайин.

* * *

Тўлқин-тўлқин булут оқар,
Узоқларда тўзон турар.
Отлими ё пиёдами
Бари чангга ботиб борар?

Ана учар бир чавандоз,
Абжир отда, эпчил отда.
Ҳей, олисда қолган дўстим,
Мени ҳам гоҳ олгин ёдга.

* * *

Боғ нур ичра
Кеч оловда
Кўнглим ёришган – хушвақтман ҳар ҳолда.

Мана турибман,
Мана юрибман,
Гўё бир сирли хабарни кутган бўлиб ман.

Бу тонг,
Бу кўклам
Ақлинг-ку етмайди, лек, тоза, кўркам.

Бахт бутунми,
Ростми йиғларим,
Сен – менинг барака, роҳат сирларим?!

* * *

Севаман кўп нарсаларни
Юракка яқин олган,
Фақат
Гоҳ-гоҳида севаман.

Энг аввало,
Кўрфаздан ўтишни.
Шунчаки,
Эшкакнинг
Хушоҳанг маромин унутиб,
Бичирлаган кўпиклар кўпчишин,
Ортга қараб-қараб қўйишни –
Кузатишни –
Анча узоқ кетдимми,
Яна қанча қолди манзилга,
Кўринарми милтиллаган шуълалар?

Баъзан,
Кичик-кичик оролчаларда
Кўзга ташланиб қолар
Ҳаяллаган балиқчилар ёғдуси,
Менга доим яқин туюлар
Биргина афзаллик.
Қизил кўзли қуён севгандай,
Мафтункор оққушлар ҳар баҳор
Парвоз қилар бўйнини чўзиб,
Қанотларин керишиб,
Айланиб қўнишар сокин сув узра.

Жар бошида қисилиб,
Шохларини тараб, ювиб,
Йирик баргли қайин ўсмоқда,
Бу маконда
Азал-азалдан яшаб келар булбул.
У ҳар тонг куйлар,
Баъзан-баъзан тунда ҳам,
Қачонки,
Ой ҳийлакор
Кумуш нурин
Баргларга,
Тўлқинларга ёйганда,
Жим туролмас,
Куйлайверар
Баландрок, баландрок.

Шунда,
Ғалати фикрлар келар ақлимга:
Нимадир бу –
Ҳаётми, туш?
Бахтлиманми
Ёки бу алдов?
Жимлик,
Жимликдан жавоб йўқ.
Ненидир шивирлар
Ортда қолган майда тўлқинлар.

Йўл босилди,
Эшкаклар миқ этмас,
Тип-тиниқ осмонда
Чарақлашни бошлар юлдузлар.

* * *

Жойимдан жилмасдан мен узоқ турдим,
Олис юлдузлардан узолмадим кўз.
Мен ва юлдузлар. Ўртамизда хаёлот юрди,
Қандайдир боғлиқлик кўрсатгандай юз.

Ўйлайман. Унутаман ўйларим.
Бир сирли жўр овозларни тингладим
Ва кейин юлдузлар титрай бошлади,
Шу ондан уларни севдим – билганим.

* * *

Кутамаман, оламан кўз ташлаб,
Интизор ўтириб сўқмоқда.
Келарсан, шу боғдан йўл бошлаб,
Ваъданг бор, интиқман кутмоққа.

Ўзича чивин ҳам мингиллар,
Япроқча узилар ва тушар.
Товушлар кенгаяр, улғаяр,
Тунги гуллар каби у яшнар.

Худди, торни узиб юборар
Қарағайга отилган қўнғиз,
Бўғилиб шеригин чақирар
Қизилоёқ кўнаркан шу кез.

Сокин ўрмон кўланкасида
Ухлаяпти ёш-ёш буталар.
Кўклам ҳидин тарар осуда,
Сен келаяпсан, оҳ, гўзал дилбар!

* * *

Ой ҳовуримни босар
Жазирама кундан сўнг –
Кўксимда гул барг ёзар
Омадим келгани ўнг.

Бу қандай бахтдир – севдим,
Шу гулга менман посбон.
Хурсандманки, мен сени
Бировга билдирмасман.

Кўрмайсанми, шошаман
Хира тортган ул боққа.
Ва ҳар ерда жўшаман
Бўй таратиб димоққа.

* * *

Ухламагин, кун чиқар, қара,
Келдим бир жуфт атиргул бирла.
Шабнам – қумуш кўзёшлар аро
Порлаб, ором беради нурлар.

Кўклам чоғи, чақин-чакмоқлар,
Соф ҳаво, илк япроқ, тугунлар.
Жимгина кўзёши тўкмоқда
Ёқимли бўй таратган гуллар.

Рус тилидан Рауф СУБҲОН таржимаси

ҲУҚЛАТ

Китоблар донишмандликни
ёйиш воситасидир.

КАМЕНСКИЙ

Одамлар ўқишган тўхташ-
лари билан фикрлашган ҳам
тўхтайдилар.

ДИДРО

Рауф СУБҲОН

*1958 йилда туғилган. Тошкент давлат уни-
верситетининг (ҳозирги ЎзМУ) тарих факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Афсонанинг давоми”, “Тадриж”, “Инонч” сингари шеърый китоблари нашр этилган.*

Неъматулло НАСРУЛЛАЕВ

1977 йилда туғилган. Тошкент давлат шарқ-шунослик институтининг филология факультетини, Тошкент давлат иқтисодий университетининг “Халқаро иқтисодий муносабатлар” факультетини тамомлаган. “Исломишунослик қомусий луғати”, “Юртимиз алломалари” каби китоблари нашр этилган.

«ЭЛИНГ ТУРК, АЙЛАҒИЛ ТУРКИЙ...»

Собиқ шўро даврида халқимизнинг ўтмишда яшаб ўтган маърифат-парвар, зиёли кишилари, уларнинг ҳаёти ва ижоди янги тузум чиғириғидан ўтказилиб, сиёсий қолипга мос тушмаганлари ўрганилмай назардан четда қолди. Шундай маърифатпарварлардан бири Раҳимхўжа ибн Алихўжа Эшон Шошийдир. Ўз вақтида Раҳимхўжанинг бутун ҳаёти ниҳоятда мураккаб кечди. Бир тарафдан турмуш қийинчиликлари, иккинчи томондан хонликлар ўртасидаги ўзаро низолар, бу ҳам етмагандек, Россия империясининг Марказий Осиёга бостириб келиши Эшони Шошийнинг қалб изтиробига айлананиб шеърга кўчди:

*Юз тарафдан етушса ҳам қайғу,
Айламас тарк эл ҳануз уйғу.
Бас, улус ҳолига эдим ҳайрон,
Мунча дард ила айлаюр жавлон.*

Манбаларга кўра, Раҳимхўжа ибн Алихўжа Эшон Шоший 1835 йили Тошкент шаҳрида туғилган, ёш пайтидан араб, форс тилларига, адабиёт ва тарихга қизиқиши кучли бўлган. Дастлабки таълимни ўз она шаҳри Тошкентда олган. Кейин Бухорога бориб, у ердаги мадрасаларнинг бирида ўқиган. У ҳаёти давомида тафсир, ҳадис, адаб, фикҳ, сарфу нахв, риёзат

ва бошқа илмларни пухта ўрганган. Айниқса, шеърятга муҳаббати сабаб, олимнинг ўзига хос назмий маҳорати анча эрта ривожланди. Кейинчалик “Хатмий” тахаллуси билан шеърлар бита бошлади:

*Қисматим шеъра интисоб ўлмиш,
Манга “Хатмий” лақаб хитоб ўлмиш.*

Раҳимхўжа Шоший Тошкент шахрининг Себзор даҳасида қозилик қилган. Раҳимхўжа ноширлик ишларида ҳам фаол бўлиб, 1888 йили “Фузулий девони”ни, “Бадойиъ ул-Васат” девонини, араб тили сарф ва наҳв илмига оид китобларни чоп эттирган. Ибн Хожибнинг “Кофия” асарини кетма-кет 1889, 1890, 1893, 1896 йиллар давомида қайта-қайта нашр қилдирган. Шунингдек, 1889 йил Муҳаммад Содик Кушүфнинг “Зубдат ул-масоил” номли ўзбек тилидаги асарини, 1892 йили “Бедил девони”ни, 1896 йили Муҳаммад Ваҳбий Адибнинг “Мифтах ул-Жинон” номли асарининг ўзбек тилига таржимасини, 1901 йили “Девони Ҳофиз”ни оммага етказишда кўп меҳнат қилди.

Раҳимхўжа Эшон 1901 йили Тошкентда, 1906 йили Самарқандда Масъуд ибн Юсуф Самарқандийнинг форсий тилдаги “Солату Масъудий” асарини ўзбек тилига таржима қилиб нашр эттирди. Ушбу таржима кейинчалик олим вафотидан сўнг яна Тошкент шахридаги матбааларда бир неча юзлаб нусхаларда нашр этилди. Раҳимхўжа Эшон бир неча девон ва шеърый тўпламлар чоп эттирган бўлса-да, ҳозиргача унинг қаламига мансуб ижод намуналари “баёз”ларда қайд этилмаган.

Раҳимхўжа Эшон Убайдуллоҳ ибн Масъуднинг “Мухтасар ул-Викоя” номли араб тилида ёзилган фикҳ илмига оид асарини ўзбек тилига назмий йўл билан ўгиришга муваффақ бўлди. Таржимани 1887 йил уч ой ичида ниҳоясига етказди. Лекин кўнгли тўлмай, матн устида яна-да чуқурроқ изланишлар олиб борди. Ниҳоят, Раҳимхўжа 54 ёшга етганида саккиз минг байтдан зиёдроқ шеърый матн таржимасини тугатади. Албатта, фикҳ, ҳадис, ақида, тарих, адаб илмларини яхши билгани Раҳимхўжа Эшонга мумтоз фикҳий асарни назмий услубда таржима қилишида катта фойда берди.

Бу таржима асарнинг дастлабки нашри 1888 йилда Тошкент шахрида босилиб чиқди ва нашр 1904 йилга қадар чоп этиб турилди.

Раҳимхўжа Эшон Шошийнинг шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотлар манбаларда кам учрайди. Фақат 1908 йил 73 ёшида вафот этгани қайд этилган, холос. Диний мавзуларни бадий-назмий шаклда ифодалаган асарлар кам ўрганилганини ҳисобга олсак, “Назми Мухтасар ул-Викоя” ва бошқа шу руҳдаги асарларни илмий тадқиқ этиш ҳамда уларни ҳозирги ўқувчи тушуна оладиган даражада тақдим этиш ниҳоятда зарур.

XIX асрнинг нодир намуналаридан бири сифатида сакланиб қолган “Назми Мухтасар ул-Викоя” асари асосан шариат арконлари ва ҳукмий масалаларини шеърый услубда ифодалаб беришга бағишлангани билан характерлидир. Мазкур назмий таржима асар ханафий мазҳабига оид мўътабар манбаларга суянган ҳолда омма тушунадиган содда тилда баён этилгани уни халқ орасида машҳур қилди. Муаллиф шеърый услубда битган бу асарида диний аҳком ва масалалар ҳақида маълумот бериш баробарида

бу борадаги ўз қарашлари, билими ва тажрибаларини ҳам маҳорат билан баён қилиб боради. Муаллиф асарнинг кириш қисмида дастлаб Оллоҳ таолога ҳамд айтиб, Унинг ягоналигини, барча оламларнинг яратувчиси эканини, яратганлари ичида энг мукаррами одам эканини ҳамда дунёга келишу кетишда банданинг ихтиёри йўқлигини изҳор этади ва фикҳий масалаларни ёритишда Оллоҳдан мадад сўрайди. Хусусан, “Басмала”дан кейинги ҳамд ва наътни қуйидагича келтиради:

*Эй алийму ҳакими биҳамдо,
Фикҳа айла забоними гўё.
Барча оламга подишоҳи сен,
Бору йўқларга бир илоҳи сен.*

Оллоҳ таолога ҳамд ва наътдан кейин Муҳаммад алайҳиссаломга саловот айтиб, мўмин мусулмонларни Ўз ҳабибига уммат қилганига шукр қилиш ва у зотнинг мўъжизаларини эслашга чақиради:

*Шукрким, бизга айлади раҳмат,
Яъни, этди ҳабибига уммат.
Ул шарифким башарни хайлидур,
Барча олам анга туфайлийдур.
Йўқ эди мўъжизотина поён,
Хоссатан анга мўъжиза – Қуръон.*

Яна пайғамбар алайҳиссаломнинг башарият имоми эканликлари, меърожга кўтарилишлари ва бошқа бир қанча хислат ҳамда фазилатларини келтириб, у зотнинг таъриф ва васфига ҳад-чегара йўқлигини таъкидлаб ўтади:

*Ҳошимий-ю баланд эди ҳилми,
Олама тўлди худ анинг илми.
Зотина илм интизом ўлди,
Токи Ақсо аро имом ўлди.
Турфа қурбикки бир башар зоди,
Инсу жинни борисига ҳодий.
Қилди Арши азим шаби меърож,
Бошига хоки мақдамидан тож.*

Шуларни баён этиб бўлгандан кейин бевосита ҳанафий мазҳаби ва унинг асосчилари Имоми Аъзам, у зотнинг Абу Юсуф ва имом Муҳаммад номли шогирдлари, шунингдек, Молик ўғли Анас, Идрис ўғли Муҳаммад, Аҳмад ўғли Ханбал каби сунний мазҳаб соҳиблари ҳам тилга олинади. Уларнинг туғилган йиллари, вафотлари, ўзига хос сифатлари, илму такволари ҳамда барчалари Имоми Аъзамнинг хос шогирдлари экани шеърий матн асносида фасохат билан ёритиб берилган. “Мухтасар ул-Викоя”нинг назмий таржима-сига хос яна бир хусусият шундан иборатки, ўша даврда Туркистон диёрида илм-фан ривожини сусайган, хусусан, фикҳ илми борасида манбалар камлиги туфайли аҳоли етарли даражада баҳраманд бўла олмаётган эди. Шунинг учун бу асарни туркий тилда битишга қарор қилганини муаллиф шундай баён этади:

*Тангридин бизгадур ушбу эҳсон,
Қавми турку мақоми Туркистон.
Гарчи эл бешумору одам кўб,
Илму фан камлиги ила маъюб.
Бас, элинг турк, айлагил турки,
Туркийга шод бўлса ул кўрки.
Тоza гул ўлса турк элига бу,
Зоҳир этса жаҳона рангу бу.*

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, фикҳий ҳукм ва масалаларни шеърий услубда тушунтириш ва баён этиш шоирдан алоҳида маҳорат талаб этади. Бунга ҳамма шоирлар ҳам журъат қила олмаслиги мумкин. Муаллиф “Мухтасар ул-Виқоя” араб тилида ёзилгани сабаб аслиятда ўқиш учун аҳолининг кўп қисми арабчани тушунмай ноёб фикҳий қўлланмадан бебахра қолиб келаётганидан афсусланади. Раҳимхўжа Эшон китоб муқаддимасида уни “бир азиз суҳбати” ушбу асарни ёзишга ундаганини эслайди. Ўша азизнинг фикҳ илми билан машғул бўлиш тўғрисида берган маслаҳати туфайли бу ишга киришганини билдириб ўтади. Демак, муаллиф таржимага иқтидори етишини билиб, бу асарни ёзишдан олдин кўп кишилар билан маслаҳатлашиб, замона заруратини инобатга олган ҳолда киришади. Тилининг соддалиги ва омма талабининг эътиборда тутилиши бу асарнинг кўплаб тарқалишига сабаб бўлди. Таржимон фикҳ соҳасига қизикқан ўқувчиларга матнни осон етказиб, хотирасида масалаларини узоқ сақланиб қолишига замин яратди. Шу боис, Раҳимхўжа ибн Алихўжа Эшон Шоший амалга оширган назмий таржима қарийб юз йил олдин омма ўртасида тарқалиб, кўпчиликнинг меҳр-муҳаббатини қозонди. Муаллиф фикҳий масалаларни ўзбек тилида баён этган бўлса-да, унда форсча ва арабча сўзлардан ҳам унумли фойдаланди. Мазкур назмий асарга арузнинг “фойлотун мафаъилан фаълан” вазни танлаб олди. Буни китоб соҳибининг ўзи ҳам таъкидлайди:

*Вазн бу баҳр ушбудур, эй тан:
Фойлотун мафаъилан фаълан.*

Таржима маснавий йўлида битилган бўлиб, байтлар Куръон оятлари, ҳадислар, мазҳаб имомлари ва мужтаҳид олимларнинг сўзлари билан гўзал тарзда ифодаланган. “Назми Мухтасар ул-Виқоя”нинг бизгача етиб келган нусхаларини кўздан кечирганда, Ўрта Осиё ва унга қўшни давлатлар босмаханаларида қайта-қайта нашр этилганига шохид бўлиш мумкин. Биргина Тошкент шаҳридаги Брейденбахъ, Лохтин, Порцев, Ильин каби матбааларда бир неча марта чоп этилгани фикримизнинг далилидир. “Назми Мухтасар”нинг тошбосма нусхалари ҳам аҳоли ўртасида кенг тарқалган.

Матн араб тили насх ёзувида чоп этилиб, одатга кўра унда ҳарфлар ҳаракати қайд этилмаган. Матн тагидан ингичка чизик тортилиб, форс тилидаги маъноларининг изоҳли таржимаси амалга оширилган. Ҳам араб, ҳам форс тилида берилган матнлар остидан икки устун шаклида ўзбек тилидаги шеърий

таржимаси келтирилади. Ўзбекча таржима бу устунлардан чиқиб, хошияда ҳам давом эттирилади. Ўқувчи шеърий таржима орқали нафақат унда келтирилган фикҳий масалалар ва уларнинг ечимларини билиб олади, балки араб, форс ҳамда туркий тилларни қиёслаш имконига ҳам эга бўлади.

“Назми Мухтасар”да муаллифнинг ўз халқига меҳр-муҳаббати яққол акс этиб туради. Бунга биз масалаларни баён этишдаги кунончаклик ҳиссидан бевосита сезишимиз мумкин. Бундан кўринадики, шеърий услубни танлаган нозим бир вақтнинг ўзида матнни таржима қилиб, масала ечимини ўша давр нуктаи назаридан баҳолашга ҳам ҳаракат қилган. Албатта, бу каби жиҳатлар ўқувчини сергакликка чақириш билан бирга ўзи учун тегишли хулосалар чиқариб олишига кўмак беради. “Мухтасар ул-Виқоя” нозими Раҳимхўжа Эшон ўзи яшаган давр қийинчиликларига сабр этиб, миллат тақдири ва келажагига қайғуриб яшаган ноёб истеъдод эгаси сифатида омма орасида катта обрў-эътибор қозонган олим эди.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, Мовароуннаҳрда ҳам кўплаб мутаржимлар араб ва форс тилида битилган ноёб асарларни ўзбек тилига ўгирдилар. “Мухтасар ул-Виқоя” нусхалари устида олиб борилган изланишлар натижасида мазкур асарнинг Россия, Туркия, Эрон, Ҳиндистон, Туркменистон, Тожикистон кутубхоналарида, шунингдек, юртимиздаги Абу Райҳон Беруний номли Шарқ қўлёмалари маркази, Тошкент ислом университети, Алишер Навоий номли Давлат музейи, Фарғона вилоят Адабиёт музейи, Ўзбекистон мусулмонлар идораси, “Махдум Восилий номидаги маънавий мерос Маркази” хазиналарида сақланаётган юзлаб қўлёмма ва тошбосма нусхалари мавжудлиги аниқланди. Чунончи, “Мухтасар ул-Виқоя” асарининг араб тилидаги матни мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ Тошкент шаҳрида нашр этилган. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёмалари маркази фондларида асарнинг мамлакатимизда китобат қилинган икки юздан ортиқ қўлёмалари мавжудлиги маълум бўлди. Бу каби матнларни манбашунослик нуктаи назаридан ўрганиш, китобат тарихи ва маданияти бўйича тадқиқ қилиш натижасида юртимиз тарихига оид кўплаб янги маълумотларга эга бўлиш мумкин. Мазкур қўлёмаларни тўлиқ ўрганиш ва ўзига хос хусусиятларини янада чуқурроқ таҳлил этиш манбашунос ва тарихчи мутахассисларнинг галдаги вазифаларидандир. Асар матнлари шахсий фондлар, мадраса, мактаб талабалари учун минглаб нусхаларда кўчирилган ва омма орасида кенг тарқалган. Бу асар илм-фан тараққиёти, хусусан, фикҳ илми ривожига муносиб ҳисса қўшган манбалар сифатида доимо ардоқланади. Асар ҳозирда ҳам ўз илмий аҳамиятини асло йўқотган эмас. Асар матни ҳамда унинг шарҳи, хошиялари кейинги ёзилган асарлар учун манба вазифасини ўтаб келаётгани ҳам фикримизни исботлайди.

Адабий ҳаёт

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг фармойишига асосан Берлин шаҳрида Алишер Навоий таваллудининг 575 йиллигига бағишланган халқаро илмий конференция Ўзбекистоннинг Германиядаги элчихонаси ва Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигида ташкил этилди. Конференцияда Германия, АҚШ, Франция, Хитой, Ўзбекистон, Венгрия каби мамлакатлардан олимлар иштирок этдилар.

“Алишер Навоийнинг жаҳон адабиёти ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси” мавзuidaги ушбу илмий конференция Берлин давлат кутубхонасида бўлиб ўтди.

Кутубхона бош директори Барбара Шнайдер-Кемрф хоним конференцияни очиб, бу анжуман Алишер Навоийни тушунишда, тарғиб этишда катта аҳамиятга эга бўлади, дея умид билдирди. Ўзбекистоннинг Германиядаги Фавкулудда ва Мухтор элчиси Дурбек Омонов буюк ўзбек шоир ижодига бағишланган конференциянинг Европа марказида, Берлин шаҳрида бўлаётгани ҳар бир ўзбек фуқаросига катта ғурур бағишлаши ҳақида гапирди. Олимлардан Ингеборг Балдауф (Гумболт университети), Элизабетта Рагагин (Фрай университети), Аусима Мирсултан, Христоф Рауч (Берлин давлат кутубхонаси), Клаус-Петер Хаас (Фрай университети), Шухрат Сирожиддинов, Афтондил Эркинов (Ўзбекистон Миллий университети), Бенедек Пери (Будапешт университети), Марк Тоутант (Калифорния университети), Райхон Қодир (Хитой ижтимоий фанлар академияси, Пекин) кабилар ўз маърузаларида шоир ижодининг хилма-хил жиҳатларига тўхталдилар. Чунончи, Аусима Мирсултан билан Христоф Раучлар Берлин кутубхонасида сақланаётган Темурийлар даврига оид қўлёзмалар хусусида сўз юритдилар. Шуни айтиш керакки, Берлин давлат кутубхонаси Европада катта билим масканларидан бири ҳисобланади. Унда Темурийлар даврига оид “Мажолис ун-ушшоқ” (Ҳусайн Бойқарога нисбат берилди), “Меърожнома”, Алишер Навоий “Хамса”сининг нодир нусхаси, Навоийнинг шеърлар мажмуаси бор. Кутубхонада адабиётга оид мавжуд 142 қўлёзмадан 18 таси Темурийлар даврига оиддир.

Берлин давлат кутубхонасига Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг совғаси сифатида Алишер Навоийнинг 10 томлик “Асарлар” мажмуаси топширилди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясининг 2015 йил якунлари ва жорий йил режаларига бағишланган йиллик қўшма ҳисобот йиғилиши бўлиб ўтди. Унда ижодий кенгашлар, уюшма фаоллари ҳамда “Шарқ” НМАК ходимлари иштирок этдилар.

Йиғилишни қисқача кириш сўзи билан очган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ ёзувчиси Муҳаммад Али ўтган 2015 йилда шоира Зулфия таваллудининг 100 йиллиги юртимиз бўйлаб кенг нишонлангани, “Ёзувчилар уюшмаси йўлланмаси билан” рукни остида уюштирилган ижодий сафарларнинг самарали бўлгани, улар асносида вилоятларда амалга оширилаётган бунёдкорлик ишлари ҳақида кўплаб публицистик мақолалар жамланган тўпламлар чоп этилганини таъкидлаб, йиғилиш аҳли диққатини китобхонларнинг талаб ва эҳтиёжлари ўрганилиб бир талай янги асарлар чоп этилажагига қаратди. “Ҳазрат Навоийга эҳтиром”, Алишер Навоийнинг рус тилида босилувчи “Хазойин-ул маоний” (“Сокровищница мыслей”), Ойбекнинг инглиз тилида босилувчи “Навоий” ро-

мани, шунингдек, “Биз – Истиклол фарзандларимиз”, “Минг бир ибратли ҳаёт”, “Ўзбек адиблари”, “Адолат йўли”, “Кўзим қароғисан, Ватан”, “Қудратли юрт дилбандисан”, “Болалар адабиёти антологияси” тўпламлари шулар жумласидандир.

Йиғилишда шунингдек, Ёзувчилар уюшмаси ва “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясининг жорий йилдаги ҳамкорлик режалари муҳокама қилиниб, ижодкорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қатор чора-тадбирлар белгилаб олинди.

* * *

Қозоқ адабиёти кенгашида ўтган йил яқунлари ва жорий йил режаларига бағишланган ҳисобот йиғилиши бўлиб ўтди. Унда ижодий кенгаш аъзолари, таниқли адиблар ва адабиёт мухлислари ҳозир бўлдилар.

Йиғилишни Уюшма раисининг ўринбосари Ғафур Шермуҳаммад бошқариб борди. Ўтган йилда эълон қилинган янги шеърӣй, насрий асарлар ва публицистик мақолалар ҳақида таҳлилий маъруза қилган Қозоқ адабиёти кенгаши раиси Маҳкамбой Умаров ўтган йили юртимизда қизғин адабий жараёнлар кечганини, ундан қозоқ тилида ижод қилувчи ижодкорлар ҳамда ўқувчилар ҳам бирдек баҳраманд бўлганини таъкидлаб ўтди. “Шуни таъкидлаш жоизки, – деди нотик. – Фаолиятини 2012 йилда бошлаган кенгашимиз бу йил тўрт ёшга тўлди. Шу давр мобайнида кенгаш фаолиятида юз берган салмоқли воқеалардан бири сифатида “Шуғлалӣ элнинг шабита” (“Нурафшон ўлка илҳомлари”) тўпламини эсга олиш мумкин. Мазкур тўпланда юртимиздаги олтмишга яқин қаламкашнинг назмий ва насрий асарлари қозоқ тилида чоп этилди. Тўпланиннг дунёга келишида “Нурли жол” газетаси, Республика Қозоқ миллий маданият марказининг фаоллари, шунингдек, ҳурматли оқсоқолимиз Турсунбой Қалбоев ва бошқа жонқуярларларнинг хиссаларини алоҳида таъкидлашни истар эдим”.

Жорий йилда маърифатпарвар шоир Абайнинг 170 йиллиги муносабати билан Республика Байналминал маданият марказида ўтказилган “Абай абадияти” мушоираси ва Ғафур Ғулум номидаги истироҳат боғида ўтказилган шеърӣят байрами Кенгаш ҳаётидаги муҳим воқеалар сифатида эсда қоларли бўлди.

* * *

“Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока” журналлари ходимлари “Оҳангарон шифер” ОАЖ корхонасида ижодий сафарда бўлиб қайтдилар. Корхона раҳбарияти ташаббуси билан уюштирилган мазкур ижодий учрашув Халқаро хотин-қизлар байрами арафасида, таҳририят қўлга киритган “Ўзбекистон халқлари маданий-тарихий меросини ва ўзбек адабиётини оммалаштириш” мавзусидаги грант доирасида уюштирилиб, унда “Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока” журналлари бирлашган таҳририяти ижодий жамоаси аъзолари Икром Отамурод, Сирожиддин Рауф, Рисолат Хайдарова, Елена Юрченко иштирок этишди. Ижодий учрашувда журналларнинг тарихи, бугунги фаолияти, келгуси режалари хусусида маълумот берилди. Тўпланганлар журналда чоп этилган ўзбек ёзувчи ва шоирлари ижоди, ҳозирги адабий жараён ҳақида ўзларини қизиқтирган саволларга жавоблар олишди.

Учрашув шеърхонликка уланиб, унда корхонада меҳнат қилаётган ҳаваскор шоирлар ҳам ўзларининг шеърлари билан иштирок этишди. Тадбир куй ва кўшиқлар билан ниҳояланди.